

การพัฒนาสู่การพึ่งพาตนเองของชุมชนด้วยกระบวนการศึกษาตามอัยาศัย
กรณีศึกษา ตำบลบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง

โดย
นัตรศิริ ปิยะพิมลสิทธิ์
ดวงฤดี พ่วงแสง
ณรงค์ คงมาก

งานวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของชุดโครงการวิจัย
การศึกษากับการพึ่งพาตนเองของชุมชนป่าพะยอม
ได้รับทุนสนับสนุนจากงบประมาณรายได้ ปีงบประมาณ 2547

คำนำ

งานวิจัยนี้เป็นส่วนหนึ่งของชุดโครงการวิจัย "การศึกษากับการพึ่งพาตนเองของชุมชนป่าพะยอม" โดยได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากงบประมาณรายได้ ประจำปีการศึกษา 2547 ของมหาวิทยาลัยทักษิณ คณะผู้วิจัยขอขอบพระคุณไว้ ณ ที่นี้

งานวิจัยนี้สำเร็จลุล่วงไปด้วยดี ด้วยความร่วมมือจากผู้เกี่ยวข้องทุกท่าน โดยเฉพาะชาวชุมชนบ้านพร้าว ที่กรุณาเสียสละเวลาอันมีค่าให้คณะผู้วิจัยได้ลงพื้นที่สัมภาษณ์ จัดประชุมกลุ่มย่อย เข้าเยี่ยมชมศึกษาการดำเนินงานในกิจกรรมต่าง ๆ ด้วยความสะดวกสบาย และมีอัธยาศัยไมตรีเป็นอย่างดี และขอขอบคุณเจ้าหน้าที่จากหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งกรมการศึกษานอกโรงเรียน องค์การบริหารส่วนตำบล โรงเรียนบ้านโดนคลาน และหน่วยงานต่าง ๆ ที่กรุณาให้ความอนุเคราะห์ข้อมูลที่สำคัญ และขอขอบคุณ อาจารย์ ดร.วีรฉัตร สุปัญญา ซึ่งเป็นผู้เชี่ยวชาญตรวจสอบงานวิจัย และให้ข้อเสนอแนะในการปรับปรุงแก้ไขงานวิจัยชิ้นนี้ให้สมบูรณ์มากยิ่งขึ้น และหากมีข้อเสนอแนะใด ๆ คณะผู้วิจัยขอน้อมรับด้วยความเคารพยิ่ง

ฉัตรศิริ ปิยะพิมลสิทธิ์ และคณะ

มกราคม 2549

รายงานการวิจัยเรื่อง	การพัฒนาสู่การพึ่งพาตนเองของชุมชนด้วยกระบวนการศึกษาตามอธยาศัย : กรณีศึกษา ตำบลบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง
ผู้วิจัย	อาจารย์ ดร.ฉัตรศิริ ปิยะพิมลสิทธิ์ ภาควิชาการประเมินผลและวิจัย คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ อาจารย์ดวงฤดี พ่วงแสง ภาควิชาจิตวิทยาและการแนะแนว คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ นายณรงค์ คงมาก หน่วยสนับสนุนการแก้ไขปัญหาที่ดินและที่ทำกิน สถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (องค์การมหาชน)

บทคัดย่อ

การวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาการพัฒนาสู่การพึ่งพาตนเองของชุมชนด้วยกระบวนการศึกษาตามอธยาศัย โดยใช้กรณีศึกษาเป็นชุมชนบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง โดยเก็บรวบรวมข้อมูลจากผู้นำชุมชน ผู้นำชาวบ้าน ภูมิปัญญาชาวบ้าน ผู้นำกลุ่มอาชีพต่าง ๆ และผู้นำในกลุ่มอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยใช้การประชุมกลุ่ม (Focus Group) การสัมภาษณ์เชิงลึก การสังเกตกิจกรรมต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง และการศึกษาจากเอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับตำบลบ้านพร้าว ผลการวิจัยพบว่า กระบวนการพัฒนาสู่การพึ่งพาตนเองของชุมชนชาวตำบลบ้านพร้าวเกิดขึ้นจริง โดยมีปรากฏการณ์แนวคิด แนวปฏิบัติของกิจกรรมที่แสดงให้เห็นถึงภาวะการพึ่งพาตนเองใน 5 ระดับ คือ ระดับครัวเรือน ระดับกลุ่มย่อย ระดับกลุ่มใหญ่ ระดับหมู่บ้าน และระดับตำบล ซึ่งปรากฏการณ์ของการพึ่งพาตนเอง 5 ระดับนี้ เป็นกระบวนการพัฒนาที่ประกอบด้วยองค์ประกอบหลัก 3 ประการได้แก่ การใช้ความรู้และภูมิปัญญาที่มีรากฐานจากความรู้เดิมของชุมชนที่ถ่ายทอดกันมาตั้งแต่โบราณ ความพยายามที่จะเรียนรู้ด้วยตนเองโดยพบผู้เชี่ยวชาญและเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกท้องถิ่น ตลอดจนการเดินทางไปศึกษาดูงาน เข้าฝึกอบรมในหลักสูตรต่าง ๆ และการประยุกต์ความรู้ที่เกิดขึ้นในสมัยใหม่อย่างกลมกลืน สภาวะการพึ่งพาตนเองที่พบในปรากฏการณ์ทั้ง 5 ระดับไม่ได้เกิดขึ้นจากการสนับสนุนหรือการจัดขององค์กรของรัฐแต่อย่างใด ส่วนใหญ่เกิดจากการจัดการของชาวตำบลบ้านพร้าวเอง แนวทางการให้ประชาชนเป็นศูนย์กลางการจัดการการศึกษาตามอธยาศัยเพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเองของชุมชนนั้น ต้องอาศัยการสนับสนุนจากภาครัฐให้สอดคล้องและเหมาะสมกับการดำเนินงานของภาคประชาชนได้ด้วย

Title : The Community Development toward Self-reliance Through an Information Educational Process : A Case Study of Pan Praow Sub-district, Pa Payorm District, Phattalung Province

Researchers : Dr. Chatsiri Piyapimonsit
Department of Evaluation and Research
Faculty of Education, Thaksin University

Mrs. Duangruedee Puangsaeng
Department of Psychology and Guidance
Faculty of Education, Thaksin University

Mr. Narong Kongmak
Supporting Unit for Land Problem Solving
Institute for Community Organization Development (Public)

Abstract

The purpose of this research was to explore the community development through an informal educational process. A community at Ban Praow sub-district, Pa Payorm district, Phattalung province was selected as a case study.

Research data were collected from community leaders, villagers' leaders, career or other development group leaders, local wisdom figures, and relevant documents.

It was found that the evidences of a community development process toward self-reliance were clearly evidenced conceptually and practically. The evidences reflected within the community phenomena at five levels, namely household, small group, large group, village, and sub-district levels. These levels of self-reliance indicated three key elements of a development process comprising the usage of profound knowledge and local wisdom that was disseminated through generations, people's attempt to learn by themselves from either experts, or learning resources both within and outside the community, or study visits, or training courses, and the application of modern knowledge. The phenomena of community self-reliance at all five levels were derived from the community's own initiation, not from any support or provision of any governmental agency. It was suggested from the research that to encourage the people to be central to their own informal educational process, support from governmental sectors responsive and appropriate to the people's sectors own arrangement was seen as being essential.

สารบัญ

บทที่	หน้า
บทคัดย่อ	ก
Abstract	ข
สารบัญ	ค
1 บทนำ	1
ภูมิหลัง	1
วัตถุประสงค์ของการวิจัย	2
คำถามการวิจัย	2
ขอบเขตของการวิจัย	3
กรอบความคิดการวิจัย	3
ความสำคัญของการวิจัย	4
นิยามศัพท์เฉพาะ	4
2 เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	5
ความหมายของการศึกษาตามอรรถยัตย	5
แนวคิดในการจัดการศึกษาตามอรรถยัตย	7
การจัดการศึกษาตามอรรถยัตย	10
องค์กรและสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาตามอรรถยัตย	11
แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน	15
การพึ่งพาตนเองของชุมชนหรือชุมชนเข้มแข็ง	17
ข้อมูลทั่วไปของตำบลบ้านพร้าว อำเภอบ้านพะยอม จังหวัดพัทลุง	21
งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง	25
3 วิธีดำเนินการวิจัย	29
การกำหนดกรณีศึกษา	29
เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย	29
วิธีดำเนินการวิจัย	30
การวิเคราะห์ข้อมูล	31

สารบัญ (ต่อ)

บทที่	หน้า
4	ผลการวิเคราะห์ข้อมูล
	ผลจากการพัฒนาแบบพึ่งพาทภายนอก
	การพึ่งพาตนเองของชุมชนในบริบทของหมู่บ้านและตำบล
	พัฒนาการการศึกษาตามอัธยาศัยในตำบลบ้านพร้าว
	รูปแบบการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อการพึ่งตนเอง
	การมีส่วนร่วมของชุมชนและภาคีการพัฒนา
	ผลของการศึกษาตามอัธยาศัยต่อการพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง
	ปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จและอุปสรรคขัดข้อง
5	สรุปและข้อเสนอแนะ
	วัตถุประสงค์ของการวิจัย
	ขอบเขตของการวิจัย
	วิธีดำเนินการวิจัย
	สรุปผลการวิจัย
	อภิปรายผล
	ข้อเสนอแนะ
บรรณานุกรม	

บทที่ 1

บทนำ

ภูมิหลัง

แม้ว่าภาพรวมสังคมไทยในปัจจุบัน “กระแสหลัก” คือการก้าวสู่การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วตามกระแสนิยมและโลกาภิวัตน์ ตามอย่างโลกตะวันตก ซึ่งส่งผลให้เกิดสภาวะการพึ่งพาและ “ขึ้นต่อ” โลกภายนอกทั้งในบริบทระดับประเทศ ภาค จนถึงระดับชุมชนท้องถิ่น สูญเสียความเป็น “ไท” ทั้งด้านสังคม วัฒนธรรมประเพณี การศึกษา เศรษฐกิจ การเมือง และความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม แต่ท่ามกลางการพัฒนากระแสหลัก ชุมชนท้องถิ่นในสังคมไทยกำลังก่อร่างสร้าง “กระแสรอง” ขึ้นเกือบทุกชุมชน เป็นทางเลือกให้สังคมคือ การนำชุมชนสู่การพึ่งตนเอง โดยฟื้นฟูวัฒนธรรมประเพณี การจัดการศึกษา การจัดการทรัพยากรธรรมชาติสิ่งแวดล้อม การเมืองภาคประชาชน เศรษฐกิจ สังคม บนพื้นฐานของการบูรณาการภูมิปัญญาท้องถิ่นและภูมิปัญญาสากล ตามแบบอย่างของปรัชญาโลกตะวันออก ซึ่งสอดคล้องกับวิถีชีวิตของคนไทยมากกว่าปรัชญาโลกตะวันตก

การพัฒนาสู่การพึ่งตนเองของชุมชน ไม่ได้หมายความว่า เป็นการนำชุมชนย้อนยุคกลับไปสู่สมัยอดีตโบราณกาลอย่างที่คนส่วนหนึ่งเข้าใจ แต่หมายถึง “กระบวนการพัฒนาที่จะนำชุมชนไปสู่ความเป็นไท ความร่มเย็นเป็นสุข ไม่ขึ้นต่ออิทธิพลของสังคมภายนอกในทุกด้าน ให้มากที่สุด ซึ่งการมุ่งเปลี่ยนแปลงจากวิถีการพึ่งพาทันทีสู่วิถีการพึ่งตนเอง เป็นเจตคติของกลุ่มคนองค์กรชุมชน ที่ยึดมั่นในแนวการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองในทุกชุมชน

การแปลงเจตคติแห่งแนวทางการพึ่งตนเองที่เป็น “นามธรรม” ต้องอาศัย “กระบวนการเรียนรู้” เพื่อนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงสู่ภาคปฏิบัติที่เป็น “รูปธรรม” ในทุกชุมชน โดยกระบวนการเรียนรู้ต้องดำเนินการอย่างเป็นระบบด้วยวิธีการให้ชุมชนเป็นแกนกลาง และกระบวนการเรียนรู้ที่กล่าวถึงนี้ ก็คือ “การศึกษา” (Education) ซึ่งแนวนโยบายพื้นฐานแห่งรัฐตามรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยปี พ.ศ. 2540 กำหนดให้ออกพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 เป็นกลไกของรัฐในการสนับสนุนให้ชุมชนจัดกระบวนการเรียนรู้หรือการศึกษา โดยเฉพาะในพระราชบัญญัติฯ กำหนดระบบการศึกษาไว้ 3 รูปแบบ คือ การศึกษาในระบบ การศึกษานอกระบบ และการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งการศึกษา 2 รูปแบบแรกเป็นการจัดการศึกษาที่มีหลักสูตร มีองค์กรและหน่วยงานทำหน้าที่จัดการศึกษาชัดเจน ส่วนรูปแบบที่ 3 คือการศึกษาดำเนินการตามอัธยาศัยนั้น “เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเองตามความสนใจ ศักยภาพ

ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ หรือ แหล่งความรู้อื่น ๆ” โดยรัฐมีบทบาทสนับสนุนให้ผู้เรียนในทุกระดับทั้ง บุคคล กลุ่ม องค์กรชุมชน และชุมชน ได้เรียนรู้ด้วยตนเอง เพื่อตอบสนองความต้องการและให้บรรลุวัตถุประสงค์ของผู้เรียนรู้ เมื่อวัตถุประสงค์ของผู้เรียนรู้ (บุคคล กลุ่ม องค์กรชุมชนและชุมชน) คือ การพึ่งตนเองของชุมชน การค้นหาและสืบค้นกรณีวิจัย “กระบวนการศึกษาตามอธยาศัยที่ชุมชนใช้เป็นเครื่องมือไปสู่การพึ่งตนเอง” จึงเป็นงานวิจัยที่มีความสำคัญ สามารถนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์ในการสร้างความรู้และเป็นแนวทางเพื่อการพัฒนาชุมชนได้โดยตรง รวมทั้งเป็นการค้นหาวิธีการแปลงแนวทางและหลักการของพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 สู่การปฏิบัติเพื่อให้เกิดผลสัมฤทธิ์ตามเป้าหมายด้วย

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. ศึกษากระบวนการศึกษาตามอธยาศัยเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน
2. ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการศึกษาตามอธยาศัย
3. ศึกษาผลลัพธ์และผลกระทบของการศึกษาตามอธยาศัยเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน
4. ศึกษาปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จและที่เป็นอุปสรรคในกระบวนการศึกษาตามอธยาศัยเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน

คำถามการวิจัย

คณะผู้วิจัยได้ตั้งคำถามของการวิจัยไว้ดังนี้

1. ชุมชนมีแนวความคิดและกิจกรรมการพัฒนาเพื่อการพึ่งตนเองอย่างไร? มีกิจกรรมอะไรบ้าง?
2. การก่อเกิด พัฒนาการ และฐานความคิดของการศึกษาตามอธยาศัยในชุมชน
3. กระบวนการศึกษาตามอธยาศัยเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนมีอะไรบ้าง? มีรูปแบบการจัดการเรียนรู้อย่างไร ?
4. บุคคล กลุ่ม องค์กรชุมชน ชุมชน องค์กรบริหารส่วนท้องถิ่น สถาบันการศึกษา และหน่วยงานรัฐ-เอกชน มีส่วนร่วมในกระบวนการจัดการศึกษาตามอธยาศัยในตำบลบ้านพร้าวอย่างไร ?
5. ผลลัพธ์และผลกระทบของการศึกษาตามอธยาศัยต่อการพึ่งตนเองของชุมชนอย่างไร ?

6. มีปัจจัยอะไรที่เอื้อต่อความสำเร็จและเป็นอุปสรรคข้อขัดข้องของกระบวนการศึกษาตามอัยาศัย เพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน?

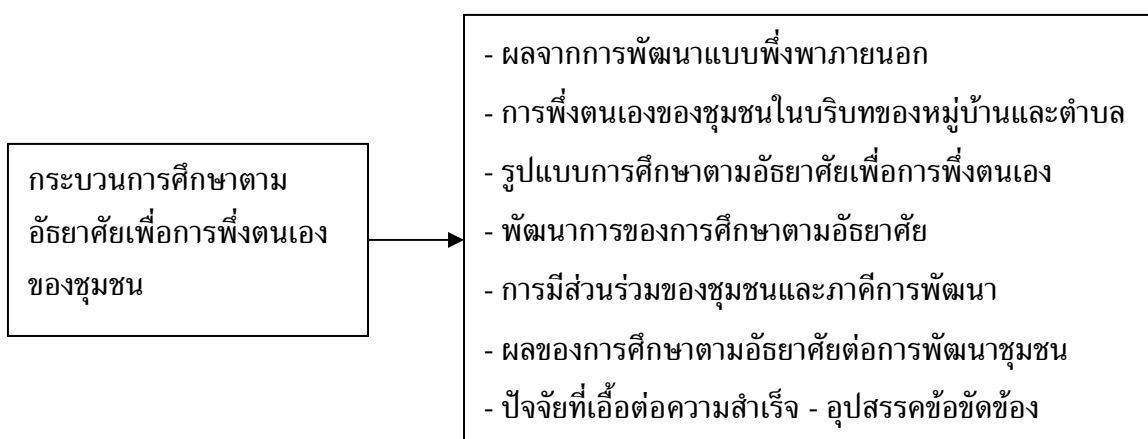
ขอบเขตของการวิจัย

1. กรณีศึกษาในครั้งนี้ เป็นกลุ่มประชาชนที่เป็นผู้นำชุมชน ผู้นำชาวบ้าน ซึ่งเป็นแกนนำในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ภูมิปัญญาชาวบ้าน ผู้นำกลุ่มอาชีพต่าง ๆ และผู้นำในกลุ่มอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง

2. ประเด็นที่ศึกษา

- 2.1 ผลจากการพัฒนาแบบพึ่งพาภายนอก
- 2.2 การพึ่งพาตนเองของชุมชนในบริบทของหมู่บ้านและตำบล
- 2.3 รูปแบบการศึกษาตามอัยาศัยเพื่อการพึ่งตนเอง
- 2.4 พัฒนาการของการศึกษาตามอัยาศัย
- 2.5 การมีส่วนร่วมของชุมชนและภาคีการพัฒนา
- 2.6 ผลของการศึกษาตามอัยาศัยต่อการพัฒนาชุมชน
- 2.7 ปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จ - อุปสรรคข้อขัดข้อง

กรอบความคิดการวิจัย

ความสำคัญของการวิจัย

ในการวิจัยนี้มีความสำคัญดังนี้

1. จากกระบวนการศึกษาวิจัยเชิงคุณภาพแบบมีส่วนร่วม และจากผลการวิจัย จะส่งผลให้ชุมชนนำผลการวิจัยไปใช้ประโยชน์พัฒนากระบวนการศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชนได้อย่างเป็นรูปธรรม
2. ชุมชนทั้ง 9 หมู่บ้าน และภาคีการพัฒนาในอำเภอป่าพะยอมและจังหวัดพัทลุง เข้าใจแนวคิด – แนวปฏิบัติของการศึกษาตามอัธยาศัยมากขึ้น
3. เกิดการพัฒนาชุดโครงการวิจัยเชิงคุณภาพแบบการมีส่วนร่วมของชุมชน หลังจากจบโครงการนี้แล้ว

นิยามศัพท์เฉพาะ

1. การพึ่งพาตนเอง หมายถึง ความสามารถของชุมชนในการพัฒนาและยืนหยัดอยู่ได้ด้วยระบบของชุมชน เพื่อชุมชน โดยคนในชุมชนเองเป็นสำคัญ
2. การศึกษาตามอัธยาศัย หมายถึง กระบวนการที่ช่วยส่งเสริมให้คนในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากกิจกรรมในชีวิตประจำวัน ในการพัฒนาความรู้ความคิดของตนเองได้อย่างกว้างขวาง และช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ของคนในชุมชนให้เกิดการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยอาศัยแหล่งที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้จากกิจกรรมในชีวิตประจำวัน เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง

บทที่ 2

เอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

คณะผู้วิจัยได้ศึกษาค้นคว้าเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ประกอบด้วยหัวข้อต่อไปนี้

1. ความหมายของการศึกษาตามอัธยาศัย
2. แนวคิดในการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย
3. การจัดการศึกษาตามอัธยาศัย
4. องค์กรและสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาตามอัธยาศัย
5. แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน
6. การพึ่งพาตนเองของชุมชนหรือชุมชนเข้มแข็ง
7. ข้อมูลทั่วไปของตำบลบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง
8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

1. ความหมายของการศึกษาตามอัธยาศัย

การศึกษาตามอัธยาศัย มีผู้ให้นิยามไว้มากมายดังนี้

ตามพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. 2542 ได้ให้ความหมายของการศึกษาตามอัธยาศัยไว้ว่า เป็นการศึกษาที่ให้ผู้เรียนได้เรียนรู้ด้วยตนเอง ตามความสนใจ ศักยภาพ ความพร้อม และโอกาส โดยศึกษาจากบุคคล ประสบการณ์ สังคม สภาพแวดล้อม สื่อ และแหล่งความรู้อื่น ๆ

สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา (<http://www.once.go.th>) ได้ให้ความหมายของการศึกษาตามอัธยาศัยไว้ว่า เป็นกระบวนการศึกษาตลอดชีวิตที่ทุกคนได้รับ และสะสมความรู้ ทักษะ เจตคติ และการรู้แจ้งจากประสบการณ์ประจำวัน การสัมผัสกับสิ่งแวดล้อม ทั้งที่บ้าน ที่ทำงานและที่เล่น จากตัวอย่างของเจตคติของสมาชิกครอบครัวและเพื่อนจากการเดินทาง การอ่านหนังสือพิมพ์ และหนังสืออื่น ๆ หรือโดยการฟังวิทยุ หรือการดูภาพยนตร์ หรือโทรทัศน์ ตามปกติแล้วการศึกษาตามอัธยาศัย ไม่มีการจัด ไม่มีระบบและบางครั้งไม่ได้ตั้งใจ แต่มีส่วนเกี่ยวข้องกับการเรียนรู้ตลอดชีวิตของแต่ละคนเป็นอย่างมาก แม้แต่ผู้ที่มีการศึกษาในโรงเรียนมาแล้วก็ตาม

จิตเกษม พัฒนาศิริ (<http://www.onec.go.th/Act/6.21/page0103.htm>) ได้ให้ความหมายการศึกษาตามอัธยาศัยไว้ว่า เป็นกระบวนการส่งเสริมให้คนในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากกิจกรรมในชีวิตประจำวัน เพื่อพัฒนาความรู้ ความคิดของตน ได้อย่างกว้างขวาง

และช่วยเสริมการเรียนรู้ของประชาชนให้เกิดการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง ในปัจจุบัน การจัดการศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีด้านการศึกษาด้านอรรถศาสตร์ มีการดำเนินการที่ค่อนข้างจะชัดเจน เช่น การจัดงานสัปดาห์วิทยาศาสตร์แห่งชาติ การจัดนิทรรศการสาธิต/การเผยแพร่ ในรูปของรายงานประจำปี ผลงานทางวิชาการ ทางวิทยุ โทรทัศน์ สื่อคอมพิวเตอร์ ซึ่งรูปแบบของการจัดการจะเน้นที่กลุ่มเป้าหมายต่าง ๆ กัน ปัญหาและอุปสรรคจึงแตกต่างกันไป

สุนทร สุนันท์ชัย (2532 : 10 ; อ้างอิงมาจาก อุดม เขยกิจวงศ์. 2544) ให้ความหมายไว้ว่า การศึกษาตามอรรถศาสตร์ หมายถึง การได้รับความรู้ ทักษะ เจตคติ จากประสบการณ์ประจำวันในครอบครัว ชุมชน จากการทำงาน การเล่น ห้องสมุด สื่อมวลชน และอื่น ๆ ในสภาพแวดล้อมของบุคคล

ปฐม นิคมานนท์ (2532 : 112 ; อ้างอิงมาจาก อุดม เขยกิจวงศ์. 2544) ให้ความหมายไว้ว่า การศึกษาตามอรรถศาสตร์ เป็นกระบวนการตลอดชีวิต ซึ่งบุคคลได้เสริมสร้างเจตคติ ค่านิยม ทักษะ และความรู้ต่าง ๆ ในสภาพแวดล้อม เช่น การเรียนรู้จากครอบครัว เพื่อนบ้าน จากการทำงาน การเล่น จากตลาด ร้านค้า ห้องสมุด ตลอดจนเรียนรู้จากสื่อมวลชนต่าง ๆ ตัวอย่างเช่น เด็กเรียนรู้เกี่ยวกับภาษาและคำศัพท์ต่าง ๆ จากบ้าน เด็กหญิงเรียนรู้วิธีทำกับข้าว การเลี้ยงน้อง การจัดบ้านเรือน การอบรมสั่งสอน และการสังเกตจากมารดา เด็กชายเรียนรู้ด้านอาชีพจากบิดา เรียนรู้การเฝ้าดูและสังเกตธรรมชาติ หรือแม้แต่การค้นพบสิ่งต่าง ๆ โดยบังเอิญ หรือเรียนรู้โดยไม่ได้ตั้งใจ เป็นต้น

มัลลิกา พงศ์ปริตร (2535 : 113 ; อ้างอิงมาจาก อุดม เขยกิจวงศ์. 2544) ให้ความหมายไว้ว่า การศึกษาตามอรรถศาสตร์นั้นเกิดขึ้นได้ทุกขณะจิต ไม่ว่าสิ่งใดที่ผ่านเข้ามากระทบสัมผัสประสาททั้งห้า ย่อมมีผลต่อจิตใจ และความรู้สึกนึกคิดของผู้รับทั้งสิ้น จุดสำคัญอยู่ที่ว่าผลกระทบนั้นจะเป็นไปในทางลบหรือทางบวก หากผู้รับรู้ตัวและรู้จักด้านสิ่งซึ่งมีพึงประสงค์ รับแต่สิ่งที่จะจรรโลงใจประเทืองปัญญา ส่วนหนึ่งของสิ่งที่เราเรียกว่า การศึกษาตลอดชีวิต ก็จักเกิดขึ้นอัตโนมัติ

คุมส์ (1985 ; อ้างอิงมาจาก http://www.onec.go.th/onec_pub/ofsted/chapter3/page51.htm) ให้ความหมายว่า การศึกษาตามอรรถศาสตร์ หมายถึง กระบวนการตลอดชีวิตที่ทุกคนได้รับ และสะสมความรู้ ทักษะ เจตคติ และการรู้แจ้งจาก ประสบการณ์ประจำวัน และการสัมผัสกับสิ่งแวดล้อม ทั้งที่บ้าน ที่ทำงาน และที่เล่น จากตัวอย่างและเจตคติของสมาชิกครอบครัว และเพื่อนจาก การเดินทาง การอ่านหนังสือพิมพ์และหนังสืออื่น หรือโดยการฟังวิทยุ หรือการดูภาพยนตร์ หรือโทรทัศน์ ตามปกติแล้วการศึกษาตามอรรถศาสตร์ ไม่มีการจัด ไม่มีระบบ และบางครั้งไม่ได้ตั้งใจ แต่มีส่วนเกี่ยวข้องกับ การเรียนรู้ตลอดชีวิตของแต่ละคนเป็นอย่างมาก แม้แต่ผู้ที่มีการศึกษา ในโรงเรียนมาแล้วก็ตาม

วิจิตร ศรีสะอ้าน (http://www.onec.go.th/onec_pub/ofsted/chapter3/page51.htm) ให้ความหมายไว้ว่า การศึกษาตามอรรถศาสตร์ เป็นกระบวนการของการศึกษา ตลอดชีวิต คือ ไม่ต้องอาศัยระบบใด ๆ ทั้งสิ้น เป็นการศึกษาที่สร้าง เสริมบุคลิกภาพ ทักษะเจตคติ ค่านิยม และความรู้ต่าง

ๆ จากประสบการณ์ ในชีวิตประจำวัน การศึกษาประเภทนี้เป็นการเรียนรู้ด้วยตนเองจากสิ่ง ที่อยู่รอบตัว จากสมาชิกครอบครัว จากเพื่อน จากการทำงาน ตลอดจน กระทั่งจากสื่อมวลชน เช่น หนังสือพิมพ์ วิทยุ โทรทัศน์ ภาพยนตร์ ฯลฯ การศึกษาตามอัธยาศัยจึงมีขอบเขตกว้างขวางกว่า การศึกษาทั้งใน และนอกระบบโรงเรียน

จากนิยามการศึกษาอัธยาศัย พอจะสรุปได้ว่า การศึกษาตามอัธยาศัย หมายถึง กระบวนการที่ช่วยส่งเสริมให้คนในชุมชนสามารถใช้ประโยชน์จากกิจกรรมในชีวิตประจำวัน ในการพัฒนาความรู้ความคิดของตนเองได้อย่างกว้างขวาง และช่วยส่งเสริมการเรียนรู้ของคนในชุมชนให้เกิดการพัฒนากระบวนการเรียนรู้ด้วยตนเอง โดยอาศัยแหล่งที่ก่อให้เกิดการเรียนรู้จากกิจกรรมในชีวิตประจำวัน เป็นตัวกระตุ้นให้เกิดการเรียนรู้ด้วยตนเอง

2. แนวคิดในการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย

ได้มีผู้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยไว้ดังนี้

อุดม เชยกิจวงศ์ (2544) ได้ให้แนวคิดการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยไว้ว่า การศึกษาตามอัธยาศัยไม่ใช่ของใหม่ หรือเป็นการศึกษารูปแบบใหม่ แต่เป็นการศึกษาที่มีมาในอดีต ตั้งแต่มีมนุษย์เกิดขึ้นมาในโลก ตั้งแต่มนุษย์อยู่ในถ้ำ ใช้ชีวิตอยู่ตามเผ่าพันธุ์ เป็นการเรียนรู้จากธรรมชาติ การรู้จักหนีภัยธรรมชาติและศัตรู การเรียนรู้วิธีล่าสัตว์ ยิงนกตกปลาเป็นอาหาร การเรียนรู้วิธีปลูกพืชผักและเลี้ยงสัตว์ และการทำสวนครัวจากพ่อแม่ และสมาชิกอื่นในครอบครัว

ในสังคมเกษตรกรรม การศึกษาในโรงเรียนยังไม่เจริญและทั่วถึง เช่น ในประเทศด้อยพัฒนา และประเทศกำลังพัฒนาทั้งหลาย คนส่วนใหญ่จะได้รับการศึกษาในรูปแบบของการศึกษาตามอัธยาศัยค่อนข้างมาก

เด็กเล็กไม่ว่าชายหรือหญิงเรียนรู้ภาษาของตน เรียนรู้มารยาทสังคม และการคบค้าสมาคมกับผู้อื่น และเรียนรู้การเอาตัวรอดและการดำรงชีวิตที่ปลอดภัยและเป็นสุขจากพ่อแม่และสมาชิกอื่นในครอบครัว

เมื่ออายุมากขึ้น เข้าสู่วัยเด็กตอนต้น เด็กผู้ชายเรียนรู้อาชีพของผู้ชายจากพ่อหรือพี่ชาย ชาวชนบทจะเรียนรู้การทำเลี้ยงชีพ การล่าสัตว์ การตกปลา และการทำเครื่องมือหาปลา ล่าสัตว์ และของใช้จำเป็นในบ้านอื่น ๆ

นอกจากนี้สมาชิกครอบครัวทั้งชายและหญิงจะต้องเรียนรู้เกี่ยวกับอาชีพของครอบครัว เช่น การทำไร่ การทำนา จักสาน ช่างเหล็ก ช่างไม้ และอาชีพหัตถกรรมในครัวเรือนต่าง ๆ จากครอบครัว และเครือข่าย

ความรู้ส่วนใหญ่จึงได้จากการบอก การสอน การพูดคุย การสังเกต และการดูตัวอย่างจากผู้ใหญ่ จากผู้รู้ และผู้มีประสบการณ์เกือบทั้งสิ้น

ในสังคมอุตสาหกรรมที่มีการพัฒนาขึ้นมาอีกระดับหนึ่ง เช่นในสังคมเมือง ซึ่งต้องการคบค้าสมาคมกับสมาชิกอื่นของสังคมมากขึ้น และในบรรดาวิชาคนาญาติจะต้องมีการติดตามและคบค้าสมาคมซึ่งกันและกันมากขึ้น การศึกษาตามอัธยาศัยจะต้องมีความสำคัญมากขึ้น ความรู้ส่วนใหญ่ ซึ่งนอกเหนือจากความรู้ในวิชาชีพที่ต้องทำงานด้านอุตสาหกรรม จะเป็นความรู้ที่ได้จากการอ่านหนังสือพิมพ์ วารสาร หนังสือ ตำราต่าง ๆ การฟังวิทยุ การปาฐกถา การอธิบาย การอภิปรายในที่ต่าง ๆ การดูโทรทัศน์ ภาพยนตร์ และวีดิทัศน์ เป็นต้น ส่วนใหญ่แล้วเป็นความรู้ที่ผ่านมาจากสื่อมวลชนนั่นเอง

ในปัจจุบันทั้งสังคมประเทศและสังคมโลกมีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว สมาชิกสังคมใดก็ตามจะต้องก้าวให้ทันโลก ความรู้และข้อมูลข่าวสารมาเร็วมาก การศึกษาตามอัธยาศัยจึงมีความจำเป็นและสำคัญในชีวิตประจำวันอย่างมากและนับวันจะยิ่งมากขึ้นเรื่อย ๆ ดังนั้นการอ่านจากหนังสือพิมพ์ วารสาร และหนังสือเพียงภาษาเดียวย่อมไม่เพียงพอ ผู้อยู่ในสังคมในอนาคตจะต้องอ่านภาษาคอมพิวเตอร์ และภาษาต่างประเทศได้ การรู้ภาษาอื่น ๆ จึงมีความจำเป็นมากขึ้น เช่นเดียวกับการฟังและการดู จะต้องรู้และเข้าใจในการฟังภาษาอื่น ในทำนองเดียวกันจะต้องดูวีดิทัศน์ ภาพยนตร์ และโทรทัศน์ ทั้งของไทยและต่างประเทศ เพื่อจะให้ก้าวทันโลกปัจจุบันที่มีการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว นอกจากนี้จะต้องสังเกตสิ่งต่าง ๆ ในสภาพแวดล้อมซึ่งทำให้เกิดการเรียนรู้และได้แนวทางปฏิบัติไปพร้อมกัน

วีโรนิกา แมคคิฟินี (ทองอยู่ แก้วไทรสะ. 2544 : 45 ; อ้างอิงมาจาก Veronica McGivney. ม.ป.ป.) เสนอแนวคิดเรื่องการศึกษาตามอัธยาศัยตามแนวคิดดังกล่าว ดังนี้

1. การศึกษาตามอัธยาศัยทำให้มีกระบวนการเรียนรู้เกิดขึ้นภายนอกสภาพแวดล้อม การเรียนรู้ที่ถูกต้องไว้ และการเรียนรู้ที่เกิดจากกิจกรรมและความสนใจของบุคคลและกลุ่มต่าง ๆ ซึ่งอาจไม่ได้ยอมรับว่าเป็นการเรียนรู้ก็ได้
2. การศึกษาตามอัธยาศัยอาจอยู่ในรูปของกิจกรรมที่ไม่จัดเป็นรายวิชา อาจได้แก่ การอภิปราย การถกเถียงปัญหา การพูดคุย การนำเสนอเรื่องราวหรือข้อมูลต่าง ๆ การให้คำแนะนำ และการแนะแนว ซึ่งอาจเป็นไปเพื่อการส่งเสริมความรู้ ความเข้าใจ และสนองความต้องการของกลุ่มบุคคล โดยองค์กร หรือบุคคล เช่น เรื่องเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพ การดูแลผู้สูงอายุ เรื่องของความปลอดภัย การจ้างแรงงาน เป็นต้น ซึ่งไม่ใช่เพื่อวัตถุประสงค์ทางการศึกษา
3. การศึกษาตามอัธยาศัยที่มีการวางแผนและมีโครงสร้างอยู่แล้ว เช่น หลักสูตรระยะสั้นที่จัดขึ้นเพื่อตอบสนองความสนใจและความจำเป็นที่ได้สำรวจจรรยาแล้ว แต่มีวิธีการจัดแบบยืดหยุ่น และด้วยวิธีการเรียนรู้ตามอัธยาศัย เช่น การอบรมทำอาหารทางรายการทีวีที่เป็นเกม คือ จุดประสงค์ของรายการเพื่อการบันเทิงแต่สอดแทรกสาระแก่ผู้ชมเรื่องการทำอาหาร ซึ่งผู้ชมอาจรับทราบ หรือลงมือทำไปทดลองทำเองภายหลัง (ยืดหยุ่น) ซึ่งต่างจากรายการสอนทำอาหารที่จัดว่าเป็นการให้การศึกษานอกระบบระดับหนึ่ง

มาร์กาเร็ต เดล และจอห์น เบล (ทองอยู่ แก้วไทรสะ. 2544 ; อ้างอิงมาจาก Margaret Dale and John Bell. 1999) ได้ให้แนวคิดเกี่ยวกับการศึกษาตามอัธยาศัยที่แตกต่างจากระบบอื่น ๆ ดังนี้

การศึกษาตามอัธยาศัยครอบคลุมการเรียนรู้ที่เกิดในบริบทของการทำงาน ซึ่งเกี่ยวกับพฤติกรรมการทำงานของแต่ละบุคคลและความสามารถในการจ้างงานของเขา โดยนายจ้างมิได้กำหนดไว้เป็นโปรแกรมหรือหลักสูตรที่แน่นอนตายตัว แต่เป็นการเรียนรู้ที่อาจยอมรับโดยหน่วยงานที่เกี่ยวข้องและอาจจะส่งเสริมเป็นพิเศษหรือไม่ก็ได้

ทองอยู่ แก้วไทรสะ (2544 : 46-47) ได้สรุปแนวคิดของการศึกษาตามอัธยาศัย ประกอบด้วยการจัดการในด้านต่าง ๆ ดังนี้

1. แนวคิดด้านองค์ประกอบในการจัดและอำนวยความสะดวกในการเรียน ซึ่งครอบคลุมการจัดสภาพการเรียนรู้ทางกายภาพ (Physical learning environment) ซึ่งรวมถึง จิตวิทยา การสร้างบรรยากาศ การสื่อสาร การสื่อความหมาย การนำเสนอ และการเคารพซึ่งกัน และกัน ตลอดจนการสร้าง "นักการศึกษาตามอัธยาศัย" (Informal educator) ที่มีใช้ผู้สอนสั่ง แต่เป็นครูผู้อำนวยความสะดวกในการเรียนรู้ ที่อาจเป็นทั้งครูที่พูดได้ และครูที่พูดไม่ได้

2. ความรู้ที่มีอยู่ที่ไม่แสดงออกหรือเปิดเผยออกมา (Tacit knowledge) และเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่แฝงอยู่ (Implicit learning) เนื่องจากเป็นการเรียนรู้ที่ไม่เป็นแบบแผน ไม่เป็นกระบวนการ เป็นลักษณะเฉพาะของผู้เรียนแต่ละบุคคล รวมทั้งการดำเนินชีวิตประจำวัน ในการประกอบอาชีพ การแสวงหาความสนใจเฉพาะเรื่อง และการพักผ่อนหย่อนใจ และแม้กระทั่ง ยามเจ็บป่วยได้ด้วย

3. กระบวนการเรียนรู้ที่ไม่มีรูปแบบ เป็นการเรียนรู้ตามศักยภาพและความสนใจ ความพร้อมในการเข้าถึงการศึกษาตามอัธยาศัย ที่ประกอบด้วยกระบวนการเรียนรู้ตลอดชีวิต และช่วงชีวิตที่ผู้เรียนมีความถนัดในการใช้วิธีการและเลือกโปรแกรมการศึกษาตามอัธยาศัยเอง ทั้งโดยตั้งใจและไม่ตั้งใจก็ตาม ทั้งนี้ต้องเกี่ยวเนื่องกับสิ่งที่ต้องการศึกษาที่มีวัตถุประสงค์ ซึ่งอาจไม่ใช่เพื่อการศึกษาโดยตรงก็ได้

4. การศึกษาตามอัธยาศัยจึงมีหลากหลายรูปแบบ และวิธีการ ทั้งยังมีแบบแผนที่ไม่เป็นระบบ หรือเป็นขั้นเป็นตอน หรือรูปแบบที่เป็นมาตรฐาน เรียกว่า เป็นการศึกษาที่มีหลากหลายมิติ

5. โดยความเป็นระบบทางการศึกษาเอง การศึกษาตามอัธยาศัยมีแนวคิดและแนวปฏิบัติที่ไม่เคร่งครัด แต่มีระบบ และมีการควบคุมแบบที่ไม่เคร่งครัด ทำให้การศึกษาตามอัธยาศัยมีตัวตน แต่ยังไม่เป็นที่ยอมรับ เนื่องจากเป็นการผสมปนประหว่างกระบวนการเรียนรู้ การเรียนการสอนและการจัดการศึกษาที่ยังยึดกระบวนการทัศน์แบบดั้งเดิม

การนำไปประยุกต์ใช้ของการศึกษาตามอรรถศาสตร์จะทำให้กระบวนการทัศนของผู้ปฏิบัติ การศึกษาทั่วไป เริ่มยอมรับคุณค่าของการศึกษาตามอรรถศาสตร์ เช่น การถกเถียงเรื่องการเรียนรู้ และประสบการณ์ในการทำงานเป็นการศึกษาตามอรรถศาสตร์ได้แค่ไหน อย่างไร เป็นโจทย์ที่ท้าทาย ต่อการศึกษาเรื่องนี้เป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากจุดมุ่งหมายในการใช้บริการการศึกษาในปัจจุบันและอนาคตเริ่มมองที่ผู้รับได้รับการศึกษา เพื่อการมีสัมมาอาชีพที่จะก่อให้เกิดผลต่อระบบเศรษฐกิจ อันเป็นทิศทางของสังคมระบบเศรษฐกิจฐานความรู้ใหม่นั้นเอง

3. การจัดการศึกษาตามอรรถศาสตร์

การศึกษาตามอรรถศาสตร์มีขอบเขตกว้างขวางมาก เกี่ยวข้องกับชีวิตของแต่ละคนตั้งแต่ เกิดจนตาย และเป็นส่วนสำคัญในชีวิตของแต่ละคน การจัดการศึกษาตามอรรถศาสตร์จึงมีส่วน เกี่ยวข้องดังนี้ (อุดม เขยกีวงศ์. 2544)

1. สิ่งแวดล้อมทางสังคม ตั้งแต่เกิดจนตาย แต่ละคนเรียนรู้การอยู่รอดในสังคมและ การดำรงชีวิตจากสมาชิกอื่น จากพ่อแม่ และผู้ใหญ่ เครือญาติ และจากพิธีกรรมต่าง ๆ ของสังคม ตั้งแต่การเกิด การแต่งงาน การตาย และการละเล่นต่าง ๆ ตลอดจนงานเฉลิมฉลองและงาน เทศกาลทั้งหลาย

2. สิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจ แต่ละคนได้เรียนรู้ทักษะ ค่านิยม และทัศนคติในการ ดำรงชีวิตอยู่ในสังคมตามที่สังคมยอมรับ จะต้องรู้จักทำมาหากิน และมีงานทำ

สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจเริ่มตั้งแต่การรู้จักหาอาหารมาประทังความหิว การรู้จักยักยอก ตกปลา การเก็บผัก ผลไม้ และพินจากธรรมชาติ ไปจนถึงการทำเกษตร รู้จักปลูกพืชพันธุ์ ธัญญาหาร และการบำรุงดินเพื่อการเพาะปลูก

นอกจากนี้ ยังต้องเรียนรู้เกี่ยวกับการเลี้ยงสัตว์ การประมงและงานอาชีพอื่น ๆ ที่สังคม ต้องการและยอมรับ เช่น งานช่างไม้ งานช่างเหล็ก งานช่างก่อสร้าง งานจักสาน และงานทอผ้า เป็นต้น

สภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจพัฒนาขึ้นไปเรื่อย ๆ ตามความเจริญของบ้านเมือง มี อาชีพใหม่ ๆ เกิดขึ้น จะต้องศึกษาหาความรู้เพื่อพัฒนา ปรับปรุง และเสริมอาชีพ และวิชาชีพของ คนให้ดีขึ้นอยู่เสมอ

ในการประกอบอาชีพจะต้องรู้จักประกอบอาชีพที่สุจริต หรือมีสัมมาชีพ ไม่ใช่เอาไรต์ เอาเปรียบผู้อื่น เอาเปรียบรัฐ หรือไม่ซื่อสัตย์ต่อหน้าที่ จะต้องมีความเมตตา กรุณา เอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ โอบอ้อมอารี มีความรับผิดชอบต่อสังคม และมีความรับผิดชอบต่อหน้าที่ของ ผู้อื่นด้วย

3. สิ่งแวดล้อมทางการเมืองและการปกครอง บรรยากาศทางการเมืองและการปกครองมีอิทธิพลต่อการศึกษาตามอัยยาศัยอย่างมาก ในระบอบการปกครองแบบประชาธิปไตยทุกคนจะต้องเรียนรู้หลักประชาธิปไตยในชีวิตประจำวัน รู้จักสิทธิและหน้าที่ รู้จักบทบาทของสมาชิกของครอบครัว ชุมชน และประเทศชาติ ตลอดจนประเทศเพื่อนบ้านใกล้เคียงและสังคมโลก ที่มีระบอบการปกครองเหมือนกันหรือต่างก็ก็ตาม

4. สิ่งแวดล้อมทางวัฒนธรรมและความเชื่อ ในท้องถิ่นใดก็ตามย่อมมีลัทธิความเชื่อและศรัทธาในสิ่งศักดิ์สิทธิ์ พระผู้เป็นเจ้า และความเชื่อของท้องถิ่น จนกลายเป็นขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรมสืบทอดกันมาก เช่น การไหว้ผีบรรพบุรุษ การเซ่นไหว้ผีตามท้องไร่ท้องนา ผีเรือน และพระภูมิเจ้าที่ เป็นต้น

4. องค์กรและสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาตามอัยยาศัย

องค์กรและสถาบันที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาตามอัยยาศัยของแต่ละคนจากสังคมใกล้ตัวจนถึงสังคมภายนอกตั้งแต่ สถาบันครอบครัว สถาบันสื่อมวลชน แหล่งชุมชน แหล่งนันทนาการ สถาบันการศึกษา หน่วยงานบริการของรัฐ องค์กรเอกชน แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ และภูมิปัญญาท้องถิ่น มีดังต่อไปนี้ (อุดม เขยกิจวงศ์. 2544)

1. สถาบันครอบครัว เป็นองค์กรที่จัดการศึกษาตามอัยยาศัยที่สำคัญที่สุด เพราะในครอบครัวมีพ่อแม่ มีสมาชิกครอบครัวอื่น ๆ เช่น ปู่ย่า ตายาย พี่ป้าน้าอาที่อยู่ร่วมชายคาเดียวกัน บุคคลเหล่านี้มีส่วนให้การศึกษาของคนตั้งแต่แรกเกิด นับตั้งแต่เป็นผู้ไร้เดียงสา ไปจนถึงผู้ใหญ่มีความรู้สึกนึกคิดเป็นของตนเอง

ในสถาบันครอบครัวยังมีเครือข่าย มีเพื่อนบ้านและมีคนแปลกหน้าที่มาเยี่ยมเป็นครั้งคราว บุคคลเหล่านี้มีส่วนให้การศึกษาตามอัยยาศัย เช่น เกี่ยวกับมารยาท สังคม การคบคนแปลกหน้า การปฏิบัติตน และการปฏิบัติต่อผู้อื่นที่ไม่ใช่สมาชิกครอบครัวโดยตรง

สถาบันครอบครัวจะให้ทั้งความรู้ที่เป็นการดำรงชีวิตทั้งหมด และการอยู่รอดในสังคม หากสถาบันครอบครัวทำหน้าที่นี้ไม่ได้ จะต้องเป็นหน้าที่ของสถาบันอื่น ๆ ที่มีหน้าที่โดยตรงและโดยอ้อม

2. สถาบันสื่อมวลชน มีความสำคัญเป็นอันดับสองรองจากบ้าน แต่มีส่วนสำคัญในการให้ความรู้และข่าวสารข้อมูลที่จะหล่อหลอมและพัฒนาชีวิตของแต่ละคนอย่างมาก สื่อมวลชนให้ทั้งสิ่งที่เป็นคุณและสิ่งที่เป็นโทษแก่ชีวิต แต่ละคนจะต้องรู้จักเลือกใช้และเลือกบริโภคให้เกิดประโยชน์สูงสุดกับตนเอง

สถาบันสื่อมวลชน ซึ่งผลิตสื่อมวลชนทั้งหลายออกสู่ประชาชนจะต้องจัดรายการและเสนอเนื้อหาสาระที่เป็นความรู้ เพิ่มความรู้ และเพิ่มทักษะ เจตคติ และความเข้าใจอย่างถ่องแท้

หรือการรู้แจ้งในสิ่งต่าง ๆ ที่แต่ละคนต้องเกี่ยวข้องและนำไปใช้ในชีวิตประจำวัน สิ่งที่สถาบัน
สื่อมวลชนต้องรับผิดชอบได้แก่

ประการแรกคือ สื่อสิ่งพิมพ์ ได้แก่ หนังสือพิมพ์ วารสาร เอกสาร แบบเรียน ตำราเรียน
และหนังสืออ่านประกอบต่าง ๆ ในบ้านจะต้องมีสื่อสิ่งพิมพ์เหล่านี้ไว้บริการสมาชิกครอบครัว
เพื่อเป็นการส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัย สมาชิกครอบครัวทุกคนมีโอกาสได้อ่านได้ใช้ และ
เสาะแสวงหาความรู้ได้ตามอัธยาศัย เมื่อต้องการจะอ่าน จะดู จะรู้ และจะเรียน

ถ้าบ้านจัดหาสื่อเหล่านี้ไว้ในบ้านไม่ได้จะต้องเป็นภาระขององค์กรอื่นในสังคม หน้าที่ทั้ง
โดยตรงและโดยอ้อม เช่น ห้องสมุดประชาชน ที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน และที่อ่านหนังสือใน
หน่วยงานและที่ทำงานต่าง ๆ เป็นต้น

สื่อสิ่งพิมพ์ทั้งหลายจะต้องนำเสนอเนื้อหาสาระ และความรู้ที่เป็นประโยชน์แก่ผู้อ่าน
หรือผู้เรียนให้มากที่สุดเท่าที่จะมากได้ วารสารรายสัปดาห์ รายเดือน หรือรายคาบและรายปักษ์
ทั้งหลายจะต้องเสนอผลงานเขียนและบทความที่เป็นทั้งความรู้และความเพลิดเพลินซึ่งจะเป็นการ
ส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัยที่มีคุณค่าอย่างมาก

นอกจากสื่อสิ่งพิมพ์แล้วยังมี สื่อวิทยุ เกือบทุกครัวเรือน แต่ละคนสามารถเปิดเครื่องรับ
ฟังวิทยุเมื่อต้องการได้ตลอดเวลา เรียกว่า “ตามอัธยาศัย” สถานีวิทยุซึ่งเป็นสถาบันสื่อมวลชนที่
สำคัญยิ่ง เนื่องจากเป็นสื่อที่ไปถึงผู้รับได้รวดเร็ว และวิทยุจะให้ข่าวสารข้อมูลที่เป็นทั้งความรู้และ
ความบันเทิง

สื่อที่สำคัญประการหนึ่ง คือ โทรทัศน์ เป็นสื่อมวลชนที่ให้ทั้งความรู้และความ
เพลิดเพลินที่เหนือกว่าสื่อมวลชนอื่น ๆ ในด้านที่ให้ภาพประกอบที่มีสีสันสวยงามไปพร้อมกับ
ข้อมูลข่าวสาร ทำให้เรื่องราวและเหตุการณ์ต่าง ๆ สมจริง สถานีโทรทัศน์เพื่อการศึกษาจะต้องจัด
รายการดี ๆ สำหรับผู้ดู ซึ่งผู้สนใจใฝ่หาความรู้ตามอัธยาศัยสามารถเสาะแสวงหาความรู้ได้ตาม
ความพอใจหรือตามอัธยาศัยได้ดีมากเช่นเดียวกัน โทรทัศน์นอกจากจะถ่ายทอดรายการโทรทัศน์
โดยตรงแล้วยังมีวีดิทัศน์ ภาพยนตร์ และสารคดีต่าง ๆ ที่ให้ทั้งความรู้และความบันเทิง ซึ่งผู้สนใจ
หาดูได้ไม่ยากนัก

สื่อที่ใหม่ที่สุด คือ คอมพิวเตอร์และสื่ออิเล็กทรอนิกส์อย่างอื่น ๆ เป็นสื่อสารที่ให้ความ
รู้ได้อย่างรวดเร็ว สามารถนำมาใช้ในการถ่ายทอดความรู้ทั้งในการจัดการศึกษาในโรงเรียน
การศึกษานอกโรงเรียน และการศึกษาตามอัธยาศัยได้เป็นอย่างดีในยุคข่าวสารข้อมูลปัจจุบัน

3. แหล่งชุมชน ได้แก่ ศาสนสถาน ตลาดสด และแหล่งชุมชนอื่น ๆ ที่มีการแสดงและ
การละเล่นเป็นครั้งคราว หรือตามเทศกาล จะเป็นแหล่งความรู้ และให้การศึกษาตามอัธยาศัยที่
เป็นประโยชน์ในการดำรงชีวิต และการประกอบอาชีพ ศาสนสถานหลายแห่งเป็นแหล่งสืบทอด
อาชีพ และประเพณีของท้องถิ่น เช่น การต่อเรือ การแข่งขันเรือพาย และการฝึกฝีพายตลอดจน
การขับกลอนและร้องเพลงแห่เรือ เป็นต้น ยังมีแหล่งชุมชนอื่น ๆ ซึ่งแตกต่างกันในแต่ละท้องถิ่นที่
เป็นแหล่งของการศึกษาตามอัธยาศัย

4. แหล่งนันทนาการ ได้แก่ สนามกีฬากลางแจ้ง สนามฟุตบอล กรีฑาสโมสร สระว่ายน้ำ สวนสาธารณะ ที่พักผ่อนหย่อนใจ โรงภาพยนตร์ โรงละคร และสถานที่มีการละเล่นต่าง ๆ ล้วนเป็นแหล่งให้ความรู้ตามอัธยาศัยได้เป็นอย่างดี

5. สถาบันการศึกษา สามารถแบ่งย่อยออกได้เป็นสถาบันการศึกษาในโรงเรียน สถาบันการศึกษานอกโรงเรียน และสถาบันส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัย ดังต่อไปนี้

5.1 สถาบันการศึกษาในโรงเรียน สถานศึกษาโดยทั่วไป ซึ่งให้บริการทางการศึกษาในโรงเรียนอยู่แล้ว ยังสามารถให้บริการความรู้แก่ผู้เรียน และบุคคลทั่วไปในรูปของการศึกษาตามอัธยาศัยได้อีกมาก เช่น การจัดกิจกรรมเสริมความรู้ให้แก่นักเรียน ผู้ปกครองและบุคคลทั่วไป การจัดกิจกรรมในวันสำคัญ และวันประเพณีต่าง ๆ เป็นต้น

สถาบันการศึกษาในระดับต่าง ๆ เช่น โรงเรียน วิทยาลัย มหาวิทยาลัย และสถาบันในชื่ออื่น ๆ มีห้องสมุด ซึ่งนับเป็นแหล่งความรู้ตามอัธยาศัย ฉะนั้นห้องสมุดในสถาบันการศึกษาจะต้องให้บริการทั้งผู้เรียนในสถาบันการศึกษาแห่งนั้น และบุคคลภายนอกสถาบันสามารถเข้าป้หาความรู้ อ่านหนังสือ และใช้บริการสื่ออื่น ๆ ได้

5.2 สถาบันการศึกษานอกโรงเรียน องค์กรที่รับผิดชอบในการจัดการศึกษานอกโรงเรียน ได้แก่ ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาค ศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัด และศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ

ทุกภาคของประเทศมีศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนภาค ศูนย์เหล่านี้เป็นศูนย์วิชาการทางการศึกษานอกโรงเรียน ดังนั้นจึงน่าจะเป็นแหล่งความรู้ตามอัธยาศัยทั้งในแง่วิทยากร บุคคล สถานที่เรียน ห้องสมุด และศูนย์การเรียน

ในแต่ละจังหวัดมีศูนย์การศึกษานอกโรงเรียนจังหวัด ซึ่งเป็นศูนย์ปฏิบัติการในการจัดการศึกษานอกโรงเรียนทุกประเภทและทุกระดับของการศึกษาสามัญ นอกจากนี้ศูนย์ยังรับผิดชอบและดูแลห้องสมุดประชาชนจังหวัด ที่เป็นแหล่งความรู้ตามอัธยาศัยที่สำคัญยิ่ง

ศูนย์บริการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ ดูแลกิจกรรมการศึกษานอกโรงเรียนในอำเภอ แต่ยังมีแหล่งความรู้ตามอัธยาศัย โดยให้บริการเกี่ยวกับห้องสมุดประชาชนอำเภอ และที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้านด้วย

โดยเฉพาะอย่างยิ่งห้องสมุดเฉลิมราชกุมารี ห้องสมุดประชาชนจังหวัด ห้องสมุดประชาชนอำเภอ และที่อ่านหนังสือประจำหมู่บ้าน นับว่าเป็นแหล่งความรู้ตามอัธยาศัยที่สำคัญอย่างยิ่ง นอกจากประชาชนจะมาหาความรู้จากการอ่านแล้ว ยังมาหาความรู้จักกิจกรรมอื่น ๆ ที่องค์กรเหล่านี้จัดขึ้นตามโอกาสและวาระสำคัญต่าง ๆ อีกด้วย

5.3 สถาบันส่งเสริมการศึกษาตามอัธยาศัย เมื่อพิจารณาถึงการเสาะแสวงหาความรู้ตามอัธยาศัยดังกล่าวมาแล้ว อาจมองได้ว่า แต่ละคนซึ่งต้องการเป็นผู้รู้ และต้องการแสวงหาความรู้ย่อมมีความต้องการไม่เท่ากัน และมีระดับต่างกันออกไป เพราะความต้องการนี้มีทั้งความต้องการที่บอกได้และความต้องการที่บอกไม่ได้ ดังนั้น การหวังให้ทุกคนให้รู้แหล่งความรู้

และช่วยให้เกิดความต้องการทางการศึกษา น่าจะต้องมีองค์กรเฉพาะ เพื่อทำหน้าที่ส่งเสริม ประสานงานวิจัยและพัฒนาทางวิชาการ พัฒนาบุคลากร เป็นศูนย์ข่าวสารข้อมูล และเป็นฝ่ายจัด กิจกรรมเองในบางโอกาส สำหรับการศึกษตามอัธยาศัย

6. สถานที่ทำงาน เป็นแหล่งที่ให้ความรู้ทั้งที่เกี่ยวข้อกับการทำงานโดยตรงและให้ความรู้เสริมคุณภาพชีวิต เช่น การฝึกทักษะในระดับที่สูงขึ้น มีความรู้สูงขึ้น และมีความเข้าใจในงานที่ทำดีขึ้น และยังเป็นแหล่งความรู้ตามอัธยาศัยให้แก่พนักงานได้อีกในหลายรูปแบบและหลายด้าน

7. หน่วยงานบริการของรัฐ หน่วยงานบริการของรัฐทั้งหลายที่นอกเหนือจากสถานศึกษาโดยตรง ได้แก่ กระทรวง ทบวง กรมต่าง ๆ ที่มีส่วนในการบริการประชาชน นับตั้งแต่กระทรวงศึกษาธิการ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงแรงงาน และสวัสดิการสังคม กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงอุตสาหกรรม กระทรวงสาธารณสุข กระทรวงกลาโหม และทุกกระทรวงซึ่งมีสาขาของหน่วยงานอยู่ทุกระดับและพื้นที่การปกครองของประเทศ และส่วนท้องถิ่นทั้งในระดับกระทรวง ระดับจังหวัดและระดับอำเภอ ซึ่งหน่วยงานเหล่านี้จะจัดกิจกรรมให้ความรู้ในรูปของการศึกษตามอัธยาศัยได้อย่างมาก

8. องค์กรเอกชน ในประเทศไทยมีองค์กรเอกชนที่เป็นทั้งสถาบัน สมาคม มูลนิธิ และชมรมต่าง ๆ มากกว่าสี่พันแห่ง มีการบริการให้ความรู้แก่สมาชิกและผู้รับบริการในรูปของการศึกษตามอัธยาศัย และการศึกษานอกโรงเรียนอยู่มาก มีกิจกรรมที่เป็นทั้งงานหลักและงานรองขององค์กรเอกชนเหล่านี้

9. แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ หมายถึงสิ่งที่มีอยู่แล้วตามธรรมชาติ หรือปรุงแต่งขึ้นมาจากธรรมชาติบ้างเล็กน้อย เช่น วนอุทยาน สวนสาธารณะ ป่าเขา ลำเนาไพร แม่น้ำลำคลอง ห้วยหนองและบึงต่าง ๆ ตลอดจนทำนบและเขื่อนกั้นน้ำ ฯลฯ ทรัพยากรธรรมชาติเหล่านี้เป็นแหล่งความรู้ที่มีความสนใจไปเที่ยวชมและเสาะแสวงหาความรู้เกี่ยวกับทรัพยากร เช่น ต้นไม้ ไม้ดอกไม้ประดับ สัตว์น้ำ สัตว์ป่าน้อยใหญ่ สัตว์เลี้ยงคลานและสัตว์ปีก จำนวนพวกนกและแมลง เป็นต้น จึงถือได้ว่าเป็นแหล่งความรู้ตามอัธยาศัยที่สำคัญอีกแหล่งหนึ่ง

10. ภูมิปัญญาท้องถิ่น หรือภูมิปัญญาชาวบ้าน หรือปัญญาชนท้องถิ่นเป็นพื้นเพรากฐานความรู้ของชาวบ้าน หรือความรู้ของชาวบ้านที่เรียนรู้จากผู้ใหญ่ หรือความรู้สะสมที่สืบทอดกันมา กลั่นกรองเป็นประสบการณ์ชีวิตของคน และพัฒนาไปสู่ความรู้ความเข้าใจในชีวิตของตน ซึ่งจะมีทักษะและความเชี่ยวชาญหลายด้าน และเฉพาะด้าน เช่น ด้านยารักษาโรค อาชีพดนตรี ศิลปะ ช่างฝีมือ จารีตประเพณีของท้องถิ่น ภูมิปัญญาท้องถิ่น จึงนับได้ว่าเป็นแหล่งการศึกษตามอัธยาศัยที่สำคัญอย่างยิ่ง

5. แนวคิดพื้นฐานเกี่ยวกับการมีส่วนร่วมของประชาชน

ความหมายของการมีส่วนร่วม

คำว่า “การมีส่วนร่วม” โดยทั่วไปจะมีความหมายที่กว้างขวาง สำหรับความหมายที่พูดถึงในเชิงการพัฒนา มักจะหมายถึง การเกี่ยวข้องของประชาชนในการเข้ามามีบทบาทในการดำเนินงานตามลักษณะการมีส่วนร่วมอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่การมีส่วนร่วมของชุมชนไม่ได้หมายความว่า จะดึงประชาชนเข้ามามีกิจกรรมตามที่นักวิชาการหรือองค์กรพัฒนาตั้งขึ้น แต่ที่จริงแล้วเป็นการให้ชุมชนมีกิจกรรมและวิธีการดำเนินการของตนเองในชุมชน (เสนห์. 2528 ; อ้างอิงใน พรประไพ อุทะนุต. 2542) ดังนั้น การมีส่วนร่วมของประชาชนในความหมายที่กว้างขึ้น จึงหมายถึงการที่ประชาชนมีส่วนเกี่ยวข้อง หรือผูกพันกับกิจกรรมสาธารณะในทุกระดับของการตัดสินใจ ทั้งในด้านการเมือง การบริหาร ด้านเศรษฐกิจ และสังคม (ซีวีวัฒน์. 2528 ; อ้างอิงใน พรประไพ อุทะนุต. 2542) เป็นการเปิดโอกาสให้ประชาชนได้มีส่วนร่วมในการคิดริเริ่ม การพิจารณา การตัดสินใจ ร่วมปฏิบัติและร่วมรับผิดชอบในเรื่องต่าง ๆ (ยูวีวัฒน์. 2529 ; อ้างอิงใน พรประไพ อุทะนุต. 2542) ตลอดจนแก้ไขปัญหาร่วมกับการใช้วิทยาการที่เหมาะสม ตลอดจนสนับสนุน ติดตามผลการปฏิบัติงานขององค์กรและเจ้าหน้าที่ที่เกี่ยวข้อง นอกจากนี้เงื่อนไขสำคัญประการหนึ่งในความสำเร็จของการพัฒนาโดยจะต้องรักษาความต่อเนื่องในการพัฒนาแสวงหาแนวทางเพิ่มประสิทธิภาพในการแก้ปัญหาของประชาชนให้มากขึ้น รวมทั้งการเพิ่มการสนับสนุนในการพัฒนาชุมชนทั้งของภาครัฐ ภาคเอกชนและองค์กรประชาชนให้มากขึ้น (เสนห์. 2528 ; อ้างอิงใน พรประไพ อุทะนุต. 2542)

รูปแบบและลักษณะของการมีส่วนร่วม

รูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็นยุทธศาสตร์สำคัญของการพัฒนาชุมชน ซึ่งจะนำประชาชนให้บังเกิดการพึ่งพาตนเอง (Self-Reliance)

ไพรัช เตชะรินทร์ (2527 ; อ้างอิงใน พรประไพ อุทะนุต. 2542) และนิรันดร์ จงวุฒิเวศน์ (2527 ; อ้างอิงใน พรประไพ อุทะนุต. 2542) จำแนกรูปแบบการมีส่วนร่วมของประชาชนเป็น 3 รูปแบบดังนี้

1. การที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง (Direct Participation)
2. ประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อม (Indirect Participation) โดยผ่านองค์กรผู้แทนของประชาชน (Representative Organization) เช่น กรรมการหมู่บ้าน

3. ประชาชนมีส่วนร่วมจากการเปิดโอกาสให้ (Open Participation) โดยผ่านองค์กรที่ไม่ใช่ผู้แทนของประชาชน (Non-Representative Organization) เช่น สถาบัน หรือหน่วยงาน ที่เชิญประชาชนให้เข้าร่วมด้านความคิดหรือการบริจาคทรัพยากร

ในลักษณะของการมีส่วนร่วมของประชาชน PIN (พรประไพ อุทะนุต. 2542) ได้ทำการศึกษาแบบของการมีส่วนร่วมเป็น 4 แบบ คือ การมีส่วนร่วมประชุม การมีส่วนร่วมออกเงิน การมีส่วนร่วมเป็นสถานการ และการมีส่วนร่วมเป็นผู้นำ นอกจากนี้ แครี่ (Cary. 1976 ; อ้างอิงใน พรประไพ อุทะนุต. 2542) แบ่งลักษณะการมีส่วนร่วมดังนี้ คือ เป็นสมาชิก (Membership) ผู้เข้าร่วมประชุม (Attendance at Meeting) เป็นผู้บริจาคเงิน (Financial Contribution) เป็นกรรมการ (Membership on Committee) และเป็นประธานหรือผู้นำ และกรรมการ ชมดี (2524 ; อ้างอิงใน พรประไพ อุทะนุต. 2542) ได้กำหนดลักษณะการมีส่วนร่วมของประชาชนเพิ่มเติม คือ เป็นผู้ร่วมออกแรง เป็นผู้ออกวัสดุอุปกรณ์ เป็นผู้ซักถาม และเป็นผู้ริเริ่ม

กระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชน

ได้มีผู้กล่าวถึงกระบวนการมีส่วนร่วมของประชาชนไว้ดังนี้

ไพรัตน์ เตชะรินทร์ (2527 ; อ้างอิงใน พรประไพ อุทะนุต. 2542) ได้เสนอความหมายและหลักการสำคัญเรื่องนโยบายการมีส่วนร่วมของชุมชนในการพัฒนาว่า หมายถึง กระบวนการที่รัฐบาลทำการส่งเสริม ชักนำ สนับสนุน และสร้างโอกาสให้ประชาชนในชุมชนทั้งในรูปส่วนบุคคล กลุ่มคน ชมรม สมาคม มูลนิธิ และองค์การ อาสาสมัครรูปแบบต่าง ๆ ให้เข้ามามีส่วนร่วมในการดำเนินงานในเรื่องใดเรื่องหนึ่ง หรือหลายเรื่องรวมกัน ในเรื่องต่อไปนี้จะบรรลุมัตถุประสงค์และนโยบายการพัฒนาที่กำหนดไว้ คือ

1. ร่วมทำการศึกษาค้นคว้าปัญหาและสาเหตุของปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนรวมตลอดจนความต้องการของชุมชน
2. ร่วมคิดหาสร้างแบบและวิธีการพัฒนาเพื่อแก้ไขและลดปัญหาของชุมชนหรือเพื่อสร้างสรรค์สิ่งใหม่ที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชน หรือสนองความต้องการของชุมชน
3. ร่วมวางนโยบายหรือแผนงานหรือโครงการ หรือกิจกรรม เพื่อขจัดและแก้ไข ปัญหาและสนองความต้องการของชุมชน
4. ร่วมตัดสินใจการใช้ทรัพยากรที่มีจำกัดให้เป็นประโยชน์ต่อส่วนรวม
5. ร่วมจัดหรือปรับปรุงระบบการบริหารงานพัฒนาให้มีประสิทธิภาพและประสิทธิผล
6. ร่วมการลงทุนในกิจกรรมโครงการของชุมชนตามขีดความสามารถของตนเอง และของหน่วยงาน

7. ร่วมปฏิบัติตามนโยบาย แผนงาน โครงการและกิจกรรมให้บรรลุเป้าหมายที่วางไว้

8. ร่วมควบคุม ติดตาม ประเมินผลและร่วมบำรุงรักษาโครงการ

John M. Cohan และ Norman T. Uphoff (1980 ; อ้างอิงใน พรประไพ อุทะนุต. 2542) ได้แบ่งขั้นตอนของการมีส่วนร่วมเป็น 4 ขั้นตอนคือ

1. การมีส่วนร่วมในการตัดสินใจ (Decision Making) ประกอบไปด้วย การริเริ่มตัดสินใจ การดำเนินการตัดสินใจ และการตัดสินใจปฏิบัติการ
2. การมีส่วนร่วมในการปฏิบัติการ (Implementation) ประกอบด้วยการสนับสนุนด้านทรัพยากร การบริหาร และการประสานของความช่วยเหลือ
3. การมีส่วนร่วมในผลประโยชน์ (Benefits) ไม่ว่าจะเป็นผลประโยชน์ทางด้านวัตถุ ผลประโยชน์ทางสังคม หรือผลประโยชน์ส่วนบุคคล
4. การมีส่วนร่วมในการประเมินผล (Evaluation)

World Health Organization (1981 ; อ้างอิงใน พรประไพ อุทะนุต. 2542) ได้เสนอรูปแบบของการมีส่วนร่วม ที่ถือว่าเป็นรูปแบบที่แท้จริงหรือสมบูรณ์ จะต้องประกอบด้วยกระบวนการ 4 ขั้นตอนคือ

1. การวางแผน ประชาชนจะต้องมีส่วนร่วมในการวิเคราะห์ปัญหา จัดอันดับความสำคัญ ตั้งเป้าหมาย กำหนดการใช้ทรัพยากร กำหนดวิธีการติดตามประเมินผล และประการสำคัญคือ การตัดสินใจด้วยตนเอง
2. การดำเนินกิจกรรม ประชาชนต้องมีส่วนร่วมในการดำเนินการจัดการ และการบริหารการใช้ทรัพยากร มีความรับผิดชอบในการจัดสรรควบคุมทางการเงินและบริการ
3. การใช้ประโยชน์ ประชาชนจะต้องมีความสามารถในการนำเอากิจกรรมมาใช้ให้เกิดประโยชน์ ซึ่งเป็นการเพิ่มระดับของการพึ่งตนเองและควบคุมสังคม
4. การได้รับประโยชน์ ประชาชนจะต้องได้รับการแจกจ่ายผลประโยชน์จากชุมชนในพื้นที่เท่ากัน ซึ่งอาจจะเป็นผลประโยชน์ส่วนตัว สังคม หรือวัตถุ ก็ได้

6. การพึ่งพาตนเองของชุมชนหรือชุมชนเข้มแข็ง

เสรี พงศ์พิศ และวิจิต นันทสุวรรณ (2545 : 4) ได้อธิบายถึงคำว่า "ชุมชนเข้มแข็ง" กับ "ชุมชนพึ่งตนเองได้" เป็นสองวลีที่แทนกันได้ โดยมีคุณลักษณะร่วมอยู่ 3 ประการของชุมชนที่เข้มแข็งและพึ่งตนเองได้คือ

1. เป็นชุมชนเรียนรู้และพร้อมที่จะเรียนรู้

2. เป็นชุมชนที่ตัดสินใจได้อย่างเป็นอิสระ ไม่ใช่ตัดสินใจเพราะถูกครอบงำจากคนอื่น ไม่ว่าจะป็นเจ้าหน้าที่ของรัฐ พ่อค้า นักวิชาการ นักพัฒนา ใครก็ได้ที่มีอำนาจอิทธิพลจนชุมชนไม่เป็นตัวของตัวเอง

3. ชุมชนเข้มแข็งสามารถจัดการ “ทุน” ของตนเองได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทุนในที่นี้มีความหมายกว้างกว่าเงิน เป็นทุนทางเศรษฐกิจ ทุนทางสังคม ทุนทรัพยากร ทุนความรู้และทุนภูมิปัญญา

บุคคลภายนอกชุมชนสามารถเข้าไปช่วยชุมชนได้ โดยช่วยให้ชุมชนเกิดกระบวนการ (facilitator) เรียนรู้ให้ชุมชนค้นพบและพัฒนาศักยภาพของตนเอง จนสามารถพึ่งพาตนเองได้ ดังนั้น สิ่งที่ชุมชนต้องการ คือ โอกาสในการเรียนรู้และการพัฒนาศักยภาพของตนเอง

ความหมายของ “ชุมชนเข้มแข็ง”

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2544) ได้ให้ความหมายไว้ว่า “ความเข้มแข็งของชุมชน” หมายถึง การที่ประชาชนในชุมชนต่าง ๆ ของเมืองหรือชนบท รวมตัวกันเป็น “องค์กรชุมชน” โดยมีการเรียนรู้ การจัดการและการแก้ไขปัญหาาร่วมกันของคนในชุมชน แล้วถึงได้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม วัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมภายในชุมชนตลอดจนมีผลกระทบต่อผู้ภายนอกชุมชนที่ดีขึ้นตามลำดับ โดยจะเรียกชุมชนนี้ว่า กลุ่ม ชมรม สหกรณ์ บริษัท องค์กรชาวบ้าน เครือข่าย หรืออื่น ๆ ที่มีความหมายแสดงถึงการร่วมมือช่วยเหลือกันเพื่อผลประโยชน์ร่วมกัน และด้วยความเอื้ออาทรต่อชุมชนอื่น ๆ ในสังคมด้วย

ลักษณะของชุมชนเข้มแข็ง

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2544) ได้กล่าวถึงลักษณะของชุมชนเข้มแข็งไว้ 8 ประการคือ

1. สมาชิกของชุมชนมีความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนและชุมชนที่จะแก้ไขปัญหาและพัฒนาชีวิตความเป็นอยู่ของตนเอง
2. สมาชิกของชุมชนพร้อมที่จะร่วมกันจัดการกับปัญหาของตนและชุมชน
3. มีกระบวนการของชุมชนที่มีการเคลื่อนไหวอย่างต่อเนื่องจนเป็นวิถีของชุมชน ซึ่งขับเคลื่อนโดยผู้นำองค์กรชุมชน ในลักษณะเปิดโอกาสให้แก่สมาชิกทั้งหมดเข้ามามีส่วนร่วม มีความโปร่งใส และสามารถตรวจสอบ
4. สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชน กำหนดวิสัยทัศน์ร่วม ร่วมคิด ร่วมทำ ตัดสินใจ ดำเนินงาน ติดตามและประเมินผลการแก้ปัญหาและการพัฒนาของชุมชนผ่านกระบวนการของชุมชน
5. สมาชิกชุมชนเกิดการเรียนรู้ผ่านการเข้าร่วมในกระบวนการของชุมชน

6. มีแผนของชุมชนที่ประกอบด้วยการพัฒนาทุก ๆ ด้านของชุมชน ที่มุ่งการพึ่งตนเอง เอื้อประโยชน์ต่อสมาชิกชุมชนทุก ๆ คน และหวังการพัฒนาชุมชนที่ยั่งยืน

7. การพึ่งความช่วยเหลือจากภายนอก เป็นการพึ่งเพื่อให้ชุมชนสามารถพึ่งตนเองได้ในที่สุด ไม่ใช่การพึ่งพาตลอดไป

8. มีเครือข่ายความร่วมมือกับภาคีการพัฒนา อาจเป็นหมู่บ้าน หรือชุมชนอื่น ท้องถิ่น ภาครัฐราชการ องค์กรเอกชน นักธุรกิจ นักวิชาการ และอื่น ๆ ในลักษณะของการมีความสัมพันธ์ที่เท่าเทียมกัน

กาญจนา แก้วเทพ (2540 ; อ้างอิงมาจาก กุหลาบ รัตนสังธรรม และคณะ. 2545) ได้เสนอเรื่องความเข้มแข็งของชุมชนว่า อาจพิจารณาได้จาก

1. ตัวบุคคลหรือทุนมนุษย์ คือสิ่งที่บ่งบอกความเข้มแข็งของชุมชน คือ การเจริญเติบโตในเชิงปริมาณและคุณภาพขององค์กร นั่นคือ มีสมาชิกเพิ่มมากขึ้น และมีการสืบทอดคนรุ่นใหม่ ๆ เข้ามารับช่วงภาระงาน ส่วนในมิติเชิงคุณภาพดูได้จากความรู้ความสามารถและทักษะ รวมทั้งความคิด และพลังแห่งศีลธรรมทั้งของสมาชิกและผู้นำ อีกทั้งผู้นำอาจดูได้จากความสามารถและการประสานผลประโยชน์ สิ่งสำคัญที่ต้องดูอีกอย่างคือ พลังสร้างสรรค์ของสมาชิกในการคิดค้นและทำกิจกรรมอย่างมีชีวิตชีวา และมีความต่อเนื่อง

2. ปริมาณและคุณภาพของกิจกรรม คือ ผลงานหรือกิจกรรมกลุ่มมีความต่อเนื่อง ดำเนินการอย่างเป็นเครือข่าย และขยายกิจการใหม่ ๆ นอกจากนี้พิจารณาได้จากความสามารถในการจัดการกับปัญหาที่องค์กรเผชิญในภาวะวิกฤต

3. ปริมาณและคุณภาพของทุนที่เป็นวัสดุอุปกรณ์ หรือสภาพแวดล้อมพิจารณาจากทุนด้านปริมาณของวัตถุที่เพิ่มมากขึ้น หรือได้มา ส่วนมิติเชิงคุณภาพ พิจารณาจากความยั่งยืนของทุน

4. ทุนเพื่อนหรือเครือข่าย การมีเครือข่ายสมาชิกหรือกิจกรรมสะท้อนให้เห็นถึงความสามารถในการพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน และเห็นถึงศักยภาพในการระดมทุน พิจารณาได้จากเครือข่ายสมาชิกที่มีกว้างขวางมากขึ้นและความสามารถในการจัดการเครือข่าย

5. สถานภาพขององค์กรชุมชน ซึ่งองค์ประกอบจากหนึ่งถึงสี่เป็นเพียงการพิจารณาจากตัวองค์กรชุมชนเท่านั้น การพิจารณาศักยภาพควรพิจารณาอ้างอิงจากภายนอกด้วย นั่นคือการประเมินการยอมรับต่อองค์กรชุมชนจากกลุ่มบุคคลภายนอกที่เกี่ยวข้องว่าให้การยอมรับในเรื่องไหนมากน้อยเพียงใด

นอกจากนี้ การพิจารณาความเข้มแข็งของชุมชน หากมองในมุมกว้างแล้วน่าจะพิจารณาถึงขีดความสามารถของชุมชนในการควบคุมตัวแปรที่ควบคุมไม่ได้ เช่น การกำหนดราคาขาย การอยากให้อุปโภคหลายอยู่ในหมู่บ้าน กรรมสิทธิ์ที่ดินและป่าชุมชน เป็นต้น โดยมีความสามารถในการควบคุมได้มากยิ่งขึ้นตั้งแต่ วิถีชีวิตของตนเอง ครอบครัว กลุ่ม หมู่บ้าน เครือข่ายตลาด และนโยบายของรัฐ

องค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็ง

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ (2544) ได้กล่าวถึงองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งไว้ 9 องค์ประกอบคือ

1. มีบุคคลหลากหลายที่รวมตัวกันเป็นองค์กรชุมชนอย่างเป็นทางการหรือไม่เป็นทางการ
2. มีเป้าหมายร่วมกันและยึดโยงเกาะเกี่ยวกันด้วยประโยชน์สาธารณะและของสมาชิก
3. มีจิตสำนึกของการพึ่งตนเอง รักและเอื้ออาทรต่อกัน และมีความรักท้องถิ่น รักชุมชน
4. มีอิสระในการร่วมคิด ร่วมตัดสินใจ ร่วมทำ ร่วมรับผิดชอบ
5. มีการระดมใช้ทรัพยากรในชุมชนอย่างเต็มที่และมีประสิทธิภาพ
6. มีการเรียนรู้เชื่อมโยงกันเป็นเครือข่ายเป็นแนวราบ และติดต่อสื่อสารกันหลายรูปแบบ
7. มีการจัดทำกิจกรรมที่เป็นสาธารณะของชุมชนอย่างต่อเนื่อง
8. มีการจัดการบริหารงานกลุ่มที่หลากหลายและเครือข่ายที่ดี
9. มีการเสริมสร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลงที่หลากหลายของชุมชนสืบทอดกันตลอดไป

ธีระพงศ์ แก้วหาวงษ์ (2543 ; อ้างอิงมาจาก กุหลาบ รัตนสังธรรม และคณะ. 2545) ได้เสนอองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งในทัศนะของการรวมเอาประสบการณ์และแนวคิดต่าง ๆ มาเพื่อใช้ในการนำไปสู่การปฏิบัติดังนี้

1. อุดมการณ์และวิสัยทัศน์ร่วม เป็นเครื่องมือที่สำคัญที่ช่วยยึดเหนี่ยวคนในชุมชน และความเป็นชุมชน โดยมีวิสัยทัศน์มุ่งสู่คุณภาพชีวิตที่ดี เชื่อในศักยภาพของคนในชุมชน มีสำนึกความเป็นชุมชนและรู้จักแบ่งปัน
2. การจัดการองค์การและการบริหารจัดการ มีการจัดองค์กรและการแบ่งบทบาทหน้าที่ มีการบริหารจัดการทรัพยากรและกระบวนการแผนที่ดี และประสานความร่วมมือจากชุมชนหรือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง
3. การมีกิจกรรมที่ต่อเนื่อง เป็นภาพของควมมีชีวิตชีวาของชุมชน มีการขยายกิจกรรมและสมาชิก เกิดการริเริ่มโครงการใหม่ ๆ เป็นชุมชนแห่งการเรียนรู้ และถ่ายทอดให้แก่คนรุ่นใหม่ต่อไป
4. ทุน มีทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพ และสำนึกเพื่อส่วนรวม มีเงิน สถานที่ และวัสดุอุปกรณ์ มีภูมิปัญญาพื้นบ้านที่ผสมผสานกับความรู้ ประสบการณ์เท่าทัน ตลอดจนทุนทางวัฒนธรรมและทรัพยากรธรรมชาติ
5. เครือข่ายความร่วมมือ มีความหลากหลายทั้งกิจกรรมและองค์กร เกิดความร่วมมือเพื่อกิจกรรมสาธารณะและมีอำนาจต่อรอง เกิดการติดต่อสื่อสารแนวราบ (เป็นสาธารณะ) แลกเปลี่ยนประสบการณ์และเทคโนโลยี

6. สิทธิและอำนาจต่อรองทางการเมือง มีสิทธิในการจัดการทรัพยากรทางท้องถิ่น มีอำนาจในการกำหนดยุทธศาสตร์ของชุมชนและต่อรองกับภาครัฐหรือทุน มีการควบคุมกลไกตลอด กฎหมาย และคุ้มครองสิทธิของประชาชนในชุมชน

7. เกิดการยอมรับจากสังคมภายนอก เกิดการยอมรับจากองค์กรภายนอกและชุมชน เชื่อมมั่นในศักยภาพของตนเองพร้อมถ่ายทอดเทคโนโลยีแก่ชุมชนอื่น

7. ข้อมูลทั่วไปของตำบลบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง

จากการศึกษาจากเอกสารต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับตำบลบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง ได้จำแนกเป็นประเด็นการนำเสนอ ดังนี้

7.1 สภาพทั่วไป

7.2 ศักยภาพของท้องถิ่น

7.1 สภาพทั่วไป

จากประกาศกระทรวงมหาดไทย ลงวันที่ 19 มกราคม 2539 จัดตั้งเป็นองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพร้าว และได้ลงประกาศในราชกิจจานุเบกษา ฉบับทั่วไปเล่มที่ 113 ตอนที่ 9 ลงวันที่ 30 มกราคม 2539

ที่ตั้ง

ตำบลบ้านพร้าว เป็นตำบลหนึ่งในสี่ตำบลของอำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง ห่างจากที่ทำการอำเภอป่าพะยอมไปทางทิศตะวันออก ประมาณ 3 กิโลเมตร

เนื้อที่

ตำบลบ้านพร้าวมีเนื้อที่ทั้งหมด ประมาณ 36.39 ตารางกิโลเมตร ประมาณ 22,682 ไร่ มีอาณาเขตติดต่อกับตำบลต่าง ๆ ดังนี้

ทิศเหนือ	ติดต่อกับตำบลป่าพะยอม อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง
ทิศใต้	ติดต่อกับตำบลชะมวง อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง
ทิศตะวันออก	ติดต่อกับตำบลแหลมโดนด และตำบลปิ่นเต่า อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง
ทิศตะวันตก	ติดต่อกับตำบลเกาะเต่า อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง

ภูมิประเทศ

ลักษณะพื้นที่เป็นที่ราบลุ่ม ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันออก เหมาะสำหรับการทำนา และเป็นที่ดินดอนเล็กน้อย ซึ่งอยู่ทางทิศตะวันตกของตำบล เหมาะสำหรับการปลูกยางพาราและทำสวน

จำนวนหมู่บ้าน

มีจำนวน 10 หมู่บ้าน ซึ่งอยู่ในเขตองค์การบริหารส่วนตำบล คือ

- หมู่ที่ 1 บ้านพร้าว
- หมู่ที่ 2 บ้านตลิ่งชัน
- หมู่ที่ 3 บ้านศาลาน้ำ
- หมู่ที่ 4 บ้านบ่อทราย
- หมู่ที่ 5 บ้านไส้อ้อ
- หมู่ที่ 6 บ้านหาดสูง
- หมู่ที่ 7 บ้านไสกล้วย
- หมู่ที่ 8 บ้านหน้าป่า
- หมู่ที่ 9 บ้านไผ่รอบ
- หมู่ที่ 10 บ้านบ่อทรายใน

จำนวนประชากร

ประชากรทั้งหมด 7,446 คน แยกเป็นเพศชาย 3,719 คน และเพศหญิง 3,727 คน มีความหนาแน่นเฉลี่ย 205 คนต่อตารางกิโลเมตร มีจำนวน 1,839 ครัวเรือน

สภาพทางเศรษฐกิจ

ประชาชนตำบลบ้านพร้าว มีการประกอบอาชีพทางด้านเกษตรกรรม ทำนา ทำสวน ยางพารา เลี้ยงสัตว์ และอาชีพรับจ้างทั่วไป มีหน่วยธุรกิจอยู่ดังนี้

- ธนาคาร 1 แห่ง
- ปั๊มน้ำมันและก๊าซ 2 แห่ง
- ตลาด 1 แห่ง
- โรงสี 14 แห่ง

สภาพทางสังคม

การศึกษา

- ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 4 แห่ง
- โรงเรียนประถมศึกษา 4 แห่ง

- โรงเรียนมัธยมศึกษา 1 แห่ง
- โรงเรียนอาชีวศึกษา 1 แห่ง
- โรงเรียน/สถาบันชั้นสูง/มหาวิทยาลัย 1 แห่ง
- ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้าน/ห้องสมุดประชาชน 10 แห่ง

สถาบันและองค์กรทางศาสนา

- วัด 1 แห่ง
- สำนักปฏิบัติธรรม 1 แห่ง

สาธารณสุข

- สถานีอนามัยประจำตำบล 2 แห่ง
- สถานพยาบาลเอกชน 1 แห่ง
- ร้านขายยาแผนปัจจุบัน 1 แห่ง
- อัตราการมีและใช้ส่วนรดน้ำ ร้อยละ 100

ความปลอดภัยในชีวิตและทรัพย์สิน

- ป้อมยามตำรวจ 2 แห่ง

การบริการพื้นฐาน

การคมนาคม

- ถนนลาดยาง 7 สาย
- ถนนลูกรัง 22 สาย
- ถนนชลประทาน 3 สาย

การโทรคมนาคม

- ที่ทำการไปรษณีย์อนุญาตเอกชน 1 แห่ง
- โทรศัพท์สาธารณะ 3 แห่ง
- โทรศัพท์เอกชน 50 แห่ง

การไฟฟ้า

มีไฟฟ้าเข้าถึงและให้บริการได้ทุกหมู่บ้าน แต่ยังไม่ครบทุกครัวเรือน เนื่องจากระยะทางห่างไกล และไม่มีค่าชำระค่าติดตั้ง

แหล่งน้ำธรรมชาติ

- ลำน้ำ ลำห้วย 10 สาย
- บึงหนองและอื่น ๆ 5 แห่ง

แหล่งน้ำที่สร้างขึ้น

- ฝาย 12 แห่ง
- บ่อน้ำตื้น 15 แห่ง

- บ่อโยก 10 แห่ง
- อื่น ๆ 7 แห่ง

ทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่

ตำบลบ้านพร้าว ไม่มีทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่อันจะนำไปใช้ในอุตสาหกรรมมวลชนจัดตั้ง

- ลูกเสือชาวบ้าน
- ไทยอาสาป้องกันชาติ
- กองหนุนเพื่อความมั่นคงของชาติ
- สมาชิก อปพร.
- กลุ่มแม่บ้าน

7.2 ศักยภาพในตำบลและท้องถิ่น

ศักยภาพขององค์การบริหารส่วนตำบล

องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพร้าว มีสมาชิกสภาองค์การบริหารส่วนตำบล 20 คน

1. จำนวนบุคลากร 16 คน จำแนกเป็น
 - ตำแหน่งในสำนักงานปลัดองค์การบริหารส่วนตำบล 1 คน
 - ตำแหน่งในส่วนการคลัง 1 คน
 - ตำแหน่งในส่วนโยธา 1 คน
 - พนักงานจ้างองค์การบริหารส่วนตำบล 13 คน
2. ระดับการศึกษาของบุคลากร (พนักงานส่วนตำบล)
 - อาชีวศึกษา 1 คน
 - ปริญญาตรี 2 คน
3. รายได้ขององค์การบริหารส่วนตำบล

ประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2546 เป็นเงิน 9,408,111 บาท

ศักยภาพของชุมชนและพื้นที่

1. การรวมกลุ่มของประชากร ทุกประเภท 19 กลุ่ม จำแนกเป็น
 - กลุ่มอาชีพ 9 กลุ่ม
 - กลุ่มออมทรัพย์ 8 กลุ่ม
 - กลุ่มอื่น ๆ 2 กลุ่ม
2. จุดเด่นของพื้นที่

ตำบลบ้านพร้าว มีลักษณะจุดเด่นที่เอื้อต่อการพัฒนาอยู่หลายประการคือ

2.1 เป็นพื้นที่เกษตรกรรม เหมาะแก่การปลูกพืชเพื่อเป็นแหล่งอาหารที่สำคัญของจังหวัด และอุตสาหกรรมที่เกี่ยวข้องกับการเกษตร

2.2 เป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยทักษิณ และวิทยาลัยเทคนิคพัทลุง แห่งที่ 2 ซึ่งเป็นเมืองแห่งการศึกษา ที่สามารถมีการลงทุน ที่เกี่ยวเนื่องกับการศึกษาได้เป็นอย่างดี

2.3 เส้นทางคมนาคม เชื่อมโยงกับเมืองอุตสาหกรรมหลัก เช่น สงขลา ตรัง นครศรีธรรมราช มีความสะดวก สามารถขนถ่ายสินค้าได้รวดเร็ว และกำลังจะดำเนินการจัดตั้งระบบโทรคมนาคมในอนาคตอันใกล้

8. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

จากการศึกษาค้นคว้างานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ปรากฏดังนี้

ปรุจจิตต์ พนาวัฒน์วงศ์ (2530 ; อ้างอิงใน พรประไพ อุทะนุต. 2542) ศึกษาเรื่องการเปรียบเทียบการมีส่วนร่วมของประชาชนในกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียน ระหว่างหมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเองดีเด่น กับหมู่บ้านที่เพิ่งได้รับการจัดตั้งเป็นหมู่บ้านอาสาพัฒนาและป้องกันตนเองพุทธศักราช 2528 : การศึกษาเฉพาะกรณี กิ่งอำเภอไชยวาน จังหวัดอุดรธานี ผลการวิจัยพบว่า ชาวบ้านทั้ง 2 หมู่บ้านมีส่วนร่วมใน 3 ขั้นตอนคือ ขั้นตอนการเข้าร่วมรับฟังอภิปราย และเสนอปัญหา ขั้นตอนการรับผลประโยชน์จากกิจกรรม และขั้นตอนการประเมินผลกิจกรรมไม่แตกต่างกัน ส่วนในขั้นตอนการตัดสินใจเลือกแนวทางและวางแผนพัฒนาแก้ไขและขั้นตอนการปฏิบัติงานในกิจกรรมการศึกษานอกระบบโรงเรียนตามแผนที่วางไว้ มีความแตกต่างกันอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติที่ระดับ .01 และ .05 ตามลำดับ ส่วนผลของความถี่ของการมีส่วนร่วมพบว่า ผู้ใหญ่ที่เป็นชาย มีความถี่ของการมีส่วนร่วมมากกว่าผู้ใหญ่ที่เป็นหญิง

ปวีรรต วรวิวัฒน์กุล (2538 ; อ้างอิงใน พรประไพ อุทะนุต. 2542) ศึกษาเรื่องการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการหมู่บ้านในการพัฒนาชนบท : ศึกษาเฉพาะกรณีอำเภอเมือง จังหวัดบุรีรัมย์ กลุ่มตัวอย่างที่ศึกษาคือ คณะกรรมการหมู่บ้าน 179 คน โดยใช้แบบสอบถามเป็นเครื่องมือในการวิจัย ผลการศึกษาพบว่า อายุและระดับการศึกษาของคณะกรรมการหมู่บ้านไม่มีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการหมู่บ้านในการพัฒนาชนบท แต่ในด้านรายได้ การเป็นสมาชิกกลุ่ม การได้รับการฝึกอบรม และการได้รับข้อมูลข่าวสารของคณะกรรมการหมู่บ้านมีความสัมพันธ์กับการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการหมู่บ้านในการพัฒนาชนบท ในกิจกรรมการมีส่วนร่วมของคณะกรรมการหมู่บ้านในการพัฒนาชนบท พบว่า คณะกรรมการหมู่บ้านมีส่วนร่วมในการปฏิบัติงานมากที่สุด รองลงมาคือ การสำรวจปัญหาการพัฒนาชนบท การร่วมแสดงความคิดเห็นและการร่วมคิดตามผลการปฏิบัติงานอยู่ในระดับเดียวกันโดยเรียงตามลำดับ ส่วนการร่วมกำหนดปัญหาและวางแผนคณะกรรมการหมู่บ้านมีส่วนร่วมน้อยที่สุด

วิบูลย์ ตรีถัน (2539 ; อ้างอิงใน พรประไพ อุทะนุต. 2542) ศึกษาเรื่องการวางแผนแบบมีส่วนร่วมของประชาชนเพื่อการพัฒนาท้องถิ่น พบว่า กระบวนการวางแผนเพื่อการพัฒนาท้องถิ่นมี 5 ขั้นตอน คือ การชี้ชัดปัญหา การวิเคราะห์ปัญหา การวางแผนพัฒนา การดำเนินกิจกรรม และการประเมินผล เงื่อนไขที่ส่งผลต่อการมีส่วนร่วมของประชาชนที่สำคัญคือ โอกาสและอำนาจของประชาชนในการที่จะกำหนดแนวทางและการดำเนินการแก้ปัญหาของตนเอง

ดารณี รักดี (2540 ; อ้างอิงใน กุหลาบ รัตนสังธรรม และคณะ. 2545) ได้ศึกษาการพัฒนาารูปแบบการศึกษาขั้นพื้นฐานในชุมชนชนบทพึ่งตนเอง พบว่า 1) ชุมชนชนบทพึ่งตนเองมีองค์กรชุมชนที่เข้มแข็ง ซึ่งมีส่วนสำคัญในการทำให้การศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ 2) การศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพที่เกิดจากกระบวนการเรียนรู้ในวิถีชีวิต มีรูปแบบการศึกษาที่ชุมชนเป็นฐานความรู้ กลุ่มผู้นำชุมชนและกลุ่มอาชีพเป็นศูนย์กลางในการให้ความรู้ โดยหน่วยงานของรัฐและเอกชนให้การอบรม แก่สมาชิกในชุมชน ให้ความรู้ ภาควิชาการศึกษาดูงานและปฏิบัติจริงในแหล่งความรู้ในชุมชน ตลอดจนมีการสร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนทั้งภายในและภายนอกชุมชน เพื่อการพึ่งตนเองในอาชีพ 3) การศึกษาขั้นพื้นฐานเพื่ออาชีพ ซึ่งมีโรงเรียนเป็นฐานความรู้จัดการศึกษาตามหลักสูตรของกระทรวงศึกษาธิการเป็นหลัก โรงเรียนให้ความสำคัญต่อการพึ่งตนเองทางอาชีพ โดยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในด้านการให้ความรู้ รวมทั้งสนับสนุนให้นักเรียนนำความรู้ด้านอาชีพที่ได้รับไปใช้ในชุมชน ปัจจัยสำคัญของการศึกษาตามแนวระบบโรงเรียนคือ ผู้บริหารโรงเรียนต้องมีความสัมพันธ์ที่ดีต่อชุมชน เห็นคุณค่าภูมิปัญญาท้องถิ่นและนำทรัพยากรมนุษย์มาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อการศึกษาและครูผู้สอนเน้นการฝึกปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง สามารถเชื่อมโยงกระบวนการเรียนรู้ของชุมชน

สถาบันวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแห่งประเทศไทย (2530 ; อ้างอิงใน กุหลาบ รัตนสังธรรม และคณะ. 2545) ได้ศึกษาเรื่องการพัฒนาตนเองทางเศรษฐกิจในชนบทจากพื้นที่หลายแห่งของประเทศไทย และได้เสนอผลการวิจัยไว้ว่า การพึ่งตนเองของชนบทขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ 5 ประการคือ เทคโนโลยี เศรษฐกิจ ทรัพยากร จิตใจ และสังคม องค์ประกอบ 5 ประการนี้จะต้องมีรูปแบบความสัมพันธ์ต่อกันเชิงบทบาททั้งทางตรงและทางอ้อม

พรประภา ลินธุนาวา (2533 ; อ้างอิงใน กุหลาบ รัตนสังธรรม และคณะ. 2545) ได้ศึกษาเรื่อง การพึ่งตนเองของชุมชนโดยแนววัฒนธรรมชุมชน เพื่อการปฏิบัติงานสังคมสงเคราะห์ โดยทำการศึกษาเฉพาะกรณีที่บ้านตะเพินคี หมู่ 11 ตำบลองค์พระ อำเภอด่านช้าง จังหวัดสุพรรณบุรี พบว่า หมู่บ้านที่ทำการศึกษามีการพึ่งตนเองได้ตามจารีตประเพณี ซึ่งขึ้นอยู่กับองค์ประกอบ 3 ระบบ คือ 1) ระบบการผลิตแบบยังชีพเพื่อการบริโภคเป็นหลัก 2) ระบบการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันในชุมชนแบบเครือญาติ มีการชดเชยสมาชิกในชุมชนให้รู้จักและยอมรับกฎข้อห้ามของชุมชน 3) ระบบคุณค่า พบว่า ศาสนาและความเชื่อเป็นองค์ประกอบหลักของวัฒนธรรมชุมชน นอกจากนี้ยังพบว่า ปัจจัยด้านสภาพแวดล้อมและทรัพยากรธรรมชาติที่เอื้ออำนวยต่อการดำรงชีวิตของสมาชิกในชุมชนมีผลต่อการพึ่งตนเองได้ของชุมชน

ปราณี หมอนแดง (2534 ; อ้างอิงใน กุหลาบ รัตนสังธรรม และคณะ. 2545) ได้ศึกษาเรื่องทิศทางการพึ่งตนเองในสังคมกำลังเปลี่ยนไป : ศึกษาเฉพาะกรณีหมู่บ้านสองแห่งในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ พบว่า หมู่บ้านที่พึ่งตนเองได้นั้นเกิดจากปัจจัยภายในหมู่บ้านทั้งหมดได้ทำงานประสานกัน เกื้อกูลและเชื่อมโยงกันอย่างเข้มแข็ง โดยอาศัยปัจจัยภายนอกเฉพาะเงื่อนไขที่เป็นประโยชน์ต่อชุมชนเข้ามาสนับสนุนองค์กรเพื่อการช่วยเหลือตนเองที่จัดตั้งขึ้นภายในชุมชน นอกจากนี้ยังพบว่ามีการพึ่งตนเองระดับชุมชนจะเกิดขึ้นได้ในลักษณะที่เคลื่อนไหว เป็นกระบวนการ ซึ่งเป็นกระบวนการทางสังคมและวัฒนธรรมที่ประกอบด้วย 2 มิติ คือ มิติแรกหมู่บ้านจะต้องผ่านกระบวนการต่อสู้ดิ้นรน เพื่อฟันฝ่าภาวะเงื่อนไขที่พึ่งตนเองไม่ได้ และในขณะเดียวกัน หมู่บ้านจะต้องมีการพัฒนากระบวนการ เพื่อเป็นทางออกให้ชาวบ้านทั้งหมด หรือโดยเฉพาะอย่างยิ่งที่ยังไม่สามารถช่วยเหลือตนเองได้ ให้ใช้ศักยภาพที่มีอยู่พึ่งตนเองได้ในที่สุด ซึ่งปัจจัยเงื่อนไขที่สำคัญที่สุดที่ก่อให้เกิดกระบวนการพัฒนาขึ้นภายในหมู่บ้านก็คือ ความสามารถของผู้นำที่มีความคิดริเริ่มและผลักดันให้มีการจัดระบบที่เหมาะสมเกิดขึ้นภายในชุมชนได้

สามารถชาย จอมวิญญา (2537 ; อ้างอิงใน กุหลาบ รัตนสังธรรม และคณะ. 2545) ได้ศึกษาปัจจัยที่สัมพันธ์กับขีดความสามารถในการพึ่งตนเองขององค์กรประชาชนในเมืองการศึกษา พบว่า ปัจจัยที่มีผลต่อขีดความสามารถในการพึ่งตนเองของศูนย์บริการชุมชนหรือมีขีดความสามารถในการพึ่งตนเองขององค์กรประชาชนในเมือง โดยในส่วนตัวความคิดเห็นของกรรมการศูนย์บริการชุมชน มี 3 ปัจจัย ที่มีความสัมพันธ์ทางสถิติอย่างมีนัยสำคัญกับขีดความสามารถได้แก่ งบประมาณ นักพัฒนาหรือเจ้าหน้าที่ของรัฐ และบุคลากร ในส่วนตัวความคิดเห็นของสมาชิกศูนย์บริการชุมชนทุกปัจจัย ยกเว้นปัจจัยสถานที่และวัสดุอุปกรณ์ ที่มี ความสัมพันธ์กับขีดความสามารถในการพึ่งตนเองของศูนย์บริการชุมชนอย่างมีนัยสำคัญทางสถิติ

ถวิล กัลชาญพิเศษ (2538 ; อ้างอิงใน กุหลาบ รัตนสังธรรม และคณะ. 2545) ได้ศึกษา วิเคราะห์ศักยภาพการพึ่งตนเองในชุมชนชนบท พบว่า ศักยภาพในการพึ่งตนเองของชุมชนเกิดขึ้นโดยอาศัยศักยภาพของปัจเจกชนมารวมกันเป็นศักยภาพของชุมชน ภายใต้การนำของผู้นำท้องถิ่น วิธีการที่ทำให้ชุมชนมีศักยภาพในการพึ่งตนเองสูง คือ ชุมชนให้ความสำคัญกับการรวมกลุ่มโดยอาศัยพื้นฐานด้านปัจจัยที่มีผลกระทบต่อพึ่งตนเองของชุมชนนั้น พบว่า วัฒนธรรมของชุมชนในด้านสัมพันธ์ในชุมชนหรือการรักษาวัฒนธรรม ความเชื่อพื้นฐานมิได้เปลี่ยนแปลงไป เพียงแต่วัฒนธรรมด้านการผลิตหันไปมุ่งเน้นการผลิตเพื่อระบบเศรษฐกิจมากขึ้น อย่างไรก็ตาม ความสามารถพัฒนาชุมชนให้สามารถพึ่งตนเองได้ โดยการชักนำให้ประชาชนเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชน และพัฒนาด้วยความสำนึกรับผิดชอบของตนเองมิได้เกิดจากการบังคับให้ปฏิบัติ

สุภัทร ขจรมาศบุษย์ (2539 ; อ้างอิงใน กุหลาบ รัตนสังธรรม และคณะ. 2545) ได้ศึกษา แนวโน้มการพึ่งตนเองของชุมชนชนบทไทยใน 25 ปี ข้างหน้า (พ.ศ.2539 - 2563) ผลการศึกษาพบว่า 1) รัฐบาลมีนโยบายการพัฒนาชนบทไทยให้ชุมชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาเพื่อ

การพึ่งตนเองมากขึ้น 2) รัฐบาลสนับสนุนให้ภาคเอกชนในการให้ความช่วยเหลือแก่ชนบทมากขึ้น 3) รัฐบาลจัดให้มีบริการด้านสาธารณสุขแก่ชาวชนบทอย่างทั่วถึง 4) ชาวชนบทต้องมีส่วนร่วมในการบริหารองค์การบริหารส่วนตำบล (อบต.) 5) ต้องมีการปฏิรูประบบการศึกษาทั้งในและนอกระบบเพื่อการพัฒนาฉบับที่ 8 6) ชาวชนบทมีการเรียนรู้กระบวนการพัฒนาชุมชนด้วยตนเอง 7) รัฐบาลจัดให้มีการพัฒนาฝีมือแรงงานของคนในชนบท 8) สื่อมวลชนต้องนำเสนอข่าวสารไปสู่ชาวชนบท 9) รัฐบาลกระจายอำนาจการปกครองจากส่วนกลางไปสู่ท้องถิ่นให้มากขึ้น 10) รัฐบาลเน้นการกระจายรายได้ไปสู่ชนบท 11) รัฐบาลต้องมีการปฏิรูประบบราชการที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาชนบท

จากการศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้องพบว่า การพึ่งตนเองของชุมชนนั้นต้องอาศัยปัจจัยหลายประการทั้งปัจจัยภายในและปัจจัยภายนอก และต้องอาศัยกระบวนการเรียนรู้ของคนในชุมชนอันจะนำไปสู่การพัฒนาในด้านต่าง ๆ โดยการศึกษาตามอรรถศาสตร์เป็นหนทางหนึ่งเพื่อนำไปสู่ความเป็นชุมชนเข้มแข็งและพึ่งพาตนเองได้

บทที่ 3

วิธีดำเนินการวิจัย

การกำหนดกรณีศึกษา

กรณีศึกษาในครั้งนี้ คณะผู้วิจัยได้จัดประชุมเพื่อกำหนดกรณีศึกษาในการวิจัยครั้งนี้เป็นการศึกษาจากกลุ่มประชาชนที่เป็นผู้นำชุมชน ผู้นำชาวบ้าน ซึ่งเป็นแกนนำในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ภูมิปัญญาชาวบ้าน ผู้นำกลุ่มอาชีพต่าง ๆ ผู้นำในกลุ่มอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง และตัวแทนชาวบ้านในหมู่บ้านต่าง ๆ ของตำบลบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง ประกอบด้วย

1. ผู้นำชุมชน/ผู้นำชาวบ้าน จำนวน 2 ราย
2. ภูมิปัญญาชาวบ้าน จำนวน 5 ราย
3. ตัวแทนจากกลุ่มอาชีพต่าง ๆ จำนวน 5 ราย
4. ตัวแทนชาวบ้าน จำนวน 10 ราย

เครื่องมือที่ใช้ในการวิจัย

เครื่องมือที่ใช้ในการเก็บรวบรวมข้อมูลนั้น คณะผู้วิจัยได้สร้างเครื่องมือดังนี้

1. การสัมภาษณ์ ตามกรอบแนวคิดการวิจัย โดยกำหนดเป็นคำถามการวิจัย ข้อคำถามย่อยที่ใช้ในการสัมภาษณ์ในลักษณะของประเด็นคำถาม และคำถามแบบเต็มประโยค และบันทึกผลคำตอบจากการสัมภาษณ์
2. การสังเกต โดยสังเกตพฤติกรรมของกรณีตัวอย่างที่เกิดขึ้น ปฏิบัติการ การพูดจา และสภาพแวดล้อมต่าง ๆ
3. การประชุมกลุ่มย่อย (Focus Group) จำนวน 3 ครั้ง ครั้งละประมาณ 8 - 10 คน ผู้ร่วมประชุมเป็นผู้นำชุมชนและชาวบ้านในหมู่บ้านต่าง ๆ ของตำบลบ้านพร้าว ร่วมประชุมแสดงความคิดเห็นในประเด็นต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องกับการวิจัย
4. เครื่องบันทึกเสียง ใช้บันทึกคำสัมภาษณ์ของบุคคลที่เป็นกรณีศึกษาและการประชุมกลุ่มย่อย และกรณีที่ในชุมชนมีกิจกรรมบางอย่างที่ไม่สามารถจดบันทึกได้ จึงจำเป็นต้องใช้เครื่องบันทึกเสียงช่วยเก็บข้อมูลรายละเอียดเพื่อความต่อเนื่อง โดยไม่รบกวนความรู้สึกขณะดำเนินกิจกรรม

วิธีดำเนินการวิจัย

ในการศึกษาวิจัยครั้งนี้มีขั้นตอนดำเนินการวิจัยดังนี้

1. เตรียมความพร้อมด้านความรู้ความสามารถในการวิจัย โดยศึกษาค้นคว้าจากเอกสารและตำราต่าง ๆ เกี่ยวกับแนวคิดและทฤษฎีการวิจัยเชิงคุณภาพและการวิจัยแบบมีส่วนร่วม ตลอดจนศึกษางานวิจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้อง
2. ลงพื้นที่ศึกษา จัดประชุมเพื่อชี้แจงรายละเอียดการวิจัยต่อผู้แทนชุมชนทั้ง 9 หมู่บ้าน พร้อมกับภาคีการพัฒนาที่เกี่ยวข้องทั้งในระดับตำบลและระดับหมู่บ้าน เพื่อเสริมสร้างความเข้าใจและกำหนดรูปแบบการดำเนินงานที่เหมาะสม และแสวงหาแนวร่วมในการดำเนินงานระดับพื้นที่ ซึ่งเป็นสิ่งจำเป็นในการดำเนินการวิจัยแบบมีส่วนร่วม โดยต้องอาศัยความร่วมมือจากบุคคลในชุมชนหรือเจ้าหน้าที่ที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ ให้เข้าใจและเห็นประโยชน์ของโครงการวิจัย เพื่อจะได้รับการสนับสนุนการดำเนินการวิจัยให้สำเร็จด้วยดี
3. ใช้วิธีการประชุมกลุ่มย่อยและการสัมภาษณ์ คณะผู้วิจัยเก็บข้อมูลชุมชนโดยวิธีการจัดประชุมกลุ่มย่อย การสัมภาษณ์บุคคลสำคัญที่เกี่ยวข้อง จำนวน 4 ครั้ง
4. ลงพื้นที่สังเกตการณ์ประชุมของกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ จำนวน 9 ครั้ง โดยเข้าสังเกตการฝึกอบรมการทำขนม 1 ครั้ง ณ ที่ทำการหมู่บ้านหมู่ที่ 10 เข้าร่วมประชุมของกลุ่มแก้ปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินทุ่งลานโย 3 ครั้ง ณ โรงเรียนบ้านหาดสูง การร่วมประชุมกับแกนนำกลุ่มสัจจะฯ บ้านสะพานเรือ 2 ครั้ง การร่วมประชุมกับกลุ่มโรงเรียนชานาเกษตรอินทรีย์และกลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ จำนวน 3 ครั้ง
5. การสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนเป็นรายกรณี และการศึกษาจากเอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องของ องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพร้าว การศึกษานอกโรงเรียนป่าพะยอม รายงานผลการศึกษาของกลุ่มปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินทุ่งลานโย รายงานการวิจัยของ สารูป ฤทธิ์ชู และสุนีย์ ทองไชร์ เรื่อง "ตามรอยช้างแลได้"
6. วิเคราะห์และนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล ในการวิจัยครั้งนี้ คณะผู้วิจัยวิเคราะห์ข้อมูลโดยใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) การวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป (Analytic Induction) โดยคณะผู้วิจัยได้นำข้อมูลต่าง ๆ ที่รวบรวมมาได้ เปรียบเทียบแลกเปลี่ยนกัน และค่อย ๆ จำกัดขอบเขตให้แคบลงมาจากการวิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่รวบรวมมาได้ และมีความสำคัญ สรุปออกมาเป็นปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและการอธิบายสาเหตุของปรากฏการณ์และการเชื่อมโยงข้อมูลต่าง ๆ
7. วิพากษ์ผลการวิจัยร่วมกับชุมชน คณะผู้วิจัยจะนำผลการศึกษาสรุปร่วมกับชุมชนเป็นระยะเพื่อให้ได้ข้อมูลที่ถูกต้องแม่นยำ และให้ชุมชนและภาคีการพัฒนาที่เกี่ยวข้องร่วมกระบวนการเรียนรู้ นำผลที่เกิดขึ้นจากกระบวนการศึกษาวิจัยที่เป็นประโยชน์ไปใช้ในการพัฒนาชุมชนได้ทันที

8. การเขียนรายงานการวิจัย คณะผู้วิจัยเขียนรายงานผลการศึกษา เป็นรายงานฉบับร่าง ส่งให้คณาจารย์ที่ปรึกษาและผู้แทนประชาคมตำบลบ้านพร้าว พิจารณา วิจารณ์ ก่อนที่จะจัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์ต่อไป

9. การรายงานผลการวิจัยต่อประชาคมตำบลบ้านพร้าว หลังจากจัดทำรายงานฉบับสมบูรณ์แล้ว คณะผู้วิจัยจะนำเสนอผลการวิจัยต่อประชาคมตำบลบ้านพร้าว ในระดับตำบล และระดับหมู่บ้าน

การวิเคราะห์ข้อมูล

ในการวิจัยนี้ใช้การวิเคราะห์เนื้อหา (Content Analysis) การวิเคราะห์ข้อมูลแบบสร้างข้อสรุป (Analytic Induction) โดยคณะผู้วิจัยได้นำข้อมูลต่าง ๆ ที่รวบรวมมาได้ เปรียบเทียบ แลกเปลี่ยนกัน และค่อย ๆ จำกัดขอบเขตให้แคบลงมาจากการวิเคราะห์เหตุการณ์ต่าง ๆ ที่รวบรวมมาได้ และมีความสำคัญ สรุปออกมาเป็นปัจจัยต่าง ๆ ที่เกี่ยวข้องและการอธิบายสาเหตุของปรากฏการณ์และการเชื่อมโยงข้อมูลต่าง ๆ

บทที่ 4

ผลการวิเคราะห์ข้อมูล

ผลจากการเก็บรวบรวมข้อมูล คณะผู้วิจัยได้ดำเนินการวิเคราะห์ผลที่ได้จากการเก็บรวบรวมข้อมูล โดยวิธีการเชิงคุณภาพ แล้วนำเสนอตามประเด็นที่ศึกษาดังนี้

1. ผลจากการพัฒนาแบบพึ่งพาภายนอก
2. การพึ่งพาตนเองของชุมชนในบริบทของหมู่บ้านและตำบล
3. รูปแบบการศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อการพึ่งตนเอง
4. พัฒนาการของการศึกษาตามอัธยาศัย
5. การมีส่วนร่วมของชุมชนและภาคีการพัฒนา
6. ผลของการศึกษาตามอัธยาศัยต่อการพัฒนาชุมชน
7. ปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จ - อุปสรรคข้อขัดข้อง

1. ผลจากการพัฒนาแบบพึ่งพาภายนอก

ตำบลบ้านพร้าวในอดีตเป็นพื้นที่ส่วนหนึ่งของตำบลควนขนุน ต่อมาแยกออกมาเป็นตำบลป่าพะยอม และเป็นตำบลบ้านพร้าวในปี 2529 บ้านพร้าวเป็นพื้นที่มีระบบการผลิตแบบพึ่งตนเอง ภายใต้การขับเคลื่อนของคนกลุ่มหนึ่งที่เป็น “ผู้นำทางเศรษฐกิจของชุมชน” ที่มีอาชีพเลี้ยงช้าง มีช้างเป็นของตนเอง และมีบริวารที่เป็นคนเลี้ยงช้าง รวมทั้งคนพื้นถิ่นที่อพยพมาจากถิ่นใกล้เคียง มาใช้ชีวิตดำรงการผลิตแบบพออยู่พอกิน ในช่วงแรกยังไม่มีระบบการตลาด ทำนาเป็น “การผลิตข้าวเพื่อใช้เป็นอาหารเลี้ยงครอบครัว และใช้แลกเปลี่ยนสินค้าอื่น ๆ ตามปัจจัยสี่ เพื่อการดำรงชีพ” มีข้าวพันธุ์พื้นเมืองหลายสิบพันธุ์ สืบทอดกันมาแต่โบราณ และมีการเลี้ยงสัตว์ ช้าง วัว ควาย เพื่อใช้แรงงาน

จากการศึกษาของคณะทำงาน “ศึกษาการครอบครองและการทำประโยชน์ในที่ดินสาธารณะทุ่งลานโย ตำบลบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม จังหวัดพัทลุง” ซึ่งเป็นการศึกษาที่ทำโดยชาวบ้านผู้เดือดร้อนจากปัญหาที่ดิน เสนอให้ อบต.บ้านพร้าว พิจารณาเมื่อ 23 พฤศจิกายน 2548 และคณะผู้วิจัยได้เข้าร่วมสังเกตการณ์การประชุมของคณะทำงานชุดนี้หลายครั้ง ทำให้ได้ทราบถึงการตั้งถิ่นฐานของชาวบ้านพร้าวในพื้นที่ทุ่งลานโย และบ้านน้ำจาง (ที่อยู่ในเขต หมู่ที่ 2,3,4,6,8 และ 9 ของตำบลบ้านพร้าว ครอบคลุมพื้นที่เกือบ 5,000 ไร่ และเป็นที่ตั้งของวิทยาลัยเทคนิคพัทลุง แห่งที่ 2 และมหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตพัทลุง ในปัจจุบัน) ว่ามีผู้คนเข้ามาตั้งถิ่นฐานในพื้นที่ทุ่งลานโย ก่อน ปี พ.ศ. 2435 หรือประมาณ 115 ปีมาแล้วเป็นอย่างน้อย และใช้พื้นที่ทุ่งลานโยเนื้อที่ประมาณ 40,000 ไร่ (ตามเอกสารของขุนพำนักนิคมคาม นายอำเภอกิ่งอำเภอป่าพะยอม ในปี พ.ศ.2475) เลี้ยงสัตว์ ตัดฟัน ร่วมกันมา แสดงว่าในอดีตปัญหาเอกสารสิทธิ

ที่ดินรายบุคคลไม่มีปัญหาเพราะเป็นการผลิตแบบพออยู่พอกิน เอื้ออาทรกันและกัน ใช้พื้นที่ เลี้ยงสัตว์ ตัดฟืน ตัดไม้ร่วมกัน ไม่มีระบบการผลิตแบบตลาดหรือเพื่อการค้า แสดงว่าในช่วง เวลา ก่อน พ.ศ.2475 ชาวบ้านพร้าวดำเนินวิธีการผลิตแบบพึ่งพาตนเอง เช่นเดียวกับหมู่บ้าน อื่นๆในภาคใต้จนกระทั่ง ในปี พ.ศ.2484 นายเพิ่ม รัตนพันธ์ กำหนดตำบลป่าพะยอม ได้ทำ หนังสือชี้แจงกรณีการขอยกเลิกพื้นที่สงวนไว้ใช้ประโยชน์ร่วมกัน พื้นที่ทุ่งลานโโยและบ้านน้ำจาง ต่อคณะกรรมการที่ดินอำเภอควนขนุน (ตำบลป่าพะยอมในช่วงนั้นเป็นพื้นที่ในเขตการปกครอง ของอำเภอควนขนุน) ซึ่งพบว่าในช่วง พ.ศ.2484 นั้นมีการใช้ประโยชน์ที่ดินแบบส่วนตัวเพียง 1 ใน 3 ของพื้นที่ที่แปลงเท่านั้น ที่เหลือยังไม่มีการใช้ประโยชน์เชิงเพาะปลูกแต่อย่างใด

จากการวิเคราะห์ผ่านกรณีปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินทำกินตำบลบ้านทุ่งลานโโย พื้นที่บ้าน พพร้าวเริ่มเข้าสู่การผลิตเพื่อการตลาดและต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิต พึ่งพาตลาดอย่างชัดเจนหลังปี พ.ศ.2484 ประจวบกับอาชีพเลี้ยงช้างเริ่มซบเซาลงตามปริมาณพื้นที่ป่าไม้ที่ลดลง พบว่าการจับ ช้างป่าครั้งสุดท้ายเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2488 ซึ่งใกล้เคียงกับกรณีปัญหาที่ดินทุ่งลานโโย ซึ่งสะท้อนให้ เห็นถึงการไหลบ่าเข้ามาของระบบการผลิตเชิงการตลาด ซึ่งส่งผลให้ชาวบ้านพร้าวต้องนำ ตนเองเข้าสู่ระบบการพึ่งพาตลาดอย่างเต็มรูปแบบ โดยเฉพาะข้าวเปลือก และยางพารา

การเกษตรสมัยใหม่เข้ามาอำเภอบ้านพร้าว พร้อมกับระบบชลประทานด้วย ในปี พ.ศ. 2512 โครงการชลประทานบ้านพร้าวก่อสร้าง และในปี พ.ศ.2517 มีการก่อสร้างระบบ ชลประทานผ่านทุ่งลานโโย ทำให้ชาวบ้านมีน้ำใช้อย่างสมบูรณ์ โรงเรียนในตำบลบ้านพร้าว มีจำนวน มากถึง 14 โรงเรียน แต่เป็นโรงเรียนขนาดใหญ่จำนวน 1 โรงเรียนคือ “โรงเรียนนันท” ผู้ที่เป็นทายาทของ ครอบครัวโรงเรียน

จากการเข้าสู่ระบบการผลิตทางการตลาดของชาวบ้านพร้าว จากการพัฒนาชุมชนของ ตำบลเข้าสู่ความทันสมัย จากการเกิดของสถาบันการศึกษาทั้ง 2 แห่ง มีวิทยาลัยเทคนิคพัทลุง แห่งที่ 2 และ มหาวิทยาลัยทักษิณ ซึ่งใช้พื้นที่ของตำบลไปกว่า 3,700 ไร่ หรือประมาณร้อยละ 17 ของพื้นที่ตำบล มีประชากรของสถาบันการศึกษาทั้ง 2 แห่ง เข้ามาร่วมใช้ทรัพยากรและใช้ ชีวิตในพื้นที่ไม่น้อยกว่า 2,500 คนต่อวัน มีปริมาณการใช้จ่ายเงินจากภายนอกเข้ามาใช้จ่าย หมุนเวียนไม่น้อยกว่าวันละ 250,000 บาท หรือปีละประมาณ 60 ล้านบาท หากรวมงบประมาณ การลงทุนด้านสิ่งก่อสร้างและสาธารณูปโภค สื่ออิเล็กทรอนิกส์ต่าง ๆ ด้วยจะมีมูลค่าไม่น้อยกว่า 1,000 ล้านบาท/ปี จากสภาพของชนบทที่กำลังก้าวไปสู่สังคมเมือง ของตำบลบ้านพร้าวและ ตำบลป่าพะยอม นำชาวบ้านพร้าวเข้าสู่การพึ่งพาทายนอกเกือบสมบูรณ์แบบ ซึ่งส่งผลต่อพื้นที่ ตำบลบ้านพร้าวในแง่มุมต่างๆ ต่อไปนี้

1.1 ผลกระทบด้านการผลิตทางการเกษตรและอาหารบริโภคในพื้นที่ ในปี พ.ศ. 2544 จากข้อมูลของแผนแม่บทชุมชน ที่ทำการศึกษาโดยภาคประชาชน มีตัวเลขประมาณการ ว่า “เกษตรกรในตำบลบ้านพร้าว ใช้ปุ๋ยเคมี คิดเป็นมูลค่าประมาณ 1.13 ล้านบาท/ปี และในปี

พ.ศ.2549 มูลค่าการใช้ปุ๋ยเคมีน่าจะเพิ่มขึ้นเป็นปีละไม่ต่ำกว่า 1.5 ล้านบาท” พื้นที่การทำนาข้าวในปี 2544 ทั้งหมด 9,660 ไร่ในปี 2548 ลดลงเหลือ 8,701 ไร่ หรือลดลงประมาณ 1,000 ไร่ คิดเป็นอัตราการลดลงประมาณร้อยละ 10 ของพื้นที่นาในปี พ.ศ.2544 และจากวงสนทนาของชาวบ้านหลายครั้ง ต่างก็มีความคิดเห็นตรงกันว่า “พื้นที่นาข้าวจะลดลงเรื่อยๆ กลายเป็นสวนยางพาราและสวนปาล์มน้ำมัน” ดังนั้นในอนาคตผลผลิตข้าวของชาวดำบลบ้านพร้าวจะลดลงอย่างแน่นอน และชาวนาจำนวนหนึ่งหันไปปลูกข้าวเพื่อการตลาดเล็กปลูกข้าวพื้นเมืองเพื่อการบริโภค เราจึงเห็นภาพ “ชาวนาบ้านพร้าวต้องซื้อข้าวสารกิน” อย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้ในอนาคต ซึ่งชาวนาที่ภาคกลางที่เน้นการผลิตเพื่อการตลาดประสบปัญหามาแล้ว

ในภาพรวมของเกษตรกรชาวดำบลบ้านพร้าว ต้องประสบกับต้นทุนค่าสารเคมีที่สูงขึ้นตามราคาน้ำมัน ปุ๋ยและยาเคมี อาจต้องซื้อข้าวสารกินเพราะไม่นิยมบริโภคข้าวที่ปลูกเพื่อการตลาด เช่น นิยมกินข้าวเล็บนก ข้าวสังข์หยด ข้าวเล็บ แต่ปลูกข้าวชัยนาท ข้าวสุพรรณ เพื่อขาย ต้องเสี่ยงกับสภาวะการเป็นหนี้สินหากราคาผลผลิตข้าวปรวนแปร และเกิดภัยธรรมชาติรุนแรงมากขึ้นทั้งภัยแล้งและภัยน้ำท่วม อาจต้องซื้อทุกอย่าง เพราะชาวนาที่ประกอบอาชีพทำนาเปลี่ยนไปทำสวนยางและสวนปาล์มเป็นการปลูกเชิงเดี่ยว เพื่อส่งโรงงานเท่านั้น และหากปัจจัยด้านราคาผลผลิตปรวนแปร ก็มีโอกาสสูงที่จะเข้าไปติดบ่วงภาวะหนี้สิน และภาวะรายจ่ายที่สูงทวีมากขึ้น เพราะตลาดบ้านพร้าวกลายเป็นตลาดชุมชนเมือง มี “ชาวมหาวิทยาลัยทักษิณ” เข้ามาใช้จ่าย พ่อค้าแม่ค้ามีการขึ้นราคาสินค้าเพราะลูกค้าเป็นชนชั้นกลาง ชาวดำบลบ้านพร้าวชนชั้นชาวนาก็ต้องซื้อสินค้าในราคาเดียวกับชาวมหาวิทยาลัย

1.2 ผลกระทบด้านสาธารณสุข สุขภาพและการรักษาพยาบาล จากการล้มหายตายจากไปของความรู้ด้านแพทย์แผนไทย หมอพื้นบ้าน หมอตำแย จากระบบแพทย์แผนใหม่ (ตะวันตก) ที่เข้ามาแทนที่ ส่งผลให้ภาวะการพึ่งตนเองด้านการแพทย์ของชาวดำบลบ้านพร้าวตกต่ำลง เช่นเดียวกับทุกพื้นที่ในสังคมไทย จากการศึกษาของคณะทำงานแผนแม่บทชุมชนตำบลบ้านพร้าวในปี พ.ศ.2544 ประเมินการว่า ชาวดำบลบ้านพร้าวต้องเสียค่ารักษาพยาบาล ค่ายารักษาโรครวมกันปีละไม่น้อยกว่า 2.1 ล้านบาท และในกรณีที่มีประชากร “ต่างถิ่น” เข้ามาใช้ชีวิตร่วมในตำบลบ้านพร้าวอีกไม่น้อยกว่าวันละ 2,500 คน ดังกล่าว การให้บริการของโรงพยาบาลป่าพะยอมต่อชาวดำบลบ้านพร้าว คงหลีกเลี่ยงไม่ได้ที่ต้องถูกแย่งชิงบริการไป คุณภาพและความไม่เพียงพอคงต้องเกิดขึ้น หากภาคราชการไม่เตรียมให้พร้อม

1.3 ผลกระทบต่อการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและสังคมวัฒนธรรม จากข้อมูล ของ องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพร้าวแม้ว่าภาพลักษณ์ของพื้นที่จะเป็น “ภาพลบต่อคนนอก” เพราะประวัติศาสตร์ของตำบลบ้านพร้าว คือที่เกิดของชุมชนโจรสลัดสำคัญของภาคใต้ในช่วงก่อน พ.ศ.2484 จนถึงยุคปัจจุบัน และเป็นถิ่นอิทธิพลภายใต้การเคลื่อนไหวของพรรคคอมมิวนิสต์แห่งประเทศไทยในช่วง พ.ศ.2510 –2522 แต่ในช่วงหลังจากที่มหาวิทยาลัยทักษิณ

ก่อตั้งและเปิดการเรียนการสอนเพิ่มมากขึ้นในปี พ.ศ.2547 เป็นต้นมา ความเข้ยวนทางเศรษฐกิจด้วยตัวเลขเงินสะพัดปีละไม่น้อยกว่า 100 ล้านบาท ส่งผลให้ “คนนอก” ที่มีทักษะในเชิงธุรกิจ เริ่มเคลื่อนไหวเข้ามาซื้อที่ดิน ผ่าน “คนในท้องถิ่น” ในปริมาณที่สูงขึ้นเรื่อยๆ เกennaหลายคนให้การตรงกันว่า “พื้นที่ดินในบริเวณรอบ ๆ มหาวิทยาลัย ราคาสูงขึ้นจากไร่ละเรือนหมื่นเป็นเรือนล้าน” ในขณะที่น้ำซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีปัญหาในตำบลบ้านพร้าวมาก่อนนานแล้ว จะทวีความรุนแรงมากขึ้น แม้ว่าชาวมหาวิทยาลัยจะมีอ่างเก็บน้ำของตนเอง แต่ในอนาคตปริมาณคนมากขึ้น สงครามแย่งน้ำระหว่างชุมชนมหาวิทยาลัยกับชุมชนชาวบ้าน ชุมชนเกษตรกรที่ทำนาทำการเกษตร คงยากที่จะหลีกเลี่ยงได้ ยกเว้นจะมีการสร้างแหล่งน้ำดิบขึ้นมาใหม่ ซึ่งก็ต้องผ่านกระแสน้ำจากชาวบ้านในเขตต้นน้ำเขตเทือกเขาบรรทัดที่อาจต้องสูญเสียที่ดินทำกินเพื่อใช้เป็นพื้นที่อ่างเก็บน้ำ อย่างกรณีห้วยน้ำใส ในตำบลลานข่อย อำเภอป่าพะยอม หรือกรณีห้วยลამ้ย ตำบลเขาพระทอง อำเภอชะอวด ซึ่งกระแสคัดค้านการสร้างอ่างเก็บน้ำห้วยลამ้ยรุนแรง จนไม่สามารถสร้างได้ (อยู่ไม่ไกลจากตำบลบ้านพร้าว)

ส่วนผลกระทบทางด้านสังคม เกennaชุมชนให้ความเห็นว่า “การเกิดขึ้นของสถาบันการศึกษาบางแห่ง ได้นำพามาซึ่งปัญหาของเยาวชนในหลาย ๆ ด้าน สร้างปัญหาให้กับตำบลบ้านพร้าวมาก รวมทั้งการเกิดขึ้นของสถานเริงรมย์ต่าง ๆ ที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นตามการเติบโตสู่ความเป็นสังคมเมืองของตำบลบ้านพร้าว”

1.4 ผลกระทบด้านการศึกษาตามอัยาศัย คณะผู้วิจัยให้ความสนใจในประเด็นนี้เป็นพิเศษ พบว่าตำบลชาวบ้านพร้าวส่วนใหญ่ไม่เข้าใจ ไม่รู้จักความหมายและรูปแบบของการศึกษาตามอัยาศัย แต่อย่างไรใด จากการลงพื้นที่เก็บข้อมูลสภาวะการณ์ของระบบการศึกษาตามอัยาศัยในตำบลบ้านพร้าวในกระแสการพึ่งพาภายนอกที่สูงขึ้น เห็นได้ชัดว่า “การเรียนรู้การถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ระหว่างคนรุ่นเก่ากับรุ่นใหม่ ผ่านช่องทางการสื่อสารความรู้ต่าง ๆ ของท้องถิ่นที่เคยดำรงอยู่ในอดีต ซึ่งเป็นหัวใจของรูปแบบการศึกษาตามอัยาศัยแบบเก่านั้นมีน้อยลงอย่างชัดเจน รูปแบบการเรียนรู้เปลี่ยนแปลงไป สื่อโทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ เข้ยามีบบทบาทแทนสื่อที่เป็นคน” ภาวะการพึ่งตนเองของชุมชน ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของคนในชุมชนสูงในการทำกิจกรรมการเรียนรู้ด้านต่าง ๆ แต่เมื่อก้าวสู่การพึ่งพาภายนอกสูงขึ้น การมีส่วนร่วม การพึ่งพากันและกันของคนในชุมชนจะลดลงอย่างเห็นได้ชัด เช่น ระบบการทำนาเมื่อคนในชุมชนหันไปใช้เทคโนโลยี ชาวนาต้องอาศัยเครื่องจักรกลมากกว่าแรงงานจากเพื่อนบ้าน ซึ่งเคย “ออกปาก หรือกินวาน” อย่างในอดีต หมอสมุนไพร แพทย์พื้นบ้าน ศิลปินพื้นบ้าน ช่างฝีมือพื้นบ้านแขนงต่าง ๆ ขาดคนสืบทอด ภูมิปัญญาท้องถิ่นค่อย ๆ หายไป และหน่วยงานภาครัฐที่เกี่ยวข้องกับการจัดระบบการศึกษาตามอัยาศัย ยังไม่สามารถทำงานในเชิงรุกได้ ผลสะท้อนที่ชัดเจนคือ “ภาวะการพึ่งพาตนเองตกต่ำลง ซึ่งจะส่งผลกระทบต่ออนาคตของชุมชนบ้านพร้าวอย่างน่าวิตก เช่นเดียวกับชุมชนอื่น ๆ ในสังคมไทย”

อย่างไรก็ตาม ในฐานะเป็นพื้นที่ที่เป็นที่ตั้งของเมืองมหาวิทยาลัยทักษิณ และวิสัยทัศน์ของ องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพร้าว คือ “พัฒนาคน พัฒนาเกษตร พัฒนาเมือง” บทบาทของ สถาบันการศึกษาที่ชาวบ้านพร้าวมุ่งหวัง คือ “เป็นสถาบันที่ส่งเสริมให้คนบ้านพร้าวเกิดปัญญา เข้ามามีส่วนร่วมกับชุมชน สนับสนุนให้คนบ้านพร้าวพัฒนาระบบการเรียนรู้ ค้นพบวิถีแห่งการพัฒนาท้องถิ่นที่ยั่งยืนให้ได้ ไม่ใช่ให้บ้านพร้าวเป็นเพียงสถานที่ตั้งของสถาบันการศึกษา และมี โลกของมหาวิทยาลัยที่แปลกแยกกับท้องถิ่น ที่คนบ้านพร้าวเป็นเพียงแรงงานไร้ฝีมือราคาถูก ทำงานในมหาวิทยาลัย หรือเป็นเจ้าของกิจการ คอยบริการคนมหาวิทยาลัยเพื่อแลกกับเงิน เท่านั้น” ซึ่งในมิตินี้ ระบบการศึกษาในระบบ และนอกระบบ สามารถใช้ประโยชน์กับชาวบ้าน ตำบลบ้านพร้าวได้ไม่เต็มที่เท่าที่ควร (ทราบว่ามีลูกหลานชาวบ้านพร้าวเพียง 2 คน เท่านั้นที่มี โอกาสเข้าไปเรียนในมหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตพัทลุง) ระบบการศึกษาตามอัธยาศัย จึงเป็น ช่องทางการจัดการศึกษาที่เหมาะสม ที่สถาบันการศึกษาในพื้นที่บ้านพร้าวจะนำไปประยุกต์ใช้ เพื่อให้สถาบันเข้าไปมีส่วนร่วมในบทบาทการพัฒนาชุมชนได้อย่างมีประสิทธิภาพ

บทสรุปในประเด็นนี้จึงไม่มีข้อกังขา การก้าวสู่สังคมที่พึ่งพาภายนอกและก้าวสู่วิถีแห่ง เมืองส่งผลกระทบต่อชาวบ้านพร้าวในทุกมิติทั้งด้านบวกและด้านลบแล้วแต่มุมมองของใคร ยืน อยู่บนฐานคิดและผลประโยชน์อย่างไรกับการเปลี่ยนแปลงดังกล่าว แต่จากการเก็บข้อมูลจาก กลุ่มเป้าหมายซึ่งเป็นแกนนำในองค์กรชุมชนระดับต่างๆ ทั้งที่เป็น นายกององค์การบริหารส่วน ตำบล สมาชิก องค์การบริหารส่วนตำบล ผู้ใหญ่บ้าน ผู้นำองค์กรการเงินชุมชน, ผู้นำองค์กร ชุมชน, คณะกรรมการการศึกษาขั้นพื้นฐาน, ผู้อำนวยการการศึกษานอกโรงเรียนอำเภอป่าพะยอม , ครูการศึกษานอกโรงเรียน, นักเรียนการศึกษานอกโรงเรียน ฯลฯ ต่างมีความคาดหวังไปในทาง เดียวกันว่า “ต้องการให้ตำบลบ้านพร้าวเป็นชุมชนที่มีความสงบสุข ร่มเย็น รู้เท่าทัน และพัฒนา ตนเองให้อยู่กับการเปลี่ยนแปลงที่กำลังตั้งโถมเข้ามาได้อย่างเหมาะสม มีความมั่นคงของ ครอบครัวและชุมชนอย่างยั่งยืน โดยต่างก็คาดหวังว่ามหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตพัทลุง จะ เป็นผู้สนับสนุนให้ชุมชนตำบลบ้านพร้าวบรรลุเป้าหมายดังกล่าว ไม่ใช่ให้มหาวิทยาลัยมาเป็นผู้ บั่นทอนเป้าหมายการเข้าถึงการอยู่เย็นเป็นสุขของชุมชนโดยอ้อม ซึ่งคนในชุมชนเป็นกังวลอยู่ใน ขณะนี้”

2. การพึ่งพาตนเองของชุมชนในบริบทของหมู่บ้านและตำบล จากการศึกษาพบ ธุรกรรมของการพึ่งตนเองในตำบลบ้านพร้าวในระดับต่างๆ ดังต่อไปนี้

2.1 การพึ่งตนเองระดับครอบครัว/ปัจเจกบุคคลและระดับกลุ่ม ด้านปัจจัยการผลิต พบ 2 กรณีศึกษาที่น่าสนใจ คือ

กรณีที่ 1 “นางประคอง” หมู่ที่ 10 บ้านบ่อทรายใน มีสวนยางพาราและสวน ผลไม้อยู่ในพื้นที่ตำบลเกาะเต่า เป็นผู้หญิงวัยกลางคน ลูกๆจบการศึกษาทำงานรับราชการทุก

คน มีเงินทุนเพียงพอในการว่าจ้างคนงานทำการเกษตร และซื้อปุ๋ยเคมี แต่เธอกลับเลือกทางเดิน ในวิถีเกษตรกรรมปลอดสารพิษ หลังจากผ่านการอบรมที่ทักษิณอโศก จังหวัดตรัง ในปี พ.ศ. 2546 โดยการสนับสนุนของ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขาอำเภอป่าพะยอม และมีนายพิเชษฐ พลอยดำ เป็นผู้เชื่อมประสาน จากนั้นเธอก็ไม่เดินตามแนวเกษตรเคมีอีกเลย เธอมีความมุ่งมั่นในแนวทางเกษตรปลอดสารพิษอย่างน่าชมเชย เธอเป็นแกนนำกลุ่มผักปลอดสารพิษ ที่การศึกษาออกโรงเรียนป่าพะยอมสนับสนุนงบประมาณเงินทุนหมุนเวียนมาให้กลุ่ม 30,000 บาท เพื่อมาใช้ในการซื้อวัตถุดิบทำปุ๋ยหมัก เธอลงทุนซื้อเครื่องย่อยข้าวและเศษวัชพืช ด้วยทุนของตนเอง กว่า 20,000 บาท และใช้บ้านของตนเองผลิตปุ๋ยหมักชีวภาพ ใช้ในสวนยางพาราและสวนผลไม้ของตนเอง เลิกใช้ปุ๋ยเคมีโดยเด็ดขาด และเกือบทุกวันในช่วงปี พ.ศ. 2548 ก่อนเดือนกันยายน เธอจะไปขอเศษปลา ไล่ไก่ ในตลาดป่าพะยอม และนำไปทำน้ำหมักชีวภาพ โดยหมักที่สวน เพื่อสะดวกในการใช้รดไม้ผลและใช้ฉีดพ่นยาฆ่าเชื้อโรค เพื่อให้กรีดยางง่ายและให้น้ำยางที่มีเปอร์เซ็นต์ดี เธอเป็นตัวอย่างที่ดีในการพึ่งตนเองด้านปัจจัยการผลิต แต่ขณะนี้ (ตั้งแต่เดือนพฤศจิกายน พ.ศ.2548 จนถึงปัจจุบัน) เธอต้องหยุดงานเกษตรไปเลี้ยงหลาน 2 คนของลูกสาวและลูกชายทั้งที่กรุงเทพฯและหาดใหญ่ ซึ่งเป็นสิ่งที่ลูก ๆ ต้องการมานานแล้วที่จะให้แม่หยุดงานเกษตร ได้พักผ่อนซะที แต่การหยุดกิจกรรมของเธอครั้งนี้ส่งผลให้กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษที่เธอเป็นแกนนำต้องหยุดและเลิกกิจกรรมไปด้วย เพราะสมาชิกคนอื่นๆ ขึ้นมานำกลุ่มให้เดินต่อไปไม่ได้ ซึ่งเป็นประเด็นที่หลายฝ่ายต้องร่วมกันเรียนรู้และแก้ไขต่อไปในการพัฒนาชุมชน เพื่อให้งานก้าวได้อย่างต่อเนื่อง ไม่เลิกราไปตามผู้นำ

ผลผลิตของกลุ่มฯ นอกจากใช้เองแล้ว ยังขายเป็นรายได้ของกลุ่ม และส่งเสริมการจ้างแรงงานให้สมาชิกที่ว่างงาน ให้มีงานทำอีกด้วย โดยเครือข่ายหมอดินจังหวัดพัทลุง เป็นผู้รับปุ๋ยชีวภาพจากกลุ่ม

กรณีที่ 2 “นายชื่น พลอยดำ” หมู่ที่ 1 บ้านพร้าว เป็นข้าราชการบำนาญโครงการชลประทาน จังหวัดพัทลุง ที่ยึดแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ตามแนวพระราชดำริมาอย่างยาวนาน เป็นแกนนำคนสำคัญของตำบลบ้านพร้าว ที่ผลักดันกิจกรรมของโรงเรียนชานาเกษตรอินทรีย์มาโดยตลอด ด้วยแรงงาน ทุนทรัพย์ของตนเองและการสนับสนุนจาก ศูนย์บริการการศึกษาออกโรงเรียนอำเภอป่าพะยอม เช่นเดียวกับกลุ่มของ “นางประคอง” ได้รับทุน 30,000 บาท และล่าสุดในช่วงฤดูการทำนาของปี พ.ศ.2548 ได้รับปัจจัยการผลิต เป็นเมล็ดพันธุ์ข้าวสังข์หยดและปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด รวมมูลค่า 57,000 บาท จากงบประมาณของผู้ว่าราชการจังหวัดพัทลุง และโครงการนำร่องการบูรณาการการบริหารจัดการเชิงพื้นที่ จังหวัดพัทลุง โดยมีสมาชิกของกลุ่มจำนวน 10 ราย เข้าร่วมกิจกรรมในครั้งนี้

“กลุ่มสมาชิกโรงเรียนชานาเกษตรอินทรีย์” มีกิจกรรมหลายอย่าง เช่น การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ การทำปุ๋ยหมักร่วมกัน การทำข้าวสังข์หยดข้อมมือจำหน่าย เป็นต้น และผู้นำกลุ่ม

คือ นายชิน พลอยดำ ทำนาของตนเองด้วยวิธีเกษตรอินทรีย์ เลิกการใช้ปุ๋ยเคมีมานานกว่า 5 ปีแล้ว แต่การขยายแนวคิดและแนวปฏิบัติสู่เพื่อนชานาด้วยกันนั้น นายชินกล่าวด้วยความรู้สึกท้อๆว่า “ยากมาก หาแนวร่วมยากเหลือเกิน แม้ว่าจะเชิญชวน เดินแจกใบสมัครไปทั้งตำบลมาแล้ว ก็มีคนสนใจและเข้าร่วมน้อย” แต่ “นายชิน” ก็ไม่ละความพยายาม ล่าสุด ตั้งแต่กลางปี พ.ศ.2548 เข้าร่วมโครงการเครือข่ายโรงเรียนชานาเกษตรอินทรีย์ 6 กลุ่ม มีผู้ว่าราชการจังหวัดพัทลุง นายประจักษ์ สุวรรณภักดี ให้การสนับสนุน มี “นางสาวมณฑิชา ชนะสิทธิ์” เจ้าหน้าที่มูลนิธิหมู่บ้านเป็นพี่เลี้ยง “นายชิน” เดินทางไปช่วยเพื่อนกลุ่มโรงเรียนชานาติดต่อกัน 2-3 เดือนเพื่อขยายแนวทางเกษตรอินทรีย์ให้จงได้ และในช่วงปลายปี 2548 “นายชิน” ก็ล้มป่วย ต้องหยุดกิจกรรมในแปลงเกษตรและการเดินทางอย่างสิ้นเชิง ส่งผลให้กลุ่มชานาเกษตรอินทรีย์ที่ดูแลอยู่ต้องซบเซาลง สมาชิกคนอื่นๆ ไม่สามารถขึ้นมาในกลุ่มให้ขับเคลื่อนต่อไปได้ เช่นเดียวกับกลุ่มของ “นางประคอง”

2.2 การพึ่งตนเองระดับปัจเจก ด้านแพทย์แผนไทย-การทำบัญชีครัวเรือน ในบ้านไสกล้าย หมู่ที่ 7 ตำบลบ้านพร้าว ใครๆก็รู้จัก “หมอมสมปอง นะโค” หมอมงูและหมอพื้นบ้านชื่อดังของหมู่บ้าน บ้านอยู่ใกล้วัดโดนคลาน คณะผู้วิจัยลงพื้นที่ศึกษาและสัมภาษณ์หมอมสมปองครั้งแรก เมื่อปี เดือนกรกฎาคม พ.ศ. 2547 ซึ่งหมอมปองในครั้งนั้น รับรักษาคนถูกงูกัดเป็นด้านหลัก รวมทั้งมีงานรับเหมาก่อสร้างเป็นอาชีพหลัก งานหมอพื้นบ้านเป็นอาชีพรอง แต่จากการเข้าไปสัมภาษณ์ครั้งที่สองในเดือน สิงหาคม 2548 ได้เห็นการเปลี่ยนแปลง ได้ทราบข้อมูลและเข้าใจปรากฏการณ์ สถานการณ์ของชีวิตหมอพื้นบ้านในยุค “สปา” กำลังเฟื่องฟูในขณะนี้ ว่า “เมื่อเทียบกับปีที่แล้ว พ.ศ.2547 ในปีนี้ 2548 ครอบครัวของผมดีขึ้นมาก ที่สามารถเพิ่มคุณค่าและมูลค่าอาชีพแพทย์แผนไทยได้ หากมองในประเด็นรายได้ขณะนี้ผมมีรายได้เกือบทุกวันตั้งแต่วันละ 30 บาท จนถึง 3,000 บาท รายได้เฉลี่ยประมาณเดือนละ 30,000 บาท และผมหยุดงานอื่นๆหมดแล้ว เคยทำงานรับเหมาก็หยุดแล้ว และมีผู้ป่วยและผู้มาใช้บริการทุกวัน วันละอย่างน้อย 1-2 ราย และผมให้บริการหลายอย่างตั้งแต่ การตั้งศาลพระภูมิลงเสาเอกบ้าน การนวด การรักษากระดูกหัก ต้มยาสมุนไพร และรักษาผู้ที่ถูกงูกัด ช่วงนี้มีผู้ป่วยจากทุกสารทิศ คนที่กำลังรักษาอยู่ที่บ้านขณะนี้มาจากจังหวัดราชบุรี มารักษาโรคกระดูกถูกรถชน บางครั้งก็ไปช่วยวางงานสปา ที่ภูเก็ท กระบี่ และไปรักษานอกสถานที่ด้วย แต่ญาติผู้ป่วยต้องเดินทางมารับ” ความรู้ทางแพทย์แผนไทยของ “หมอมปอง” ในยุคนี้จึงเป็นที่ต้องการของสาธารณชนมากขึ้นอย่างน่าสนใจ “หมอมปองและนางขำ-ภรรยา” ให้ความเห็นเพิ่มเติมว่า “เราเองก็ต้องอยู่แบบพึ่งตนเองด้วย ฉันทจะจดบัญชีรายรับ ทุกวัน (ก่อนที่รัฐบาลจะส่งเสริม) เพื่อรู้ฐานะทางการเงิน โดยเฉพาะรายจ่ายทางการศึกษาของลูก เพื่อให้ลูกและพ่อแม่รู้ว่ากว่าจะเรียนจบต้องใช้เงินเท่าไร” ซึ่งที่มิวิจัยขอข้อมูลบันทึกที่เธอเก็บไว้ในตู้ ล็อคกุญแจ ดูแลรักษาอย่างดี พบข้อมูลรายรับจากค่า “รายหมอ” ของหมอมสมปอง ตั้งแต่ปีพ.ศ.2542 ดังนี้

พ.ศ.2542 รับค่ารายหมอม 12,774 บาท
 พ.ศ.2543 รับค่ารายหมอม 23,619 บาท
 พ.ศ.2544 รับค่ารายหมอม 19,815 บาท
 พ.ศ.2545 รับค่ารายหมอม 44,306 บาท
 พ.ศ.2546 รับค่ารายหมอม 70,832 บาท
 พ.ศ.2547 รับค่ารายหมอม 144,544 บาท

รวมแล้ว “หมอมปอง” รับค่ารายหมอมในช่วง 6 ปี รวมประมาณ 315,890 บาท
 ขณะที่รายจ่ายทางการศึกษาของลูกสาว ที่นางขำ นำมาแสดงดู ตั้งแต่ปี พ.ศ.2543 – 2548
 ดังนี้

ปี พ.ศ.2543 เรียนระดับ ปวช.ปี 1 ที่พัทลุง จ่าย 13,855 บาท
 ปี พ.ศ.2544 เรียน ปวช.ปี 2 ที่พัทลุงจ่าย 9,455 บาท
 ปี พ.ศ.2545 เรียน ปวช.ปี 3 ที่พัทลุง จ่าย 10,635 บาท
 ปี พ.ศ.2546 เรียน ปวส. ปี 1 ที่พัทลุง จ่าย 22,740 บาท
 ปี พ.ศ.2547 เรียน ปวส. ปี 2 ที่พัทลุง จ่าย 17,365 บาท
 ปี พ.ศ.2548 เรียน มหาวิทยาลัยรามคำแหงที่กรุงเทพฯ ยังไม่ครบรอบปี จ่ายไป
 แล้ว 14,350 บาท (ครบปีน่าจะอยู่ในวงเงิน 30,000 บาท)

รวม 6 ปี ครอบครัวยของ “หมอมปอง-นางขำ” มีค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของลูกสาวใน
 ระดับ ปวช.ถึงระดับปริญญาตรี (ปี1) ประมาณ 104,050 บาท หรือประมาณปีละ 17,000
 บาท ซึ่งเป็นกรณีที่ประหยัดมาก เฉลี่ยเดือนละ 1,500 บาท ซึ่งคณะวิจัยประมาณการเพิ่มเติม
 ว่า “หากระดับการจ่ายเพื่อการศึกษา (ซึ่งไม่รวมค่าอาหารในช่วงที่อยู่กับครอบครัวที่บ้านพร้าว)
 อยู่ในระดับนี้นั้นจบปีที่ 4 รับปริญญาตรี ลูกสาวของหมอมปอง จะใช้จ่ายเพื่อการศึกษาทั้งหมดใน
 ระยะเวลา 9 ปี จากระดับ ปวช. – ปริญญาตรี รวมประมาณ 200,000 บาท หรือประมาณเดือน
 ละ1,850 บาท” ซึ่งหมอมปอง สามารถหารายได้ส่งให้ลูกสาวเรียน (รวม 6 ปี รับค่ารายหมอม
 315,890 บาท เพียงพอที่จะส่งให้ลูกสาวเรียนได้อย่างสบาย)

ข้อมูลบัญชีครัวเรือนเช่นนี้ เป็นการเรียนรู้ของครอบครัวที่สำคัญมาก ทำให้เกิดการรู้จัก
 ตนเอง รู้จักการวางแผนครอบครัว ลูกๆรู้จักการประหยัด เพื่อให้พ่อแม่ไม่ยากลำบากในการส่ง
 ลูกเรียน หากข้อมูลนี้เผยแพร่ให้นักเรียนในระดับมัธยม และพ่อแม่ที่มีลูกกำลังจะเรียนต่อใน
 ระดับ ปวช.ทราบ ก็จะเป็น “ความรู้สำคัญในการวางแผนเศรษฐกิจครัวเรือน วางแผนอนาคต
 วางแผนการเก็บออมเพื่อการศึกษาของลูก” นั่นคือ เราได้เรียนรู้จากหมอมปอง-นางขำ ว่า “หาก
 ต้องการเรียนต่ออีก 9 ปี ตั้งแต่ระดับ ปวช. – ปริญญาตรี ต้องใช้ทุนทั้งหมดประมาณ 200,000
 บาท หรือเดือนละประมาณ 1,850 บาท (แต่ถ้ารวมค่าใช้จ่ายทุกอย่างในชีวิตของลูกสาวด้วย
 น่าจะอยู่ที่ประมาณเดือนละ 2,500 บาท - อยู่กับครอบครัว 5 ปี ไปอยู่หอพักคนเดียว 4 ปี

จากทั้งหมด 9 ปี ค่าใช้จ่ายตลอด 9 ปี จะเพิ่มเป็น 270,000 บาท) “ถ้ามีลูก 2 คน ค่าใช้จ่ายเพื่อการศึกษาของลูกในระดับ ปวช. – ปริญญาตรี จะเพิ่มเป็น 1 เท่าตัว หรือประมาณ 540,000 บาท ในระยะเวลา 9 ปี หรือต้องมีรายเหลือไว้เพื่อการศึกษาเดือนละ 5,000 บาท ซึ่งหากครอบครัวใดมีรายได้ไม่แน่นอนทุกเดือน และใช้จ่ายแบบไม่รู้จักประมาณตน ไม่รู้จักการพึ่งตนเอง โอกาสที่จะต้องสร้างหนี้เพื่อการศึกษาของลูกจะเกิดขึ้นอย่างแน่นอน

ปรากฏการณ์ของครอบครัวหมอปอง-นางขำ จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ตามอัธยาศัยที่ชัดเจน จัดกระบวนการศึกษาด้วยตนเอง มีการประเมินผลและการนำไปใช้ประโยชน์จริง สร้างคุณค่าของการศึกษาตามอัธยาศัยอย่างน่าทึ่ง ทั้งด้านการพัฒนาทักษะอาชีพแพทย์แผนไทยที่หมอปอง มีการพัฒนาความรู้ตลอด 1 ปีที่ผ่านมา หลังจากได้รับการสืบทอดวิชาจากน้ำของภรรยา และการพัฒนาทักษะการดำเนินชีวิตของนางขำ-ภรรยา ด้านการทำบัญชีครัวเรือน

2.3 ประชาชนชาวบ้าน ภูมิปัญญาในหมู่บ้าน..ชาดคนสืบทอด จากการสำรวจข้อมูลเบื้องต้น คณะวิจัยยังพบร่องรอยของประชาชนชาวบ้านหลายสาขา ได้แก่

ภูมิปัญญาด้านแพทย์แผนไทย ได้แก่ นางประคอง-นายเจริญ รุ่ยใหม่ สามีภรรยา หมอบีบเส้น อยู่ที่หมู่ 7 นางวิลาศ ทองพันแตง หมอนวดแผนโบราณ อยู่ที่หมู่ 7 นายปราโมทย์ แก้วนุ้ย หมอกระดูก นางอวยพร หมอบีบ หมอจับเส้น นวดเอ็น อยู่ที่หมู่ 10 นายเฟื่อง กลับแป้น อยู่ที่หมู่ 9 หมอจำเนียร พลอยดำ หมอคล้าว-หมอแคล้ว เป็นหมอต้าแย อยู่ที่หมู่ 2 หมอสมบุรณ์ คงสง หมอต่อกระดูก อยู่ที่หมู่ 3 หมอระเบียบ ลูกหมอสมบุรณ์ หมออำ โพรงแก้ว หมอสมุนไพรร อยู่หมู่ 4 หมอกำจัด อยู่ที่หมู่ 4 หมอแก้ว ปานแก้ว เมียชื่อแก้วเหมือนกัน อยู่ที่หมู่ 9 บ้านนาบุญแก้ว ชาวบ้านจึงเรียกว่า “หมอ 4 แก้ว”

ภูมิปัญญาด้านพิธีกรรมและหมอดู ได้แก่ นายเอื้อน พรหมแทนสุด อยู่ที่หมู่ 5 นายแคล้ว रामปาน อยู่ที่หมู่ 4 ตาทุ่ม ตั้งศาลพระภูมิ อยู่ที่หมู่ 7 นายตุก เป็นทั้งหมอและนายหนัง อยู่ที่หมู่ 7 นายแคล้ว หมอดูดวง อยู่ที่หมู่ 2 พ่อหลวงผอม วัดโดนคลาน สะเดาะเคราะห์ได้

ภูมิปัญญาด้านจักสานและหัตถกรรม ได้แก่ นายสว่าง พูลเอียด ช่างตีเหล็ก หมู่ที่ 5 นายมนตรี ช่างจักสานหมู่ที่ 6 นายจจร ช่วยนุ้ม ช่างจักสาน หมู่ที่ 4

ครูโนราห์-หนังตะลุง – เพลงบอก ได้แก่ โนราห์จุก ลูกสาวโนราห์เวเวียน หลานของโนราห์แจ้ เป็นการสืบทอดกันมา แม้ว่าจะไม่มีการแสดงแล้ว แต่ต้องไหว้ครูหมอโนราห์ทุกปี ถ้าไม่ทำจะมีอันเป็นไปต่างต่างนานา ในอดีตบ้านบ่อทราย เคยมีนายหนังโด้งตั้งหลายคน ได้แก่ หนังถวิล หนังเฟื่อม หนังเขียน หนังจับ หนังจูเลียน้อย หนังแจ้ หนังसान ทั้งหมดนี้เสียชีวิตหมดแล้ว โดยไม่ได้ถ่ายทอดให้ใคร วิชาความรู้จึงตายไปกับตัวเอง และเพลงบอกหมู่ที่ 9 เป็นเพลงบอกที่โด้งตั้ง แต่ก็ไร้ทายาทสืบทอด เช่นกัน

ในเวทีเสวนา เมื่อวันที่ 3 กรกฎาคม พ.ศ.2548 ณ ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร ตำบลบ้านพร้าว ผู้เข้าร่วมเสวนาสรุปรตรงกันว่า “การสืบทอดวิชาจากบรรพบุรุษ เป็นรูปแบบ

การศึกษาอีกรูปแบบหนึ่ง” ซึ่งระบบการศึกษาในปัจจุบัน ไม่ได้ให้ความสำคัญหรือใส่ใจอย่างเพียงพอ และมูลเหตุที่ขาดคนสืบทอดก็เพราะว่า

1. ระบบการศึกษาสมัยใหม่ทำลายความรู้เก่า ๆ กำหนดหลักสูตรและสอนให้นักเรียนเชื่อในระบบการศึกษาแผนตะวันตกแบบใหม่ สอนความรู้ใหม่และไม่นำเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสอนให้นักเรียนทั้งในระบบและนอกระบบได้รับรู้เลย การศึกษาจึงทำลายความรู้เดิมของชุมชนบ้านพร้าวไปแทบหมด

2. เพราะระบบการเรียนการสอนไม่นำเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นมาถ่ายทอดให้คนรุ่นใหม่ได้ภูมิใจและรับรู้เลย คนรุ่นใหม่จึงไม่ซึมซับเรื่องดี ๆ ของชุมชน รอวันที่ความรู้เหล่านี้จะตายไปกับตัวผู้รู้

3. เพราะนโยบายรัฐบาล ไม่ส่งเสริมการเรียนรู้เรื่องดั้งเดิมที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่กลับมีการส่งเสริมความรู้ด้านเทคโนโลยีสารสนเทศ เน้นเทคโนโลยีใหม่ ๆ

4. ระบบการจัดการศึกษาในปัจจุบันทำให้คนยากจน เรียนแล้ว “เหยียบขี่ไก่ไม่ฝ่อ” ไม่รักงานอาชีพดั้งเดิมของพ่อแม่ ส่วนพ่อแม่ก็ไม่อยากให้ลูกลำบากเหมือนตนเอง ต้องการให้ลูกเป็นเจ้าของคนขายคน และไม่ถูกเพื่อนเอาไรต์เอาเปรียบเหมือนที่ตนเองโดนกระทำ จึงส่งให้ลูกเรียนจนสุดความสามารถ จากระดับ ปวช. จนจบปริญญาตรีต้องใช้จ่ายเงินมากกว่า 300,000 บาท ในช่วงเวลาประมาณ 9 ปี จบแล้วหางานที่เหมาะสมไม่ได้ ต้องอยู่ที่กรุงเทพฯต่อไป ไม่กลับบ้าน หากเวลาผ่านไปหลายปี ก็อยู่ในสภาวะว่างงาน ล้นเปลืองค่าใช้จ่ายของรัฐอย่างมหาศาล พ่อแม่อาจต้องขายที่ดินชำระหนี้ที่เกิดจากการศึกษาของลูก (ลูกจบแล้วหางานทำไม่ได้) กลายเป็นคนจนรุ่นใหม่

2.4 การพึ่งตนเองด้านเงินทุนระดับชุมชน : กรณีกลุ่มสัจจะออมทรัพย์บ้านสะพานเรือ หมู่ที่ 6 ตำบลบ้านพร้าว เป็นกรณีการพึ่งตนเองด้านเงินทุนของหมู่บ้านอย่างชัดเจน เพราะกลุ่มสัจจะฯ ก่อตั้งมาตั้งแต่ พ.ศ. 2534 จนถึงปัจจุบัน นานกว่า 15 ปีแล้ว มีสมาชิกมากกว่า 850 คน ที่กระจายขยายไปทั่วทั้งตำบลบ้านพร้าว และข้ามไปถึงอำเภอควนขนุน ตำบลปิ่นเตา หมู่ที่ 3 เงินทุนสัจจะฯ สะสมกว่า 5 ล้านบาท มีความเข้มแข็งมาก โด่งดังที่สุดในตำบลบ้านพร้าว สถาบันการเงิน อย่างธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ธนาคารออมสิน เชิญชวนให้กู้เงินธนาคารมาให้สมาชิกกู้ต่อ แต่กลุ่มจะไม่ทำ เพราะกรรมการทุกคนมีแนวคิดตรงกันว่า “ต้องยืนอยู่บนขาตนเองให้ได้ ต้องพึ่งตนเอง และให้กู้เท่าที่เงินของเรามี ไม่ส่งเสริมให้สมาชิกกู้เกินตัว กู้เกินกำลังที่ตนเองมี หากทำเช่นนั้น กลุ่มสัจจะฯ ก็จะทำให้สมาชิกเดือดร้อน เพราะจะไปเกินความสามารถในการชำระ โดยเฉพาะหากสมาชิกเอาไปใช้จ่ายที่ไม่ก่อให้เกิดการผลิต ก็จะไม่มีการชำระคืน ขาดการส่งเงินกู้ ขาดส่งดอกเบี้ย ซึ่งจะสะท้อนกลับมาที่กลุ่มสัจจะฯ ในที่สุด กลุ่มสัจจะฯ อาจเกิดปัญหาล้มเหลว เหมือนหลายกลุ่มที่ล้มเหลวมาแล้วในตำบลบ้านพร้าว”

กรรมการกลุ่มสัจจะฯ ได้แก่ นายเฉลิม ฉิมรักษ์ ประธานกลุ่มฯ, นายชู อินทร์แก้ว ฝ่ายเงินกู้, นายมณี ศรีเงิน เลขานุการฯ นายสมนึก ยอดยางแดง กรรมการ ร่วมกันให้ข้อมูล กับที่มวิจย ถึงความสำเร็จที่ก้าวมาถึงวันนี้ได้ว่า “เป็นเพราะกรรมการมีความโปร่งใส ไม่มีประวัติเสียด้านการเงิน มีผู้แทนจากเขตพื้นที่ต่างๆ คอยคุม กำกับสมาชิกที่อยู่ในพื้นที่ของตนเอง มีการเร่งรัดหนี้้อย่างสม่ำเสมอ และในรายที่กู้มาก ๆ ให้ใช้หลักทรัพย์ค้ำประกัน นอกจากนี้ กลุ่มต้องหาคนรุ่นใหม่ ที่มีความรู้เข้ามาเป็นกรรมการ เพื่อเป็นผู้สืบทอดกิจการของกลุ่มในอนาคต ซึ่งเราก็ได้นายสมนึก และอีกหลายคน” ในช่วง 15 ปีที่ผ่านมา ประธานกลุ่มสัจจะฯ เป็นคนเดิมตลอด คือนายเฉลิม ฉิมรักษ์ แม้ว่าจะลาออกแล้วหลายครั้ง แต่สมาชิกก็เลือกกลับมาอีกทุกสมัย “นายเฉลิม” เป็นรุ่นใหม่ ที่อยู่ในวัยกลางคน เรียน กศน.จนจบการศึกษาระดับมัธยมศึกษาปีที่ 6 ชอบเรียนรู้ เคยเดินทางไปศึกษาดูงานการบริหารกลุ่มสัจจะฯมาแล้วหลายแห่ง ทั้งที่คลองเปี้ยะ อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา บ้านคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช และสถาบันการเงินในเตา อำเภอห้วยยอด จังหวัดตรัง โดยมีหน่วยงานภาครัฐที่สนับสนุนกิจกรรมบ้าง คือ สำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอป่าพะยอม ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร โครงการ SML แต่กิจกรรมส่วนใหญ่ได้มาจากกำไรจากการปันผลของกลุ่มสัจจะฯ เอง เพราะต้องการให้กลุ่มสัจจะฯสามารถพึ่งตนเองได้อย่างแท้จริง ไม่ว่าจะสถานการณ์ภายนอกจะเป็นอย่างไรก็ตาม

กำไรจากการดำเนินงานของกลุ่มสัจจะฯ แบ่งออกเป็น 5 กองทุน ดังนี้ (พ.ศ. 2548)

1. กองทุนปันผลให้ผู้ถือหุ้น ร้อยละ 75
2. กองทุนสวัสดิการ ร้อยละ 6
3. กองทุนสำรองของกลุ่มฯ ร้อยละ 6
4. กองทุนตอบแทนกรรมการ ร้อยละ 8
5. กองทุนสาธารณประโยชน์ ร้อยละ 5

ระบบการจัดสรรกำไรสุทธิเป็น 5 กองทุน สะท้อนให้เห็นถึงเจตนาของการจัดตั้งกลุ่มว่า มุ่งให้เกิดการสร้าง ความมั่นคงของกลุ่มฯ การนำผลกำไรไปช่วยด้านสวัสดิการของสมาชิก นำไปสู่การพึ่งตนเองด้านการจัดการสวัสดิการให้สมาชิกโดยตรง ส่วนทิศทางในอนาคต กรรมการให้แนวทางว่า “กลุ่มต้องการส่งเสริมให้สมาชิกกู้เงินไปสร้างอาชีพ สร้างรายได้มากกว่าการกู้ตามลัทธิเช่นนี้ ต่อไปจะสนับสนุนให้มีการรวมกลุ่มกันนำไปผลิตสินค้าทางการเกษตรหรือทำวิสาหกิจชุมชน ซึ่งขณะนี้ก็มีกลุ่มแม่บ้านทดลองไปแล้ว 1 กลุ่ม” ส่วนเหตุผลที่ไม่กู้เงินจากภายนอกอีกประการหนึ่ง คือ “ไม่ต้องการให้ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตรมาเอากลุ่มเป็นช่องทางหาประโยชน์ บริหารสินเชื่อให้ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ตามหนี้ให้ ขออยู่แบบเล็ก ๆ เช่นนี้ดีกว่า และหากมีการประสานองค์การการเงินชุมชนในตำบลได้ ซึ่งมีเงินทุนรวมแล้วไม่น้อยกว่า 22 ล้านบาท ให้กู้กันเองภายในกลุ่ม

ตำบลจะดีกว่า ทำไมต้องไปกู้จากธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ในเมื่อเงินของเราก็มี “

นอกจากกลุ่มสัจจะฯ สะพานเรือแล้ว ใน 10 หมู่บ้านของตำบลบ้านพร้าว มีองค์กรการเงินชุมชน ที่ยังขับเคลื่อน ดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องด้วยตนเองอย่างน้อย 20 กลุ่ม วงเงินทุนหมุนเวียนไม่ต่ำกว่า 22 ล้านบาท แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของการพึ่งตนเองด้านเงินทุนของหมู่บ้านและตำบลในระดับที่น่าพอใจ แม้ว่าบางกลุ่มจะล้มหายตายจากไปบ้าง ด้วยสาเหตุมาจากการขาดคนรุ่นใหม่เข้ามาทำงาน”

2.5 การพึ่งพาตนเองด้านกิจกรรมจัดงานปีใหม่บ้านสะพานเรือ บ้านสะพานเรือเป็นกลุ่มบ้านสำคัญของหมู่ที่ 6 บ้านหาดสูง ตำบลบ้านพร้าว เป็นที่ตั้งของกลุ่มสัจจะออมทรัพย์บ้านสะพานเรือ ที่มีนายเฉลิม นิมิตรักษ์ เป็นประธาน จากการลงพื้นที่สำรวจกิจกรรมพึ่งพาตนเองในระดับชุมชน พบกิจกรรมที่น่าทึ่งอย่างหนึ่งของชุมชน คือ กองทุนจัดงานปีใหม่” ที่มีนายมณี

ศรีเงิน เป็นประธานกลุ่ม ดำเนินงานติดต่อกันมา 19 ปีแล้ว โดยมีรูปแบบของกิจกรรมคือการระดมทุนเพื่อจัดงานปีใหม่ร่วมกันทุกปี ในช่วงแรกลงเงินกันตามศรัทธาและจัดงานแบบไม่ฟุ่มเฟือย เหลือเงินส่วนหนึ่งก็นำไปใช้ประโยชน์เพื่อส่วนรวม ต่อมามีการพัฒนารูปแบบ นำเงินกองทุนที่เหลือให้สมาชิกในกลุ่มกู้ไปคนละ 1,000 บาท เป็นระยะเวลา 1 ปี เมื่อถึงเวลาที่จัดงานปีใหม่ ให้นำเงินต้น 1,000 บาทมาคืน พร้อมกับดอกเบี้ย 250 บาท ส่วนกรรมการกู้ได้ 2,000 บาท และส่งคืนพร้อมดอกเบี้ย 500 บาท กลุ่มก็จะมีรายได้จากดอกเบี้ยนำมาจัดงานปีใหม่ร่วมกัน เหลือจากการจัดงานปีใหม่ งานรื่นเริง เลี้ยงสังสรรค์แล้ว ก็นำไปใช้ประโยชน์ เป็นกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้านด้านต่างๆ เป็นกองทุนการศึกษาปีละ 2-3 ทุน ทุนสนับสนุนการแข่งขันกีฬาของโรงเรียน และในปีนี้บริจาคให้กลุ่มออมทรัพย์ 20,000 บาท เพื่อสมทบการก่อสร้างสถานที่ทำการของกลุ่มสัจจะออมทรัพย์บ้านสะพานเรือ โดยกองทุนงานปีใหม่มีวงเงินขณะนี้ (สิ้นปี 2548) ประมาณ 206,000 บาท มีกำไรจากดอกเบี้ยประมาณ 50,000 บาท เพื่อนำมาจัดงานและสนับสนุนกิจกรรมของหมู่บ้าน

คณะวิจัยพบลักษณะพิเศษประการหนึ่งของคณะทำงานบ้านสะพานเรือคือ “ไม่แบ่งกิจกรรมตามเขตการปกครอง” ทั้งกลุ่มสัจจะฯ และกลุ่มจัดงานปีใหม่ จะเปิดรับสมาชิกกว้างทั่วไปในพื้นที่ที่มีความสัมพันธ์ใกล้ชิด คือ หอ่อมบ้านใกล้เคียง เช่น บ้านหาดสูง บ้านบ่อทราย ในตำบลบ้านพร้าว อำเภอป่าพะยอม และหอ่อมบ้านในตำบลปันแต อำเภอควนขนุน โดยจะมีผู้แทนจากหอ่อมบ้านนั้น ๆ เข้ามาร่วมเป็นกรรมการ

2.6 แผนแม่บทชุมชน ของภาคประชาชนในการวางแผนพัฒนาในบริบทของหมู่บ้านและตำบล สืบเนื่องจากจังหวัดพัทลุงเป็นหนึ่งในจังหวัดแก้ปัญหาความยากจนของรัฐบาลที่มีโครงการความร่วมมือของ 3 ฝ่าย คือ ศูนย์อำนวยการต่อสู้เพื่อเอาชนะความยากจนกระทรวงมหาดไทย (ศตจ.มท.) โดยมีผู้ว่าราชการจังหวัดพัทลุงเป็นผู้แทน, ศูนย์ประสาน

สนับสนุนการต่อสู้เพื่อเอาชนะความยากจน ภาคประชาชน (ศตจ.ปชช.) โดยสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน (พอช.) เป็นผู้แทน และสำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย (สกว.) ภายใต้ชื่อโครงการนำร่องการบูรณาการการบริหารจัดการเชิงพื้นที่ จังหวัดพัทลุง ใช้กระบวนการทำแผนแม่บทชุมชน เป็นเครื่องมือหลัก ในการดำเนินกิจกรรมระดับหมู่บ้านและตำบล ซึ่งตำบลบ้านพร้าว เป็นหนึ่งในตำบลเป้าหมายของโครงการฯ ด้วย เริ่มกิจกรรมมาตั้งแต่กลางปี พ.ศ. 2548 จนถึงเดือนธันวาคม 2548 มีความก้าวหน้าของโครงการฯ ที่ได้รับการบอกเล่าจาก “นายณัฐวุฒิ จันทร์ดำ” สภา อบต. หมู่ 2 และ “นายประคองธรรม จันทร์ขาว” ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 6 คณะทำงานแผนแม่บทตำบลบ้านพร้าวว่า “โครงการฯ นี้เริ่มจากการไปรับฟังกระบวนการทำแผนจากส่วนกลางที่จังหวัด โดยมี อบต.บ้านพร้าว และผู้แทนองค์กรชุมชนในระดับตำบลร่วมด้วย มีคณะทำงานระดับประมาณ 10 กว่าคน จากทุกพื้นที่ทั้ง 10 หมู่บ้าน ได้รับงบประมาณสนับสนุนกิจกรรมจากศูนย์ประสานงานเครือข่ายองค์กรชุมชน จังหวัดพัทลุง ที่มีนายแก้ว สังข์ชู เป็นประธาน ในวงเงิน 60,000 บาท โดยแบ่งรับเป็นงวดๆ ตามความก้าวหน้าของงวดงาน ในลักษณะงานแลกเงิน ซึ่งขณะนี้ในตำบลบ้านพร้าวทำงานอยู่ในขั้นเสร็จสิ้นกระบวนการสำรวจข้อมูลครัวเรือน และทำบัญชีรับจ่ายครัวเรือน 1 เดือนแล้ว กำลังรวบรวมแบบสำรวจมาจัดทำเวทีและวิเคราะห์ข้อมูลจากแบบสำรวจ โดยจัดในระดับหมู่บ้าน เพื่อจัดทำเป็นแผนพัฒนาหมู่บ้านก่อนที่จะประมวล สังเคราะห์แผนของทั้ง 10 หมู่บ้าน ขึ้นเป็นแผนชุมชนระดับตำบล ต่อไป ซึ่งทุกกระบวนการต้องเสร็จสิ้นภายในเดือนกุมภาพันธ์ 2549 ก่อนที่จะนำไปบูรณาการร่วมกันเป็นแผนยุทธศาสตร์แก่นระดับอำเภอป่าพะยอมและจังหวัดพัทลุง”

โดยหลักการ กระบวนการการทำแผนแม่บทชุมชน ส่งผลให้ครอบครัวรู้จักตนเอง รู้รายรับ-รายจ่ายของครอบครัว นำมาสู่การวางแผนพัฒนาครัวเรือนก่อนเป็นอันดับแรก ก่อนที่จะนำผลการสำรวจรายครัวเรือนมาบูรณาการเป็นแผนของหมู่บ้าน และเป็นแผนของตำบลตามลำดับ ซึ่งตำบลบ้านพร้าวได้จัดทำแผนแม่บทตำบลมาครั้งหนึ่งแล้วเมื่อปี พ.ศ.2544 โดยครั้งนั้นได้รับการสนับสนุนงบประมาณกิจกรรมการทำแผนจาก สำนักงานกองทุนการลงทุนทางสังคม (SIF) และข้อมูลจากการค้นพบของกระบวนการแผนแม่บทชุมชนในครั้งนั้น ถูกนำมาใช้เป็นแผนพัฒนาตำบลบ้านพร้าวของ อบต.บ้านพร้าว แทบทุกประการ จากเอกสารแผนแม่บทชุมชนตำบลบ้านพร้าว ซึ่งเสนอให้ประชาคมตำบลบ้านพร้าวพิจารณาเมื่อเดือนพฤศจิกายน 2544 ได้กำหนดแผนการพัฒนาตำบลบ้านพร้าว 8 แผนงาน คือ

1. แผนการผลิตด้านการเกษตร มีกิจกรรมย่อยภายใต้แผนงานนี้ 21 กลุ่มกิจกรรม เช่น การส่งเสริมให้มีการประหยัด ปลูกพืช เลี้ยงสัตว์ไว้กินเอง การปรับปรุงดิน จัดหาแหล่งน้ำ ส่งเสริมการทำปุ๋ยหมัก ลดการซื้อ จัดหาพันธุ์หญ้าเลี้ยงสัตว์ที่เหมาะสมกับพื้นที่และสัตว์ พัฒนาระบบการทำนาแบบลดต้นทุน เป็นต้น

2. แผนการแปรรูปผลผลิตด้านการเกษตร มีการเสนอกิจกรรมย่อยๆ 5 กิจกรรม ได้แก่ การแปรรูปผลไม้ที่จำหน่ายสดไม่หมด หรือมีราคาตกต่ำ เช่น กล้วย มะม่วง กระท้อน การแปรรูปผลผลิตข้าวสารเป็นขนมจีน การสร้างโรงสีชุมชนขนาดเล็ก เป็นต้น

3. แผนการตลาด มีกิจกรรมภายใต้แผนงาน 6 กิจกรรม คือ การรวมกลุ่มต่อรองกับพ่อค้าคนกลาง ให้ความรู้เรื่องการตลาดกับชุมชน ระดมทุนจากองค์กรการเงินในตำบลมาทำกิจกรรมรวมซื้อ-รวมขาย อบรมด้านการตลาดให้องค์กรชุมชน เป็นต้น

4. แผนการเรียนรู้ มีการเสนอกิจกรรมย่อย 5 กิจกรรม เช่น สร้างศูนย์เรียนรู้ชุมชน จัดตั้งเครือข่ายองค์กรชุมชนประสานงานกับภาครัฐ จัดตั้งกองทุนสวัสดิการชุมชน จากการจัดสรรกำไรขององค์กรต่างๆ ร้อยละ 5 เป็นต้น

5. แผนงานด้านสิ่งแวดล้อม/มลพิษและยาเสพติด มีกิจกรรมย่อยภายใต้แผนงาน 8 กิจกรรม เช่น อบรมความรู้เรื่องพิษภัยยาเสพติดให้ผู้ปกครอง ส่งเสริมการจัดกีฬาเยาวชน ร่วมกับ อบต.อย่างต่อเนื่อง สร้างท่อระบายน้ำในพื้นที่น้ำท่วมขัง ควบคุมการสร้างถนน อาคารไม่ให้ขวางทางน้ำ ให้องค์กรที่เกี่ยวข้องวางแผนและควบคุมการก่อกมลพิษอย่างเข้มงวด เป็นต้น

6. แผนการสร้างงาน มีกิจกรรมย่อย 5 กิจกรรม เช่น ส่งเสริมอาชีพที่เหมาะสมกับชุมชน สนับสนุนอาชีพที่สามารถคืนทุนได้จริง พัฒนากองทุนเงินให้นำมาสร้างงานได้จริง เป็นต้น

7. แผนการพัฒนาน้ำกินน้ำใช้ เสนอให้มีการสร้างระบบประปาให้ครอบคลุมทุกพื้นที่

8. แผนการมีส่วนร่วมต่อองค์กรและเครือข่าย ไม่ได้กำหนดกิจกรรมย่อย

โดยทุกแผนงาน มีการกำหนดคณะทำงาน ไว้อย่างชัดเจน แผนงานละ 10-15 คน ซึ่งจากการสำรวจรายชื่อ พบว่า กลุ่มคนเหล่านั้นที่ถูกเสนอชื่อในปี 2544 ล้วนแต่เป็นผู้ที่มีบทบาทในการพัฒนาตำบลบ้านพร้าวอย่างต่อเนื่องมาจนถึง ปี 2548 เช่น 1) นายพิเชษฐ์ พลอยดำ แกนนำคนสำคัญด้านงานพัฒนากลุ่มออมทรัพย์ ที่ดิน สิ่งแวดล้อม กลุ่มเลี้ยงวัวพื้นเมือง เป็นต้น 2) นายเฉลิม ฉิมรักษ์ ประธานกลุ่มสัจจะบ้านสะพานเรือ 3) นายทรงชัย ศรีกรวด รองนายกฯ อบต. 4) นางจรรยาลักษณ์ รุ่งทวีชัย ส.อบต.หมู่ 5 5) นายปราโมทย์ รักหนูทอง ผู้ใหญ่บ้าน หมู่ 1 6) นายสุเมธ ทองรอด ส.อบต.หมู่ 6 7) นายไพฑูรย์ จันทร์คงช่วย ส.อบต.หมู่ 1 เป็นต้น

2.7 การแก้ปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินทุ่งลานโโย ขบวนการชุมชนเพื่อแก้ปัญหาเอกสารสิทธิ ที่ดินทุ่งลานโโย บนเนื้อที่เกือบ 5,000 ไร่ หลังจากมีการเวนคืนและแบ่งให้วิทยาลัยเทคนิคพัทลุง แห่งที่ 2 จำนวน 213 ไร่ และให้มหาวิทยาลัยทักษิณ ประมาณ 3,500 ไร่ ไปแล้วนั้น เป็นขบวนการชุมชนที่ได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทั้งผู้ใหญ่บ้าน กำนัน สภาอบต. และฝ่ายบริหาร อบต.บ้านพร้าว มีผู้แทนชุมชนจากพื้นที่ที่มีปัญหา 6 หมู่บ้าน คือ หมู่ 2 จำนวน 394 แปลง หมู่ 3 จำนวน 123 แปลง หมู่ 4 จำนวน 99 แปลง หมู่ 6 จำนวน 310 แปลง หมู่ 8 จำนวน 66 แปลง และหมู่ 9 จำนวน 150 แปลง รวมทั้งหมด 1,142 แปลง พื้นที่ที่มีปัญหาเอกสารสิทธิ จำนวน 4,723 ไร่ มีการแต่งตั้งคณะทำงานแก้ปัญหาเอกสารสิทธิ โดยมีนายพิเชษฐ์

พลอยดำ เป็นหัวหน้าคณะทำงาน ที่นายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพร้าวแต่งตั้งอย่างเป็นทางการ และมีการเสนอผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ ผ่านการประชุมสมัชชาวิสามัญของสภา อบต.บ้านพร้าวไปแล้วเมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ.2548

จากการเข้าไปมีส่วนร่วมสังเกตการณ์ การทำงานของคณะทำงานชุดนี้ พบว่ามีการศึกษาข้อมูลจากระดับหมู่บ้านที่ได้รับความเดือดร้อนอย่างเป็นระบบ ทั้งข้อมูลครัวเรือน การจัดทำแผนที่ชุมชน การรวบรวมเอกสารข้อมูลเก่า ๆ ที่เคยขับเคลื่อนแก้ปัญหากันมาอย่างยาวนานตั้งแต่ปี พ.ศ.2484 โดยมีเอกสารเก่าแก่ที่พบ เช่น เอกสารของนายเพ็ญ รัตนพันธ์ กำนันตำบลป่าพะยอม ในปี พ.ศ.2484 ที่เสนอให้ราชการเพิกถอนการเป็นที่สงวน และให้เป็นสิทธิของราษฎรที่เข้าครอบครองทำมาหากินอยู่ก่อน เป็นต้น

กรณีนี้ เป็นกระบวนการจัดการความรู้ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่น่าสนใจ เพื่อนำไปสู่กระบวนการแก้ปัญหาที่ใช้ “ข้อมูลและความรู้” เป็นบรรทัดฐาน ไม่ใช่กระบวนการกดดันหรือบรรยากาศของความขัดแย้ง แต่เป็นการสร้างกระบวนการแก้ปัญหาบนเส้นทางของความสมานฉันท์ ใช้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่เป็นตัวตั้ง ไม่กล่าวโทษกันไปมา ซึ่งเป็นคุณประโยชน์

จาก 7 กรณีศึกษา ท่ามกลางกระแสการพึ่งพาภายนอกและการก้าวสู่สังคมเมืองของตำบลบ้านพร้าว ได้แสดงให้เห็นถึงกระบวนการพึ่งพาตนเองของชาวบ้านพร้าว ทั้งระดับครัวเรือน กลุ่ม หมู่บ้าน และตำบล แสดงว่า “*สภาวะการพึ่งพาตนเองของตำบลบ้านพร้าวยังดำรงอยู่*” และในหลายกรณี ดำรงอยู่ด้วยสภาวะที่เข้มแข็ง แต่ในหลายกรณีกำลังอยู่ในสภาวะที่ถดถอยรอวันดับสลาย หากไม่มีกระบวนการเข้าไปสนับสนุนและจัดการอย่างทันทั่วทั้งที่ ซึ่งจากการที่ทีมนักวิจัยเข้าไปเก็บข้อมูลผ่านกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนอย่างใกล้ชิด ในช่วง 1 ปี (มกราคม – ธันวาคม 2548) เพื่อค้นหาว่า รูปแบบการศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อการพึ่งพาตนเองของคนบ้านพร้าว เป็นอย่างไร? นั้น จะได้นำเสนอในตอนต่อไป

3. พัฒนาการการศึกษาตามอัธยาศัยในตำบลบ้านพร้าว ปราบกฏการณ์จากข้อมูลในเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ตำบลบ้านพร้าว ในวงเสวนา จากการสัมภาษณ์บุคคล จากการสังเกตการณ์ และจากกรณีศึกษาที่กล่าวมาแล้ว คณะนักวิจัย แบ่งพัฒนาการของกระบวนการศึกษาตามอัธยาศัยในตำบลบ้านพร้าวเป็น 7 ยุค ดังนี้

3.1 ยุคที่หนึ่ง : โรงช้าง โรงโจร ช่วง พ.ศ.2445 - 2488 ชาวป่าพะยอมยุคนั้น อาชีพที่โดดเด่น คือ อาชีพจับช้างป่ามาฝึก การจับช้าง การฝึกช้าง เป็นความรู้เอกที่สืบทอดกันมาในช่วงนั้น ในวงตระกูล และเสื่อมถอยไปตามกาลเวลาของการพัฒนา ปริมาณป่าไม้ที่ลดลง งานของช้างก็ค่อยหายไปด้วย การจับช้างป่าครั้งสุดท้ายเกิดขึ้นในปี พ.ศ.2488 จากนั้นเจ้าของช้างหลายรายก็ทยอยขายช้างออกไป เปลี่ยนอาชีพเป็นอย่างอื่น บางรายขายช้างส่งลูกเรียนจนลูกได้

เป็นใหญ่เป็นโต ก็หลายคน ทราบข่าวจากชาวบ้านสะพานเรือก ว่าขณะนี้ (มกราคม 2549) ยังมีข้างของนายออต สุวรรณภักดี เหลืออยู่ 2 เชือก และไปทำงานในจังหวัดสตูล

และในช่วงเดียวกันนั้น อำเภอกวนขนุน (ป่าพะยอมในช่วงนั้นขึ้นอยู่กับอำเภอกวนขนุน) เป็นแหล่งช้อปปิ้งของชุมชนโจรสลัดสำคัญของภาคใต้ เช่น “ดำ หัวแพร” การเข้ามาปราบปรามของ “นาย” จึงมีความรุนแรงและกระทบต่อคนดีไปด้วย หลายกรณี มีการรังแกคนดี และคนส่วนหนึ่งไม่ได้รับความเป็นธรรม ฝังรากในความเชื่อที่ว่า “ไม่รบนาย ไม่หายจน” นำไปสู่การเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ของคนป่าพะยอม

3.2 ยุคที่สอง : โรงนา โรงสี ช่วง พ.ศ.2488 – 2517 มีการพัฒนาระบบการทำงานอย่างจริงจัง มีการทำนาเพื่อการค้า มีระบบชลประทานบ้านพร้าวซึ่งแล้วเสร็จในปี พ.ศ.2517 โดยมีนายชื่น พลอยดำ เป็นผู้บุกเบิกชลประทานในฐานะเจ้าพนักงานของกรมชลประทานยุคหนึ่ง การทำนา โดยใช้วัวควายไถนา เป็นวิชาความรู้ที่ชาวบ้านพร้าวถ่ายทอดในช่วงนี้ มีคำกล่าวที่วงเสวนาครั้งหนึ่งในเดือนกรกฎาคม 2548 สะท้อนการสอนวัวไถนาในยุคนั้นว่า “**สาแล ๆ แค่ ปล่อยหน้าได้แล้ว**” หมายถึง “วัวที่ผ่านการฝึกได้ที่ ไม่ต้องจูงหน้าแล้ว เพราะการฝึกวัวไถนาทำในเดือนหก ก่อนฤดูการไถนา 2 เดือน เริ่มจากการฝึกจูง คนต้องเดินจูงนำหน้าก่อน ฝึกไถจนได้ที่ วัวสามารถเดินได้เองโดยไม่ต้องจูงนำ”

ตำบลบ้านพร้าวมีโรงสี ทั้งโรงเล็ก โรงใหญ่รวมทั้งหมด 14 โรง ที่ใหญ่ที่สุด คือโรงสีสานนท์ ซึ่งเป็นกิจการที่สืบทอดมาจากครอบครัวโรงสีโดยแท้ (โรงสีของแม่อยู่ที่ตำบลตานาน เมืองพัทลุง โรงสีของน้องชายอยู่ที่ตำบลชะอวด อำเภอลำตาขาวจังหวัดนครศรีธรรมราช)

3.3 ยุคที่สาม : โรงเรียนป่า โรงเรียนบ้าน ในปี พ.ศ.2516 (14 ตุลาคม 2516) พรรคคอมมิวนิสต์ เข้ามาเคลื่อนไหวในเขตพื้นที่เทือกเขาบรรทัดอย่างต่อเนื่อง และมีชาวป่าพะยอม จำนวนมากเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ ด้วยมูลเหตุของการไม่ได้รับความเป็นธรรมจาก “นาย” การเข้าโรงเรียนในป่าเพื่อเรียนรู้ลัทธิของพรรคคอมมิวนิสต์ รวมทั้งการเรียนรู้วิชาทหาร จึงเกิดขึ้นในพื้นที่บนเทือกเขาบรรทัด นานหลายปี ซึ่งอันติงศ์ของเหตุการณ์ในยุคนั้น ทำให้คนบ้านพร้าวเป็นผู้ที่รู้เท่าทัน “นาย” และรักความเป็นธรรม แต่ก็มีส่วนหนึ่งที่ใช้อาวุธของพรรคคอมมิวนิสต์ หลังจากการยุติการต่อสู้ในพ.ศ.2523 นำไปใช้ในทางมิชอบชีพ สร้างภาพลักษณ์ด้านลบให้กับอำเภอป่าพะยอมมายาวนาน

และด้วยพื้นเพของชุมชนที่รักการศึกษาเป็นชีวิตจิตใจ ต้องการให้ลูกหลานได้เล่าเรียนสูงๆ เป็นเจ้าคนนายคน จะได้ไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบจากสังคมพ.ศ. 2522 ชาวป่าพะยอม ชาวเกาะเต่า ชาวลานข่อย จึงร่วมแรงร่วมใจกันสร้างโรงเรียนป่าพะยอมพิทยาคม เป็นโรงเรียนมัธยมแห่งแรกของอำเภอป่าพะยอม เพื่อความสะดวกของบุตรหลานที่ไม่ต้องไปเรียนไกล ๆ ถึงในเมืองลุง หรืออำเภอกวนขนุน

3.4 ยุคที่สี่ : โรงยาง โรงวันม พ.ศ. 2522 – 2535 หลังจากสวนยางพาราได้รับความนิยมในภาคใต้ ชาวบ้านพร้าวส่วนหนึ่งก็พลิกผืนนากลายเป็นสวนยางพารา ถ่ายทอดเรียนรู้วิชาปลูกยางพาราจากเพื่อนชาวสวนยางที่อยู่ในเขตเทือกเขาบรรทัด แถบตำบลเกาะเต่า ตำบลลานข่อย บางคนก็ขึ้นไปจับจองบุกเบิกที่ดินทำสวนยางในที่ควน ควบคู่กับการทำนาในที่ราบ พื้นที่นาในพื้นที่ราบเริ่มลดจำนวนลง จากการเปลี่ยนที่นาเป็นสวนยาง เริ่มเห็น “โรงจักรทำแผ่นยาง” แทน “โรงนา ยุงฉางข้าว” และเริ่มมีการเลี้ยงวัวนม มีโรงวันมเกิดขึ้น ในพื้นที่หมู่ 1, หมู่ 7 เพื่อป้อนนมดิบให้โรงนมในอำเภอเมืองจังหวัดพัทลุง การเรียนรู้เรื่องการเลี้ยงวัวนม เป็นความรู้ที่ละเอียดอ่อนและต้องเป็นผู้ที่มีใจรัก ชยัน รักสัตว์ จึงจะสามารถเลี้ยงวัวนมสำเร็จ

3.5 ยุคที่ห้า: แผนแม่บทชุมชน,วิทยาลัยและมหาวิทยาลัย พ.ศ. 2540 – 2547 ในปี พ.ศ. 2542 กรมอาชีวศึกษาขอใช้ที่ดินทุ่งลานโย ก่อสร้างวิทยาลัยเทคนิคพัทลุง แห่งที่สอง บนพื้นที่ 213 ไร่ และ มหาวิทยาลัยทักษิณ ก็เข้าไปใช้พื้นที่ทุ่งลานโย 3,500 ไร่ ก่อสร้างวิทยาเขตจังหวัดพัทลุง และเปิดทำการสอนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 กระบวนการเรียนรู้ตามอัยาศัยของชุมชน ผ่านกระบวนการวิจัยของนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยทักษิณหลายคณะเข้าไปมากขึ้น ทั้งด้านการวางผังเมือง วิทยาศาสตร์สุขภาพ องค์กรการเงินชุมชน และการศึกษาตามอัยาศัย (ที่มิวิจัยชุดนี้) มีการลงพื้นที่เก็บข้อมูลของนักศึกษา นักวิจัยหลายคณะ โดยทุกคณะวิจัยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการดำเนินกระบวนการวิจัย

นอกจากนี้ ใน พ.ศ. 2544 เกิดกระบวนการทำแผนชุมชนโดยภาคประชาชนของตำบลบ้านพร้าว ลูกขึ้นมาทำเอง และนำเสนอแผนแม่บทชุมชนต่อ อบต.บ้านพร้าว ได้รับการบรรจุบูรณาการกับแผนพัฒนาตำบลบ้านพร้าว และคณะทำงานแผนแม่บทส่วนใหญ่ก็เข้ามามีบทบาทในงานพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่องตั้งแต่ปี พ.ศ.2544- ปัจจุบัน

3.6 ยุคที่หก : โรงเรียนชานาเกษตรอินทรีย์ กองทุนชุมชน พ.ศ.2547 –2549 จังหวัดพัทลุงสนับสนุนโรงเรียนชานาเกษตรอินทรีย์แก่กลุ่มของ “นายชื่น พลอยดำ” รวมทั้งกิจกรรมเกษตรอินทรีย์หลายโครงการฯ เช่น การทำปุ๋ยหมัก การปลูกผักปลอดสารพิษ การทำปุ๋ยน้ำชีวภาพ ในช่วงนี้ มีการจัดกระบวนการเรียนรู้หลากหลายโดยการศึกษาออกโรงเรียน ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร สาขาป่าพะยอม พัฒนาชุมชนและองค์กรชุมชนเอง มีกลุ่มกองทุนหมู่บ้านเกิดขึ้น 10 หมู่บ้าน รวมกลุ่มเดิมและกลุ่มใหม่ไม่น้อยกว่า 20 กลุ่ม รวมเงินกองทุนไม่น้อยกว่า 22 ล้านบาท ในกระบวนการศึกษาตามอัยาศัยพบว่า “ในกลุ่มชานาเกษตรอินทรีย์ และกลุ่มอาชีพนั้น ประสบปัญหาการสืบทอดการทำงาน ไม่มีคนรุ่นใหม่เข้ามารับช่วงต่อ ส่วนกลุ่มสัจจะออมทรัพย์นั้น บางกลุ่มมีคนรุ่นใหม่เข้ามาเสริม แต่บางกลุ่มก็ขาดคนรุ่นใหม่เข้ามา ต้องล้มเลิกกิจกรรมไปก็หลายกลุ่ม แสดงว่าการจัดกระบวนการให้ความรู้ การเรียนรู้ การจัดการกลุ่ม แก่สมาชิกยังบกพร่อง”

3.7 ยุคที่เจ็ด : โรงเรียนสิทธิชุมชน ในปีพ.ศ.2549 - ปัจจุบัน ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงระหว่างชุมชนชนบท ชุมชนเมือง “เมืองมหาวิทยาลัย” ปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินทุ่งลานโย ที่คุกรุ่นมานานกว่า 50 ปี เริ่มก่อตัวขึ้น แต่จากประสบการณ์ที่เจ็บปวดของชาวบ้านพร้าวและชาวป่าพะยอม มาหลายครั้งหลายครา ต้องเซ็นสัญญาชีวิตผู้คนชาวป่าพะยอม-บ้านพร้าวไปนับพันชีวิต กับเหตุการณ์ที่ต้องพิพาทกับ “นาย” (ภาครัฐบาล) ครั้งนี้การขับเคลื่อนกระบวนการแก้ปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินทุ่งลานโย 4,700 ไร่ จึงเริ่มต้นด้วย “กระบวนการจัดการข้อมูล จัดการความรู้” โดยการมีส่วนร่วมของท้องที่ (ผู้ใหญ่บ้าน กำนัน) และท้องถิ่น (องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพร้าว) ตั้งแต่ต้น คณะทำงานแก้ปัญหาที่ดินทุ่งลานโย ใช้กระบวนการวิธีการ การศึกษาตามอัธยาศัยกับการทำงานโดยตลอด สีสันและบรรยากาศของการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินครั้งนี้ จึงเป็นการเรียนรู้จากชุดประสบการณ์ที่สั่งสมมาแต่เดิม เป็นการออกแบบการเคลื่อนไหวที่มุ่งเน้น “กำจัดจุดอ่อน เพิ่มพลังจุดแข็ง ของขบวนการประชาชน” อย่างชัดเจน เริ่มจากรายงานผลการศึกษาที่เป็นระบบ จนเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย

4. รูปแบบการจัดการการศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อการพึ่งตนเอง ภายใต้บริบทของพื้นที่ 10 หมู่บ้าน ในตำบลบ้านพร้าว คณะวิจัยสามารถสังเคราะห์รูปแบบการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยของตำบลบ้านพร้าว ออกเป็นรูปแบบอย่างง่าย ต่อไปนี้

4.1 การสืบทอด พบรูปธรรมของการสืบทอดวิชาความรู้ด้านการพัฒนาอาชีพ การแพทย์พื้นบ้าน การบริหารจัดการกลุ่ม การสืบสานประเพณีวัฒนธรรม ในทุกระดับ ได้แก่ ระดับปัจเจก/ครอบครัว ได้แก่ 1) กรณีของหมอมสมปอง – นางขำ นะโค หมู่ 7 บ้านไสกล้อย ซึ่งมีการสืบทอดวิชาการแพทย์แผนไทย โหราศาสตร์ การทำบัญชีครัวเรือนของนางขำ ส่งผลให้ครอบครัว “นะโค” สามารถวางแผนพัฒนาครอบครัวได้ อย่างมีประสิทธิภาพ 2) กรณีครอบครัวของปราชญ์ชาวบ้าน ครูภูมิปัญญา ที่มีอยู่จำนวนมาก พบว่าหลายรายมีการถ่ายทอดสู่ลูกหลาน เช่น กรณี โนราห์จุก และหลายรายพบว่าไม่มีผู้มารับความรู้ และส่วนหนึ่งก็ล้มตาย วิชาหายสาบสูญไปแล้ว

ระดับกลุ่ม/หมู่บ้าน ได้แก่ 1) กรณีโรงเรียนชวนาเกษตรอินทรีย์ หมู่ 1 บ้านพร้าว ก่อเกิดมาจากปัจเจก (นายชื่น พลอยดำ) และพัฒนามาเป็นระบบกลุ่ม ที่ยังไม่สมบูรณ์มากนัก การมีส่วนร่วมและการเรียนรู้ของสมาชิกยังต่ำ ต้องจัดการกระบวนการเรียนรู้ให้สมาชิกเพิ่มขึ้น (นายชื่น พลอยดำ เสียชีวิตแล้วเมื่อช่วงเช้าของวันที่ 29 มกราคม 2549) 2) กรณีกลุ่มผักปลอดสารพิษและปุ๋ยหมักชีวภาพ หมู่ 10 บ้านบ่อทรายใน ที่มีนางประคอง เป็นแกนนำ เป็นกลุ่มที่ยังต้องการเสริมกระบวนการเรียนรู้แก่สมาชิกมากเช่นกัน ยังไม่มีสมาชิกขึ้นมาในกลุ่ม แม้ว่านางประคองจะวางมือแล้วก็ตาม (ลูกไม่สนับสนุนให้แม่ทำงานหนัก ต้องการให้แม่พักผ่อน ในช่วงปลายของชีวิต) 3) กรณีกลุ่มสัจจะออมทรัพย์บ้านสะพานเรือ หมู่ 6

บ้านสะพานเรือก-หาดสูง อายุกลุ่ม 15 ปี เงินกองทุน 5.4 ล้านบาท สมาชิก 850 คน ที่มีนายเฉลิม นิมรักษ์ เป็นประธานกลุ่ม มีกระบวนการคัดสรรคนรุ่นใหม่ขึ้นมาสืบทอดอย่างเป็นระบบชัดเจน สมควรนำไปเป็นพื้นที่ครู ขยายผลสู่กลุ่มอื่นๆต่อไป 4) กรณีกองทุนงานปีใหม่ บ้านสะพานเรือก สมาชิก 350 คน อายุกลุ่ม 19 ปี เงินทุน 206,000 บาท สามารถสืบทอดกิจกรรมได้ดี

ระดับตำบล/เครือข่ายตำบล ได้แก่ 1) กรณีแผนแม่บทชุมชนตำบลบ้านพร้าว ซึ่งทำครั้งในปี พ.ศ.2544 คณะทำงานทำแผนแม่บทระดับตำบลส่วนหนึ่งยังคงสานต่องานพัฒนาตำบลในตำแหน่งผู้ใหญ่บ้าน ส.อบต. และผู้นำชุมชน แต่ส่วนหนึ่งก็วางมือ เพราะไม่ได้รับเลือกตั้งเป็น ส.อบต. ส่วนที่ยังคงสืบสานต่อหลายคนทำงานส่วนร่วม “ด้วยใจ” ไม่หวังตำแหน่งใดๆ คณะทำงานแผนแม่บทชุดใหม่ (2548-2549) กำลังดำเนินการ โดยร่วมมือกับ อบต.บ้านพร้าวอย่างใกล้ชิด เพื่อผลักดันให้แผนแม่บทที่จะแล้วเสร็จในเดือนมีนาคม 2549 นี้ สามารถบรรจุลงในแผนพัฒนาตำบลบ้านพร้าว และนำเข้าสู่สภา องค์การบริหารส่วนตำบล แปรญัตติเป็นข้อบัญญัติ อนุมัติออกมาเป็นแผนปฏิบัติการในเดือนสิงหาคม 2549 นี้ 2) กรณีคณะทำงานแก้ปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินทุ่งลานโย พื้นที่ 4,720 ไร่ เป็นการทำงานร่วมกันของผู้เดือดร้อน 1,142 แปลง ในพื้นที่ 6 หมู่บ้าน ซึ่งใช้กระบวนการ “ข้อมูล” เป็นเครื่องมือหลักในการขับเคลื่อน ได้ทำการศึกษาจบแล้ว และเสนอผ่านความเห็นชอบของการประชุมสมัชชาวิสามัญของ สภา อบต. บ้านพร้าวในวันที่ 23 พฤศจิกายน 2549 เพื่อเสนอต่อไปยังนายอำเภอป่าพะยอม และผู้ว่าราชการจังหวัดพัทลุง ต่อไปในเดือนกุมภาพันธ์ และ มีนาคม 2549

4.2 การเรียนรู้ด้วยตนเอง เป็นอีกรูปแบบของการจัดการการศึกษาตามอัธยาศัยที่พบในกลุ่มผู้นำของทุกองค์กร ผู้นำองค์กรเกือบทุกคน มีลักษณะของการเป็น “นักเรียนรู้ตลอดชีวิต” 1) นายชื่น พลอยดำ ซึ่งเป็นผู้นำกลุ่มโรงเรียนชวนาเกษตรอินทรีย์ ท่านเป็นนักเรียนตลอดชีวิต เป็นนักอ่านหนังสือตัวยง และได้ทดลองทำเกษตรอินทรีย์ จนเสียชีวิตด้วยความสงบในเช้าวันที่ 29 มกราคม 2549 ขณะที่คณะวิจัยกำลังเขียนรายงานฉบับสมบูรณ์นี้ 2) นางประคอง ผู้หญิง นักต่อสู้ ที่ประสบความสำเร็จในชีวิต ทำงานเกษตรส่งให้ลูกได้เรียนหนังสือจนจบระดับมหาวิทยาลัย และรับราชการในตำแหน่งที่สำคัญทุกคน ก่อนมาถึงวันนี้เธอได้เข้าฝึกอบรมการเกษตรอินทรีย์ ณ ทักษิณอโศก จังหวัดตรัง ในปี พ.ศ.2546 เมื่อกลับมาเธอได้นำสิ่งได้เรียนรู้มาปฏิบัติอย่างแน่วแน่ จนสามารถลดต้นทุนการทำสวนยางและผลไม่ได้อย่างมาก และเป็นผู้ในกลุ่ม ที่ใฝ่เรียนรู้ตลอดเวลา ทั้งการดูงาน การร่วมประชุมตลอดเวลา 3) นายปอง นะโค เป็นหมอพื้นบ้านที่เป็นนักเรียนและพัฒนาวิชาชีพของตัวเองตลอดเวลา ในระยะเวลา 1 ปี 6 เดือน ที่คณะวิจัยติดตามผลงานของท่าน พบว่ามีการพัฒนาทักษะการรักษาผู้ป่วยและศึกษาเรียนรู้โรคต่าง ๆ อีกหลายโรค ส่งผลให้เกิดการสร้างรายได้จากอาชีพหมอพื้นบ้านปีละไม่ต่ำกว่า 150,000 บาท โดยเฉพาะเมื่อ “สปา” เกิดขึ้นท่านก็สามารถปรับนำเอาความรู้หมอพื้นบ้าน ไป

ประยุกต์ใช้กับ “สปา” ในจังหวัดภูเก็ต ในฐานะที่ปรึกษา สร้างรายได้ให้ครอบครัวเป็นจำนวนมาก

4) นายเฉลิม ฉิมรักษ์ ประธานกลุ่มสัจจะฯบ้านสะพานเรือ ในฐานะดำรงตำแหน่งมายาวนานถึง 15 ปี ท่านสามารถพลิกฟื้นกลุ่มออมทรัพย์บ้านหาดสูงที่ล้มลงแล้ว ในปี พ.ศ.2533 ให้ฟื้นกลับขึ้นมาอีกครั้งในปีพ.ศ.2534 โดยย้ายมาทำการที่บ้านสะพานเรือ ใช้ที่ทำการใต้ต้นไม้หน้าบ้านนายมณี ศรีเงิน เพื่อนบ้าน เมื่อสัมภาษณ์ทำให้ทราบว่าท่านจบการศึกษาระดับชั้นประถมศึกษา การศึกษานอกโรงเรียน และเรียนต่อที่ศูนย์ ศูนย์เรียนรู้ชุมชนบ้านหาดสูงจนจบชั้นมัธยมศึกษาปีที่ 6 (ในปี พ.ศ.2547) ซึ่งพิสูจน์ให้เห็นว่า ความเป็นนักเรียนรู้อย่างชัดเจน นอกจากนั้นยังเดินทางไปเรียนรู้วิธีการจัดการ บริหารกลุ่มออมทรัพย์ ทั้งที่คลองเปี้ยะ สงขลา บ้านศรีวัง นครศรีธรรมราช บ้านในเตา อำเภอห้วยยอด ตรัง เป็นต้น 5) นายพิเชษฐ์ พลอยดำ เป็นผู้นำชุมชน ที่เป็นคนรุ่นใหม่ กลับบ้านมาดูแลพ่อแม่ และพัฒนาชุมชนทุกด้าน เคยลงสมัครสมาชิกอบต. แต่ไม่ได้รับเลือก ก็ไม่หยุดการทำงานเพื่อส่วนรวม ในอนาคตจะเป็นผู้นำคนสำคัญของตำบลบ้านพร้าว และเป็นผู้ช่วยนักวิจัยของอาจารย์จ่างงค์ แรกพินิจ เรื่ององค์การการเงินชุมชน และวิสาหกิจชุมชนด้วย 6) นายณัฐวุฒิ จันท์ดำ เป็น สมาชิกองค์การบริหารส่วนตำบล หมู่ 2 จบการศึกษาระดับปริญญาตรี สาขานิติศาสตร์ จากมหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช เป็นแกนนำคนสำคัญของคณะทำงานแก้ปัญหาที่ดินทำกิน ต้องมีการเรียนรู้ด้านข้อมูล ข้อกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับปัญหาที่ดิน ที่มีความซับซ้อนของข้อมูลสูง การเรียนรู้ของคณะทำงานจึงต้องเพิ่มเป็นทวีคูณเมื่อเปรียบเทียบกับกิจกรรมอื่น ๆ

4.3 การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ การศึกษาตามอัธยาศัย เน้นการเรียนรู้ตามความสนใจของผู้เรียนรู้ ดังนั้น แหล่งเรียนรู้ จึงมีความสำคัญต่อประสิทธิผลของการศึกษาตามอัธยาศัยอย่างยิ่ง จากการศึกษาแหล่งเรียนรู้แบ่งออกเป็น 1) แหล่งเรียนรู้ภายในพื้นที่ 2) แหล่งเรียนรู้ นอกพื้นที่ 3) แหล่งเรียนรู้จากสื่อ

แหล่งเรียนรู้ภายในพื้นที่ที่สำคัญ ได้แก่ 1) ปราชญ์ชาวบ้านภูมิปัญญาท้องถิ่น สาขาต่าง ๆ ที่มีอยู่หลายสิบคนใน 10 หมู่บ้าน เช่น หมอพื้นบ้าน หมอนวด หมอดู หมอตั้งศาล พระภูมิ มโนราห์ หนังตะลุง ช่างจักสาน เป็นต้น 2) ปราชญ์ชาวบ้านด้านการเกษตร เช่น นายชื่น พลอยดำ นางประคอง นายประจักษ์ บุญชูดำ (หมอดิน ประจำตำบลบ้านพร้าว) ซึ่งสวนเกษตรของคนกลุ่มนี้ เป็นแหล่งเรียนรู้ของเพื่อนบ้านที่สนใจเกษตรอินทรีย์ 3) กลุ่มสัจจะฯบ้านสะพานเรือ เป็นองค์การการเงินชุมชน ที่มีเพื่อนบ้านมาเรียนรู้หลายกลุ่มแล้ว และนำประสบการณ์ของกลุ่มสัจจะฯสะพานเรือไปปฏิบัติได้ผล เช่น หมู่บ้านในตำบลปันแต อำเภอควนขนุน มาเรียนรู้วิธีการทำงานของกลุ่มสัจจะฯสะพานเรือ นอกจากนี้กลุ่มออมทรัพย์ฯบางหมู่บ้านที่ล้ม ก็มีส่วนในการเป็นแหล่งเรียนรู้ของกลุ่มออมทรัพย์ฯอื่น ๆ ที่ดำเนินการอยู่ได้ โดยเฉพาะเป็นบทเรียนให้กลุ่มที่ยังอยู่ พึงระวังปัจจัยและเงื่อนไขที่ได้ไปเรียนรู้จากกลุ่มที่ล้ม 4) ศูนย์อบสมุนไพรวัดโดนคณานซึ่งประสบปัญหาต้องหยุดกิจกรรม หลังจากเปิดไปได้ไม่นาน เพราะมีเสียงนินทา เสียงครหาที่ไม่

เหมาะสมด้านการให้บริการของหมอนวด ที่มีสถานที่นวดมิดชิด ซึ่งหลายคนให้ข้อสังเกตว่า รูปแบบ “สปาพื้นบ้าน” ยังไม่เหมาะสมกับวัฒนธรรมบ้านพร้าว โรงนวดของชุมชนต้องอยู่ในสถานที่ลานโล่งแจ้ง ไม่ใช่อยู่แบบมิดชิดอย่างที่ทำในวัดโดนคลาน เป็นบทเรียนสำคัญที่นักพัฒนาด้านสาธารณสุขแผนไทย ต้องนำไปปรับปรุง 5) ศูนย์เรียนรู้ชุมชน (ศรช.) ที่บ้านหาดสูง หมู่ 6 เป็นศูนย์เรียนรู้ที่ดำเนินการโดย กศน. มีสื่อการเรียนรู้หลายชนิดไว้บริการ แต่พบว่า ชาวบ้านทั่วไปยังไม่นิยมเข้าไปใช้บริการจาก ศรช. 6) วัดโดนคลานและสำนักสงฆ์วัดตลิ่งชัน เป็นแหล่งเรียนทางศาสนาที่สำคัญของชาวบ้านพร้าวทุกคน โดยเฉพาะในวันพระ 7) แปลงเกษตรอินทรีย์ตัวอย่าง ของนายชื่น พลอยดำ แปลงสวนยางพารา สวนผลไม้ของนางประคอง โรงทำปุ๋ยหมักของนางประคอง สวนผลไม้ของนายประจักษ์ บุญชูดำ แปลงเหล่านี้จะเป็นแหล่งเรียนรู้สำคัญภายในตำบลบ้านพร้าว

แหล่งเรียนรู้ภายนอกพื้นที่ ได้แก่ 1) องค์กรการเงินที่ประสบผลสำเร็จ เป็นครูให้กับกลุ่มสัจจะบ้านสะพานเรือ ได้แก่ กลุ่มออมทรัพย์ตำบลคลองเปี้ยะ อำเภอจะนะ จังหวัดสงขลา กลุ่มออมทรัพย์บ้านคีรีวง อำเภอลานสกา จังหวัดนครศรีธรรมราช สถาบันการเงินชุมชนตำบลในเตา อำเภอห้วยยอด จังหวัดตรัง 2) ศูนย์ฝึกอบรมทางการเกษตรอินทรีย์ ได้แก่ ทักษิณอโศก จังหวัดตรัง ซึ่งเป็นแหล่งเรียนรู้ที่สามารถนำการเปลี่ยนแปลงให้กับผู้เข้าร่วมฝึกอบรมได้จริง อย่างกรณี นางประคอง ที่ได้ไปฝึกอบรมกับทักษิณอโศก 3) โรงเรียนแพทย์แผนไทยปัญญาวุธ ตำบลแพรกหา อำเภอควนขนุน เป็นแหล่งเรียนรู้เพื่อพัฒนาทักษะความรู้ด้านแพทย์แผนไทยให้กับหมอฟันบ้านหลายคนของตำบลบ้านพร้าว

แหล่งเรียนรู้จากสื่อ ได้แก่ 1) สื่อสิ่งพิมพ์ต่าง ๆ ซึ่งนายชื่น พลอยดำ ใช้เป็นหลัก เช่น นิตยสารทางการเกษตร หนังสือพิมพ์ 2) สื่อโทรทัศน์ รายการทางการเกษตรอินทรีย์ที่มีอยู่หลายช่อง นางประคอง เล่าให้ฟังบ่อยๆ 3) เอกสารเผยแพร่ของหน่วยงาน เช่น คู่มือของโครงการโรงเรียนชาวนาเกษตรอินทรีย์ 6 ศูนย์ในจังหวัดพัทลุง

4.4 กระบวนการจัดการการเรียนรู้ รูปแบบนี้ได้แก่ 1) การเดินทางไปศึกษาดูงานในเรื่องราวหรือสถานที่ที่ผู้เรียนสนใจร่วมกัน โดยมีองค์กร/หน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้การสนับสนุนและจัดกำหนดการดูงานตามความประสงค์ของผู้ที่จะเดินทางไปร่วมกิจกรรม โดยมีการหารือตกลงกันก่อนเดินทาง เช่น กรรมการกลุ่มสัจจะบ้านสะพานเรือ เดินทางไปดูงานองค์กรการเงิน จัดโดยสำนักงานพัฒนาชุมชน อำเภอป่าพะยอม กลุ่มลูกค้ำธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ เดินทางไปดูงานทักษิณอโศก จังหวัดตรัง 2) การจัดหลักสูตรฝึกอบรมตามหัวข้อที่ผู้เรียนสนใจ เช่น การจัดอบรมการทำปุ๋ยหมักชีวภาพ ของกลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ หมู่ที่ 10 บ้านบ่อทราย ใน 3) การจัดอบรมเรื่องกฎหมายที่ดิน โดยคณะทำงานแก้ปัญหาที่ดินทุ่งลานโย เชิญนายสันติชัย ชายเกตุ นักกฎหมายด้านที่ดิน มาให้ความรู้เรื่องแนวทางการแก้ปัญหาที่ดินทุ่งลานโย จัดโดยคณะทำงาน 4) การจัดประชุมเสวนาเรื่องการศึกษาตามอัธยาศัยกับการพึ่งตนเองของชุมชน ใน

มหาวิทยาลัยทักษิณ ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตรประจำตำบลบ้านพร้าว จัดเสวนา ณ ห้องสมุดโรงเรียนบ้านบ่อทราย 5) กศน.ป่าพะยอม จัดฝึกอบรมทำขนมต่างๆ ในพื้นที่หมู่ที่ 10 โดยมีหลักสูตรและชนิดของขนมที่สอนตามความต้องการของสมาชิก

4.5 การจัดการแสดงผลงานทางวิชาการ นิทรรศการ ในสถาบันการศึกษา/ราชการ พบว่ามหาวิทยาลัยทักษิณ ได้จัดการงานเกษตรแฟร์ ครั้งที่ 1 ณ วิทยาเขตป่าพะยอม ในเดือน กันยายน 2548 ชาวบ้านพร้าวมีโอกาสเข้าไปเที่ยวชมงาน และมีส่วนร่วมในการนำผลผลิตทางการเกษตรเข้าประกวด หากมีการจัดทุกปี และมีการออกแบบการจัดงานที่ดีเป็นประโยชน์ ใช้สื่อที่เหมาะสม การเรียนรู้ของชาวบ้านพร้าวทางด้านการเกษตรจะเพิ่มสูงขึ้น ซึ่งจะนำไปสู่การเปลี่ยนแปลงในเชิงบวกได้

5. การมีส่วนร่วมของชุมชนและภาคีการพัฒนา การจัดการศึกษาตามอัธยาศัยในตำบลบ้านพร้าวที่ผ่านมาให้ประสบความสำเร็จได้ จากกรณีศึกษาพบว่าต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายอย่างจริงจัง ในหลายระดับและหลายมิติ ได้แก่

5.1 ผู้เรียน/ชุมชน ควรให้ความร่วมมือ และมีส่วนร่วมกำหนดจัดกิจกรรมการเรียนรู้ ได้แก่ ร่วมออกแบบวิธีการเรียนรู้ สถานที่เรียน ก่อนจัดหลักสูตร ให้เวลาเข้าร่วมกิจกรรมเรียนรู้ จนครบหลักสูตร ครบชั่วโมงที่จัดกิจกรรม เพื่อให้ได้เข้าสู่กระบวนการจริงๆ ไม่ฉาบฉวย เช่น การฝึกอบรมทำขนม ผู้อบรมที่ลงชื่อเข้าร่วม ไม่ควรออกจากห้องอบรม ขณะที่วิทยากรยังสอนไม่จบ (ออกไปรับลูกที่โรงเรียนก่อน) ดังนั้น ทั้งผู้เรียน-ผู้สอน ควรตกลงเรื่องเวลาเรียน เวลาเลิกให้ชัดเจน ก่อนที่จะเปิดการฝึกอบรม

5.2 ผู้เรียน/ชุมชนร่วมสร้างกิจกรรมบุกเบิกในระยะการปฏิบัติการจริง/ขยายผล สมาชิกกลุ่มปุ๋ยหมักชีวภาพหลายคน ต้องการเป็นสมาชิกเพื่อทำปุ๋ยขาย ต้องการได้รับค่าจ้างแรงงานทำปุ๋ยอินทรีย์ เท่านั้น ไม่ได้เข้ามาเพื่อต้องการใช้ปุ๋ยอินทรีย์แทนปุ๋ยเคมี สมาชิกในลักษณะนี้ไม่ควรรับเข้ามาเป็นสมาชิกกลุ่ม เพราะจะทำให้กลุ่มเสียชื่อเสียงในระยะยาว เป็นการเข้ามารับผลประโยชน์เท่านั้น ไม่ได้คิดและเชื่อตามแนวทางการพึ่งพาตนเอง

5.3 ผู้นำองค์กรชุมชน/ท้องที่/ท้องถิ่น เข้าร่วมวางแผนและสนับสนุนกิจกรรม กิจกรรมการทำแผนแม่บทชุมชนระดับตำบล ได้ข้อสรุปมาหลายปีแล้วว่า การทำแผนแม่บทชุมชนให้ประสบความสำเร็จ สามารถแปลงแผนสู่การปฏิบัติได้นั้น ต้องได้รับความร่วมมือและการมีส่วนร่วมจาก 6 ทีมทหารเสือของตำบล ได้แก่ 1) นายก อบต. 2) กำนัน 3) ผู้ใหญ่บ้าน 4) สมาชิก อบต. และสภา อบต. 5) ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีทางการเกษตรประจำตำบล 6) ผู้นำองค์กรชุมชนทุกองค์กร ส่วนกิจกรรมอื่น ๆ ก็เช่นกัน เช่น การแก้ปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินทุ่งลานไย ต้องผ่านความเห็นชอบจาก สภา อบต.

5.4 สถานศึกษาในพื้นที่ให้การสนับสนุน ตำบลบ้านพร้าว เป็นที่ตั้งของ 1 มหาวิทยาลัย 1 วิทยาลัยเทคนิค 1 โรงเรียนมัธยมศึกษา 1 โรงเรียนประถมและมัธยมขยายโอกาส 3 โรงเรียนระดับประถมศึกษา 4 ศูนย์พัฒนาเด็กเล็ก 1 ศูนย์เรียนรู้ชุมชน (ศูนย์เรียนรู้ชุมชนที่บ้านหาดสูง) และศูนย์นัดพบนักศึกษา กศน. หลายแห่งในตำบล รวมจำนวนนักศึกษา และนักการศึกษาทั้งหมดไม่น้อยกว่า 6,000 คน โดยเฉพาะครูและอาจารย์ของทุกสถาบันการศึกษา มีความเข้าใจเรื่องการจัดการศึกษาตามอัยาศัย ตามพระราชบัญญัติการศึกษา พ.ศ.2542 เป็นอย่างดี ดังนั้นทุกสถาบันต้องให้มีการจัดสรรเวลาเรียนสำหรับการสนับสนุนการจัดการการศึกษาตามอัยาศัย ให้มากที่สุด และเข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการสนับสนุนการจัดการศึกษาตามอัยาศัยในระบบชุมชน นอกเหนือจากการจัดเสริมในระบบโรงเรียนแล้ว เช่น สนับสนุนการจัดรายการเสาร้บ่ายเสวนาตามอัยาศัย ซึ่งมีผู้นำเสนอให้ดำเนินการทุกสัปดาห์ โดยการเอื้อเพื่อสถานที่ เครื่องเสียง เครื่องดื่มให้กับผู้เข้าร่วมเสวนาจากชุมชน การจัดหัวข้อศึกษาวิจัยเรื่องการจัดการศึกษาตามอัยาศัย ในตำบลบ้านพร้าวอย่างต่อเนื่อง สานต่อจากงานวิจัยชิ้นนี้

จากความเห็นของกลุ่มเป้าหมายที่ศึกษา ต่างสะท้อนว่า “สถาบันการศึกษาทั้งหมดในบ้านพร้าว ยังไม่ได้กำหนดแผนการเข้ามามีส่วนร่วมกับการพัฒนาชุมชนอย่างชัดเจน แม้แต่ทุ่งลานโยห่งเสียงสัตว์ของชาวบ้านพร้าวในอดีต มหาวิทยาลัยทักษิณ นำไปเสียงวัวเหมือนเดิม และไม่ได้นำวิทยาการการเสียงวัวมาพัฒนากลุ่มเสียงวัวนอกมหาวิทยาลัยแต่อย่างใด” บทบาทการจัดการศึกษาตามอัยาศัย ยังคงเป็นบทบาทของภาคประชาชนและหน่วยงานอื่น ๆ ที่ไม่ใช่สถาบันการศึกษาในบ้านพร้าวเลย

5.5 หน่วยงานภาครัฐทุกส่วนให้การสนับสนุนการจัดการศึกษาตามอัยาศัยอย่างเชื่อมโยงและบูรณาการร่วมกัน โดยยึดพื้นที่เป็นตัวตั้ง จากประสบการณ์การทำแผนแม่บทชุมชนตำบลบ้านพร้าวในปี พ.ศ.2544 พบว่า ถ้าการพัฒนาตำบลบ้านพร้าวใช้พื้นที่เป็นตัวตั้ง งานพัฒนาตามโครงการของหน่วยงานต่างๆจะต้องร่วมกันวางแผนก่อนลงปฏิบัติการในแต่ละปีงบประมาณร่วมกัน ไม่ใช่ต่างคนต่างลงตามภาระหน้าที่ของหน่วยงานตนเอง หากทำได้ดังนี้ชาวบ้านจะประหยัดเวลาประชุมลงมาก รัฐบาลจะลดการซ้ำซ้อนงบประมาณ ประหยัดงบประมาณได้มาก จำนวนข้าราชการก็จะลดลงในอนาคต การแข่งขันเอาหน้าเอาตา การแข่งขันทางการเมืองเพื่อคะแนนเสียงจะลดลง บ้านเมืองจะร่มเย็นเป็นสุขมากขึ้น โดยมีเงื่อนไขว่า ให้ปรับระยะเวลาการลงงบประมาณปฏิบัติการให้สอดคล้องกัน โดยยึดแผนแม่บทตำบลบ้านพร้าวเป็นตัวตั้ง

อนึ่ง จากประสบการณ์ของ ศูนย์เรียนรู้ชุมชนบ้านหาดสูง ซึ่งเป็นที่ตั้งของศูนย์เรียนรู้ชุมชนตำบลบ้านพร้าว และจากการศึกษาข้อมูล”เกณฑ์มาตรฐานศูนย์การเรียนรู้” พบว่า ยังไม่สามารถวางรูปแบบการทำงานการจัดการศึกษาตามอัยาศัย ให้สอดคล้องกับความต้องการของชาวตำบลบ้านพร้าวได้ รูปแบบการเรียนรู้เน้นการเรียนรู้จาก “สื่อสิ่งพิมพ์ โสตทัศนศึกษา

สื่อสาคิต สื่อทดลอง“ เป็นส่วนใหญ่ และ ศูนย์เรียนรู้อุชมชนยังคงเน้นการตอบสนองต่อการศีกษาแบบ “นอกระบบ” มากกว่า “ตามอธยาศัย”

6. ผลของการศีกษาตามอธยาศัยต่อการพัฒนาอุชมชนแบบพึ่งตนเอง กระบวนการจัดการศีกษาตามอธยาศัย โดยภาคประชาชนกันเองในตำบลบ้านพร้าวในขณะนี้ ส่งผลต่อการพัฒนาอุชมชนบ้านพร้าวให้ก้าวไปสู่การพึ่งตนเอง อย่างไร คณะวิจัยมีบทสังเคราะห์นำเสนอต่อไปนี้

6.1 สร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลง จากหลายกรณีศีกษาพบว่า ผู้นำอุชมชนที่สามารถบริหารจัดการครอบครัวตนเอง จัดการกลุ่ม/องค์กร/เครือข่าย ให้ประสบผลสำเร็จนั้น ต้องอาศัยการเรียนรู้ตลอดเวลา ซึ่งผู้นำเหล่านั้นต่างก็ใช้กระบวนการศีกษาตามอธยาศัยโดยไม่รู้ตัว ทั้งการหาความรู้เฉพาะทางเพิ่มขึ้นของผู้นำกลุ่ม การแก้ปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินทุ่งลานโย การหาความรู้ทางเทคนิคการทำปุ๋ยหมักชีวภาพของนายชื่น นางประคอง นายประจักษ์ การพัฒนาทักษะทางการรักษาคนไข้ของหมอสมปอง และการทำบัญชีครัวเรือนของนางชำ-ภรรยาหมอสมปอง เป็นต้น

6.2 สร้างครอบครัวและแปลงเกษตรต้นแบบในการแก้ปัญหาความยากจน กรณีครอบครัวนางประคอง ครอบครัวหมอสมปอง ครอบครัวนายชื่น และสมาชิกกลุ่มโรงเรียนชานาเกษตรอินทรีย์ สมาชิกกลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ ประมาณ 10 - 15 ครอบครัว หากมีการจัดการกระบวนการศีกษาตามอธยาศัยให้กับกลุ่มสมาชิกมากขึ้น เราจะได้ครัวเรือนและแปลงเกษตรต้นแบบเพื่อการพึ่งตนเองอย่างชัดเจน นำไปสู่การแก้ปัญหาความยากจนของรัฐบาลได้อย่างเป็นรูปธรรม

6.3 สร้างกลุ่ม/องค์กรการเงินอุชมชนต้นแบบที่เน้นการพึ่งตนเอง/พึ่งกันเอง แม้ว่าจะมีกลุ่มออมทรัพย์หลายกลุ่มในตำบลบ้านพร้าว “ไปไม่รอด” หลายกลุ่มต้องยุบเลิกกิจการ แต่กลับพบว่ากลุ่มสัจจะออมทรัพย์บ้านสะพานเรือ ใช้กระบวนการศีกษาตามอธยาศัย (ที่ตนเองก็ไม่รู้จัก) นำมาใช้เป็นกระบวนการค้นหาความรู้มาบริหารจัดการกลุ่มสัจจะฯจนประสบผลสำเร็จติดต่อกันมานานถึง 15 ปี

6.4 สร้างกิจกรรมงานปีใหม่เชิงพัฒนาเป็นตัวอย่ง พบว่ากลุ่มผู้นำชาวบ้านสะพานเรือ ได้พัฒนาระบบการจัดงานปีใหม่เชิงสร้างสรรค์ ติดต่อกันมานานถึง 19 ปีแล้ว โดยนำเงินที่เหลือจากงานรื่นเริงมาจัดเป็นกองทุนพัฒนาอุชมชน เป็นทุนการศีกษานักเรียน และสะสมมากขึ้นทุกปี จนปัจจุบันมีเงินทุนงานปีใหม่จำนวน 206,000 บาท โดยใช้วิธีการให้สมาชิก 350 คน ฐู่ไปคนละ 1,000 บาท ลีนปีนำเงินต้นและดอกเบีย้มาคืน 1,250 บาท ส่วนดอกเบีย้บางส่วนนำมาจัดงานสังสรรค์ปีใหม่ และบางส่วนนำไปพัฒนาหมู่บ้าน ส่วนที่เหลือสมทบกับเงินต้นเป็นกองทุนที่โตขึ้นทุกปี ได้ทั้งความรื่นเริง ความสามัคคี และเงินไม่หายไปไหน กลับอกเงยขึ้นทุกปี เป็นตัวอย่งของกองทุนการจัดงานประเพณีที่น่าขยายผล

6.5 สร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนแก้ปัญหาตำบลครบทุกระบบ ด้วยการวาง ขบวนการขับเคลื่อนภาคประชาชนของบรรดาผู้นำชุมชนธรรมชาติกับผู้นำชุมชนที่เป็นทางการ อย่างเป็นระบบ ยึดหยุ่น ส่งผลให้ปัญหาทุกปัญหาได้รับการจัดการ จากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ล่าสุด กรณีปัญหาที่ดินทุ่งลานโย ที่ยึดเยื้อมานานกว่า 50 ปี กำลังได้รับการแก้ปัญหาอีกครั้ง อย่างเป็นระบบโดยความร่วมมือของ องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพร้าว ซึ่งคณะทำงานได้ใช้กระบวนการ ศึกษาหาข้อมูลเป็นรายงานผลการศึกษาชิ้นสำคัญ ที่จะนำไปขับเคลื่อนต่อไปจนถึงระดับนโยบาย

6.6 การสนับสนุนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น ในรอบ 1 ปี ที่ผ่านมาพบว่า อบต.บ้านพร้าว โดยนายกองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพร้าว นายศุภชัย ดิกล่อม ให้ความร่วมมือกับองค์กรภาคประชาชนดีมาก ทั้งในงานกระบวนการทำแผนแม่บทตำบลบ้านพร้าว งาน แก้ปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินทุ่งลานโย และแม่แตงงานวิจัยชิ้นนี้ ท่านช่วยเป็นผู้ประสานงานและ อำนวยความสะดวกให้กับภาคประชาชนอย่างเต็มที่ในการขับเคลื่อนกิจกรรมงานพัฒนาตำบล ซึ่ง ความสัมพันธ์ที่ดีต่อกันเช่นนี้ จะส่งผลให้การพัฒนาตำบลบ้านพร้าวไปสู่ความยั่งยืน ทำได้ไม่ยาก ภายใต้อิสโลแกนที่ว่า “พัฒนาคน พัฒนาเกษตร พัฒนาเมือง”

6.7 การแปลงนโยบายการแก้จนสู่ภาคปฏิบัติที่บ้านพร้าว ด้วยกระบวนการศึกษา ตามอธยาศัยที่เราพบจากหลายกรณีศึกษา ทำให้มีความหวังว่านโยบายการแก้จนสามารถ ปฏิบัติการได้จริงที่ตำบลบ้านพร้าว โดยเฉพาะจากกรณีการทำบัญชีครัวเรือนของครอบครัวหอม สมปอง-นางขำ (ม.7 บ้านไสกล้าย) และการเลิกใช้สารเคมีของนางประคอง (ม.10 บ้านบ่อทราย ใน) การทำกลุ่มัจจะฯแบบพึ่งตนเองเต็มร้อย ของกลุ่มัจจะฯบ้านสะพานเรือก (ม.6 บ้านหาด สูง-สะพานเรือก) ซึ่งผู้ว่าราชการจังหวัดพัทลุงนายประจักษ์ สุวรรณภักดี ในฐานะภาคีความ ร่วมมือกับโครงการนำร่องการบูรณาการการบริหารจัดการเชิงพื้นที่ ได้สนับสนุนงบประมาณและ โครงการลงที่ตำบลบ้านพร้าว 3 โครงการ ผ่านศูนย์ประสานงานองค์กรเครือข่ายฯ คือ โครงการ โรงเรียนชานาเกษตรอินทรีย์ วงเงิน 57,000 บาท การจัดทำแผนแม่บทชุมชน วงเงิน 60,000 บาท และโครงการศึกษาแนวทางแก้ปัญหาเอกสารสิทธิที่ดิน ทุ่งลานโย วงเงิน 10,000 บาท แม้ว่าวงเงินไม่มาก แต่จากการใช้กระบวนการจัดการศึกษาตามอธยาศัย จะส่งผลให้ทั้ง 3 กิจกรรมประสบความสำเร็จได้ไม่ยาก (ยกเว้น โรงเรียนชานาเกษตรอินทรีย์ ที่นายชื่น พลอยดำ ผู้รับผิดชอบโครงการฯ เสียชีวิตเมื่อวันที่ 29 มกราคม 2549 ขณะที่โครงการฯกำลังดำเนินการ อยู่)

6.8 การค้นพบภูมิปัญญาและปราชญ์ชาวบ้านสาขาต่าง ๆ เป็นทุนทางสังคมในการ พัฒนาแบบพึ่งตนเอง จากการสำรวจข้อมูลภูมิปัญญา และจากกระบวนการแผนแม่บทชุมชน จะ ทำให้คณะทำงานแผนแม่บทและผู้นำชุมชนที่เข้าร่วมกระบวนการงานวิจัยครั้งนี้ พบ “ปราชญ์ชาวบ้าน” ที่ยังมีชีวิตอยู่ในพื้นที่ แต่หลายรายอยู่ในสภาพไร้คนสืบทอดความรู้ ชาติคนรุ่นใหม่มาสานต่อ ซึ่ง

เป็นหน้าที่ของคนในและคนนอกพื้นที่บ้านพร้าว ต้องลงแรงมาร่วมมือกันฟื้นฟูทุนทางปัญญาของบ้านพร้าวให้ดำรงอยู่ต่อไป และสามารถนำมาใช้แก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนได้จริง

6.9 การค้นพบความหวังต่อ “บทบาทของมหาวิทยาลัยทักษิณ” ในการจัดการ
การศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อการพึ่งตนเองของตำบลบ้านพร้าว กลุ่มเป้าหมายของงานวิจัยที่ล้วนแต่เป็นผู้นำชุมชนระดับฐานราก ต่างให้ความเห็นกับคณะผู้วิจัยว่า “อยากเห็นมหาวิทยาลัยทักษิณเข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนบ้านพร้าวให้มากกว่านี้ ไม่ใช่มองพื้นที่บ้านพร้าวเป็นเพียงที่ตั้งของมหาวิทยาลัย และหวังจะพัฒนาพื้นที่ให้เป็นเมือง บ่นราคาที่ดินให้พุ่งขึ้นไปไร้ละหลายล้านบาท ให้คนตำบลบ้านพร้าวมีงานทำไปวัน ๆ แต่อยากให้มหาวิทยาลัยลงมาสร้างความสุข ความร่มเย็นให้กับพื้นที่ตำบลบ้านพร้าว อำเภอบำพะยอม ไม่ใช่สร้างเงินให้กับพื้นที่ ส่วนพื้นที่ทุ่งลานโยที่มหาวิทยาลัยนำไปนั้น ชาวบ้านให้ไปเพื่อพัฒนาการศึกษา ไม่ใช่พัฒนาเศรษฐกิจ”

7. ปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จและอุปสรรค ข้อขัดข้อง ในการจัดการศึกษาตาม
อัธยาศัย ผลการศึกษาได้ดังนี้

7.1 ปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จ มีหลายสาเหตุปัจจัย ได้แก่

7.1.1 ศักยภาพ ความสามารถและความเสียสละของผู้นำชุมชน ทุกกรณีเราพบว่าผู้นำกลุ่ม/องค์กรชุมชนต่างๆที่กล่าวถึงในกรณีศึกษา ต่างมีความมุ่งมั่นในการแก้ปัญหาและร่วมมือร่วมใจพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าจะไม่มีตำแหน่งทางสังคมใดๆ ตัวอย่าง เช่น 1) กรณีคณะทำงานแก้ปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินทุ่งลานโย คณะทำงานลงพื้นที่ศึกษา จัดทำข้อมูลรายงาน นำเสนอต่อที่ประชุมสมัชชาวิสามัญของสภาองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพร้าว เสร็จแล้วเมื่อ 23 พฤศจิกายน 2548 แต่ไม่ได้ใช้งบประมาณที่ทางศูนย์ประสานงานเครือข่ายฯ พัทลุงจัดสรรไว้ให้ 10,000 บาท เลย เพราะคณะทำงานต่างก็ทำงานกันด้วยความเสียสละ และช่วยกันคนละไม้คนละมือ เจ้าของร้านถ่ายเอกสารก็ช่วยถ่ายให้ฟรี รายงานก็มีคนรับอาสาพิมพ์ให้ฟรี การประชุมก็จัดในช่วงบ่ายหรือเย็น ไม่ต้องใช้อาหารว่าง การทำงานจึงสำเร็จจุลวงโดยไม่ต้องใช้เงินสักบาทเดียว 2) กรณีโรงเรียนชวนาเกษตรอินทรีย์และกลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ ที่มีนายชื่นและนางประคองเป็นแกนนำ ทั้ง 2 คน ได้รับความเชื่อมั่นและการยอมรับจากสมาชิกว่า “เป็นผู้นำที่ดี ไม่มีโกงกิน มีแต่ต้องควักกระเป๋าส่วนตัว จ่ายเพื่องานส่วนรวม มากกว่าได้รับ” 3) กรณีกลุ่มสัจจะฯ และกลุ่มจัดงานปีใหม่ บ้านสะพานเรือก พบว่าผู้นำคือ นายเฉลิม นิมรักษ์ และคณะกรรมการทั้งหมด ต้องมีความโปร่งใส ทำงานแบบพร้อมให้ตรวจสอบทุกเมื่อ และมีทักษะในการบริหารที่ไม่เหมือนใคร มีจุดยืนของตนเองแน่วแน่ อย่างกรณีที่ ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ป่าพะยอม พาไปศึกษาดูงาน

7.1.2 ภูมิปัญญาที่สืบสานถ่ายทอดกันมาจากคนรุ่นก่อน บ้านพร้าวเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน เป็นชุมชนของคนที่รักการเรียนรู้และรักความเป็นธรรม และมี

ภูมิความรู้ที่ถ่ายทอดกันจากรุ่นเก่าสู่รุ่นใหม่ อย่างกรณีหมอสบpong ได้รับการถ่ายทอดตำราแพทย์แผนไทยจากน้ำชายของภรรยา (นางขำ) เช่นเดียวกับหมอพื้นบ้านอีกหลายสิบคนในตำบล, โนราห์จุก ถ่ายทอดวิชารำโนราห์จากแม่และยาย

7.1.3 องค์กรชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ทำงานเป็นทีม ยืนอยู่บนขาตนเองได้ โดยไม่ต้องมีพี่เลี้ยง กรณีกลุ่มสัจจะฯ สะพานเรือก ในปี พ.ศ.2533 สมัยที่เปิดทำการอยู่ที่บ้านหาดสูง โดยมีสำนักงานพัฒนาชุมชนอำเภอป่าพะยอมเป็นที่เลี้ยง ประสบปัญหาจนต้องยุบเลิกกลุ่ม ต่อมา “นายเฉลิม นิมรักษ์” และคณะร่วมกันฟื้นฟูจนยืนหยัดมาได้จนถึงทุกวันนี้ โดยทำกันเองในกลุ่มชาวบ้าน ไม่มีพี่เลี้ยง ซึ่งปัจจัยที่ทำให้กลุ่มสัจจะฯ สะพานเรือกยืนหยัดอยู่ได้ก็เพราะมีทีมงานที่เข้มแข็ง ทำงานเป็นทีม เช่นเดียวกับกรณีการขับเคลื่อนของกลุ่มแก้ปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินทุ่งลานโย ที่มีทีมงานหลายคนใน 6 หมู่บ้าน ร่วมมือกันจัดทำเอกสารข้อมูล สำรวจ และจัดตั้งคณะทำงาน ผลักดันให้ อบต.บ้านพร้าว ออกมติเห็นชอบให้ยกเลิกที่ดินทุ่งลานโยเป็นที่สาธารณะ โดยร่วมกันออกค่างบประมาณกันเอง งานสำเร็จออกมาโดยไม่ใช้งบประมาณจากภายนอก เช่นเดียวกับงานจัดทำกรวิจัยเรื่องกลุ่มออมทรัพย์ในตำบลบ้านพร้าว งบประมาณที่ได้รับการสนับสนุนจากมหาวิทยาลัยทักษิณเกือบ เกือบ 1 แสนบาท จ่ายไปน้อยมากเหลือเงินเมื่อจบสิ้นโครงการกว่า 80,000 บาท แสดงว่าการทำงานเป็นทีม แบ่งงานกันรับผิดชอบตามพื้นที่ของตนเอง สามารถขับเคลื่อนกิจกรรมได้ด้วยตนเอง ไม่จำเป็นต้องเริ่มต้นการทำงานด้วยการมีงบประมาณภายนอกมาสนับสนุนเสมอไป

7.1.4 หน่วยงานส่วนใหญ่ให้การสนับสนุนเต็มที่ทั้งด้านงบประมาณและการประสานงานแก้ปัญหา จังหวัดพัทลุง มีโอกาสดีกว่าพื้นที่จังหวัดอื่น ๆ ในภาคใต้ เพราะได้รับการสนับสนุนโครงการนำร่องการแก้ปัญหาความยากจน โดยการทำงานแบบบูรณาการการบริหารจัดการเชิงพื้นที่ ทั้งจังหวัดประมาณ 4 ล้านบาท รวมทั้งงบประมาณจากเครือข่ายแผนชีวิตชุมชนตำบลละ 60,000 บาทและตำบลบ้านพร้าวเป็น 1 ในตำบลนำร่องของจังหวัดด้วย ทำให้ภาคประชาชนสามารถใช้กลไกเชิงนโยบายของรัฐมาแก้ปัญหาความยากจน ซึ่งประเด็นที่ทำทนายประสิทธิภาพของกลไกเชิงนโยบายระดับจังหวัดมากที่สุด คือ ปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินทุ่งลานโย ซึ่งจะพิสูจน์ความจริงใจของภาครัฐที่เกี่ยวข้อง จะทราบผลการขับเคลื่อนกันในวันเร็ววันนี้ ในขณะที่ประเด็นอื่น ๆ ก็ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐมาโดยตลอด เช่น โรงเรียนชวนาเกษตรอินทรีย์ (นำการขับเคลื่อนโดยนายชื่น พลอยดำ) กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ (นำการขับเคลื่อนโดยนางประคอง) ก็ได้รับการสนับสนุนงบประมาณจากกรมการศึกษานอกโรงเรียนป่าพะยอม กลุ่มละ 30,000 บาท รวมทั้งหน่วยงานภาครัฐอื่น ๆ ก็ให้การสนับสนุนมาก เช่น ธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์การเกษตร ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีฯ ประจำตำบล พัฒนาชุมชน อสม. และโครงการจัดหัวน้ำร่อง ใ้งบลงมาขับเคลื่อนรวมทั้งการประสานงาน

7.1.5 องค์การปกครองส่วนท้องถิ่นให้การสนับสนุน ทั้งฝ่ายบริหารและฝ่ายสภา องค์การบริหารส่วนตำบล คณะวิจัยพบกรณีศึกษาที่บ้านพร้าวว่า อบต.บ้านพร้าวให้การสนับสนุน กิจกรรมตามแผนแม่บทชุมชนใน ปี 2544 มากพอสมควร เช่น การสนับสนุนงบประมาณโรง อบสมุนไพรวัดโดนคลาน สนับสนุนกลุ่มอาชีพ ส่วนกระบวนการทำแผนแม่บทในปี 2548 นี้ องค์การบริหารส่วนตำบลยังให้การสนับสนุนและอำนวยความสะดวกดีมาก องค์การบริหารส่วน ตำบลในฐานะองค์การปกครองส่วนท้องถิ่น รวมทั้งกำนัน ผู้ใหญ่บ้าน หากเอื้ออำนวยในการจัด กระบวนการเรียนรู้ของภาคประชาชน ความสำเร็จจะมองเห็นไร่แล้ว

7.1.6 นโยบายของจังหวัดเปิด และสนับสนุนภาคประชาชน ในฐานะเป็นจังหวัด นำร่องและเป็น 1 ใน 10 ของจังหวัดที่ผู้ว่าราชการจังหวัดทำคะแนน “ผู้ว่า CEO ได้สูง” งบประมาณหลายด้านจึงลงมาสนับสนุนได้โดยตรง เช่น โครงการโรงเรียนชานาเกษตรอินทรีย์ได้ งบประมาณสนับสนุนการจัดซื้อพันธุ์ข้าวปลูก และปุ๋ยหมัก งบประมาณสนับสนุนกระบวนการทำแผน แม่บทชุมชน ตำบลละ 60,000 บาท การส่งเสริมการเลี้ยงวัวเนื้อ โครงการแก้ปัญหาความยากจน ระดับครอบครัว เป็นต้น ทำให้เกิดบรรยากาศที่เอื้ออำนวยต่อการเรียนรู้ของภาคประชาชน

7.1.7 มีศูนย์เรียนรู้ชุมชน (ตรช.) ของตำบล 1 แห่ง กรมการศึกษานอกโรงเรียน ป่าพะยอม ได้จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนของตำบลที่บ้านหาดสูง หมู่ที่ 6 แม้ว่าจะเป็นศูนย์ฯที่ เน้นการเรียนรู้ผ่าน สื่อสื่อดิจิทัลอุปกรณ์ เป็นส่วนใหญ่ ยังไม่เอื้ออำนวยให้เกิดการศึกษาตาม อุตสาหกรรมในช่องทางอื่น ๆ มากนัก แต่ก็จัดว่าได้มีการก่อตั้ง องค์การที่สนับสนุนการเรียนรู้ในระดับ ตำบลอย่างเป็นทางการ การพัฒนากระบวนการทำงานของศูนย์การเรียนรู้ชุมชนให้ครอบคลุม และสนองความต้องการกระบวนการเรียนรู้ของชุมชนจึงมีโอกาสเป็นไปได้ในอนาคต

7.2 ข้อขัดข้องและอุปสรรค มีหลายสาเหตุดังนี้

7.2.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ได้รับการยอมรับ บ้านพร้าวเป็นตำบลที่มี ประวัติศาสตร์ยาวนาน มีปราชญ์ชาวบ้าน มีภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายสาขา แต่ปรากฏว่าภูมิปัญญา หลายสาขาได้หายสาบสูญไปกับ “คนที่เป็นแหล่งเรียนรู้ ที่เสียชีวิต” เช่น นายหนังตะลุง เพลงบอก ในอดีตที่มีชื่อเสียงหลายคน ไม่มีคนสืบทอด ทำให้บ้านพร้าวในวันนี้ ขาดเพลงบอก ขาดนายหนัง ตะลุง หรือแม้แต่แม่ตำมโนราห์ที่เหลืออยู่น้อยรายมาก หากไม่ฟื้นฟูหรือพัฒนาคงหายสาบสูญไปกับ กาลเวลา และภูมิปัญญาพื้นบ้านบางสาขา เช่น แพทย์พื้นบ้าน ไม่ได้รับการยอมรับจากหน่วยงาน ของรัฐที่สนับสนุนแพทย์แผนตะวันตก เครื่องจักรสาน ไม่ได้รับการสนับสนุนให้มีการผลิตอย่าง เป็นระบบและมีตลาดรองรับชัดเจน เยาวชนไม่มีช่องทางการเรียนรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้านเหล่านี้ผ่าน สถาบันการศึกษาในพื้นที่อย่างเป็นระบบ พันธุ์ข้าว พันธุ์พืชพื้นบ้าน สูญพันธุ์ไปพร้อม ๆ กับการ ส่งเสริมการเกษตรแผนใหม่ การทำนาแบบโบราณที่กลุ่มโรงเรียนชานาเกษตรอินทรีย์ผลักดัน เกิดขึ้นได้ยาก จนผู้นำชานาอย่างนายชื่น พลอยดำ เกิดความท้อแท้หลายครั้งหลายครา

7.2.2 ความเข้าใจเรื่องกระบวนการการศึกษาตามอัธยาศัยมีน้อย แม้ว่าคนในแวดวงการศึกษาในตำบลบ้านพร้าวจะได้ยินได้ฟังและเข้าใจในเรื่องระบบการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งเป็น 1 ใน 3 ระบบการเรียนรู้ที่กำหนดไว้ใน พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 เป็นอย่างดี แต่การแปรหลักการสู่การปฏิบัติของสถาบันการศึกษา ซึ่งเชี่ยวชาญและชำนาญเฉพาะการศึกษา “ในระบบและนอกระบบ” นั้น เป็นข้อจำกัดที่ทำให้ระบบการศึกษาตามอัธยาศัย ไม่ได้รับการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพ ดังนั้น จะให้ชาวบ้านพร้าวเข้าใจ แนวคิด หลักการ และวิธีปฏิบัติ ของระบบการศึกษาตามอัธยาศัย จึงเป็นเรื่องยากนัก แม้ว่าหลักการของการศึกษาตามอัธยาศัยจะมีลักษณะกว้างขวาง ครอบคลุม การเรียนรู้ทุกสิ่งทุกอย่างของคน ตั้งแต่เกิดถึงตาย เป็นการเรียนรู้นอกห้องเรียนที่ไม่มีหลักสูตร แต่ก็ไม่ได้หมายความว่า “ปล่อยให้การเรียนรู้เกิดตามยถากรรม ไร้การจัดการ” โดยเฉพาะในกลุ่มของคณะกรรมการสถานศึกษาขั้นพื้นฐานของสถานศึกษาต่างๆ ที่เป็นสายชาวบ้าน ต้องได้รับการสร้างความเข้าใจในเรื่องการศึกษาตามอัธยาศัยโดยด่วน

7.2.3 ขาดคนรุ่นใหม่มาสืบสานความรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาพื้นบ้าน เป็นองค์ความรู้ที่นำชาวบ้านพร้าวและชุมชนบ้านพร้าว ให้เกิดการพัฒนามานานนับ 100 ปี สะท้อนให้เห็นวัฒนธรรม วิถีชีวิต ของความเป็น “คนบ้านพร้าว คนเมืองลุง คนใต้” สามารถนำมาใช้ในวิถีการดำรงชีวิต การทำมาหากินได้จริงไม่ใช่เป็น “ภาพมายา หรือเป็นเพียงตำนาน” เช่น ความรู้ด้านแพทย์พื้นบ้านของบรรดาหมอพื้นบ้านในบ้านพร้าวหลายสิบคน แต่ภูมิปัญญาเหล่านี้กำลังเผชิญกับวิกฤตขาดคนสืบสาน หลายชุดภูมิปัญญาพื้นบ้านในตำบลบ้านพร้าวต้องหายสาบสูญไปเยาวชนคนรุ่นใหม่ ที่อยู่ในการศึกษาในระบบและนอกระบบ ไม่ได้รับการสนับสนุนให้เรียนรู้สิ่งทีนอกตำรา นอกห้องเรียน อย่างจริงจัง และเยาวชนส่วนใหญ่เห็นว่าการศึกษาลี้เหล่านี้น่าจะดีกว่า

7.2.4 แหล่งเรียนรู้ในชุมชนไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ คณะวิจัยพบว่าแหล่งเรียนรู้ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และองค์กรชุมชน ไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐเท่าที่ควร เช่น หมอพื้นบ้าน ศิลปินพื้นบ้าน หลายสาขาที่กำลังถูกกลืน ศูนย์ออบสมุนไพรวัดโดนคลาน ที่ซบเซาและไม่ได้รับการฟื้นฟู กลุ่มองค์กรการเงินหลายแห่งทยอยปิดตัวเองโดยภาครัฐที่เคยส่งเสริมวางเฉย ที่อ่านหนังสือพิมพ์ประจำหมู่บ้านหลายแห่งไม่ได้รับการสนับสนุนต่อ ไม่มีหนังสือพิมพ์ให้อ่าน เป็นต้น

7.2.5 กระบวนการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย ยังไม่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง คนส่วนใหญ่ในพื้นที่เกือบทุกระดับ ยังไม่เข้าใจ ยังไม่รับทราบความสำคัญของระบบการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งเป็นระบบการศึกษาประเภทที่ 3 ตาม พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 เมื่อไม่รับทราบ จึงไม่เห็นความสำคัญและไม่เห็นปัญหาที่ต้องแก้ไข

7.2.6 ขาดการถอดบทเรียนความล้มเหลวของกิจกรรมการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนรู้หลายกลุ่มของชาวบ้านพร้าวประสบปัญหา เช่น การอบรมวิชาชีพของกรมการศึกษานอก

โรงเรียนหลายครั้ง ช่วงหลังการอบรมแล้ว ไม่มีแผนงานสนับสนุนอย่างครบวงจร ทำขนมแล้วไม่มีตลาดจำหน่าย หรือฝีมือยังไม่เข้าขั้นต้องการปรับปรุงพัฒนาต่อเนื่อง เมื่อไม่มีกระบวนการพัฒนาต่อเนื่อง ผลจากการอบรมหลายครั้งก็ไม่ส่งผลต่อการเปลี่ยนแปลงหรือการพัฒนาอาชีพรายได้ใด ๆ ของผู้เข้าร่วมอบรม หรือการล้มของกลุ่มองค์กรการเงินชุมชนในบางหมู่บ้านมีสาเหตุเพราะอะไร? จะแก้ไขอย่างไร? ซึ่งจุดอ่อนเหล่านี้ต้องการการถอดบทเรียนโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนที่เกี่ยวข้อง นำเป็นชุดประสบการณ์ไปประยุกต์ใช้ในงานพัฒนาของบ้านพร้าวต่อไป

7.2.7 สถาบันการศึกษาทุกระดับในท้องถิ่นสนับสนุนการศึกษาตามอัธยาศัยน้อย จากที่กล่าวมาแล้วว่า คนส่วนใหญ่ยังไม่เห็นความสำคัญ ยังไม่เข้าใจระบบการศึกษาตามอัธยาศัย จึงไม่มีการพูดคุยเกี่ยวกับเรื่องนี้ เป็นระบบการศึกษาที่เกือบจะถูกกลืนเมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาในระบบและนอกระบบ แม้แต่สถาบันการศึกษาในพื้นที่ตำบลบ้านพร้าวที่มีตั้งแต่ศูนย์เด็กเล็กจนถึงมหาวิทยาลัยก็ยังไม่ให้ความสำคัญน้อย และมีกิจกรรมสนับสนุนกระบวนการศึกษาตามอัธยาศัยไม่มากเท่าที่ควร ผู้นำชุมชนหลายท่านยกตัวอย่างของการเลี้ยงวัวเนื้อ ความรู้ด้านการเลี้ยงวัวพื้นบ้านของชาวบ้านพร้าวยังไม่ได้รับการพัฒนาจากโครงการเลี้ยงวัวของมหาวิทยาลัยทักษิณ ที่ใช้พื้นที่ทุ่งลานโย ทุ่งเลี้ยงสัตว์ของชาวบ้านพร้าวมาแต่เดิม

7.2.8 ศูนย์เรียนรู้ชุมชนระดับตำบลยังสนับสนุนช่องทางการเรียนรู้ไม่หลากหลาย ศูนย์เรียนรู้ชุมชนตำบลบ้านพร้าวที่อยู่ที่บ้านหาดสูง หมู่ที่ 6 พบว่ายังไม่สามารถสนองตอบต่อความต้องการหรือมีการสนับสนุนการเรียนรู้ของชาวบ้านได้อย่างเหมาะสม กิจกรรมส่วนใหญ่คงเน้นการเรียนรู้ผ่านโสตทัศนอุปกรณ์ ซึ่งเป็นเพียง 1 รูปแบบของวิธีการเรียนรู้ตามกระบวนการศึกษาตามอัธยาศัยเท่านั้น ซึ่งชาวบ้านก็เรียนรู้ผ่านสื่อวิทยุโทรทัศน์ตามบ้านเรือนของตนเองอยู่แล้ว

7.2.9 องค์การบริหารส่วนตำบล ยังมีกิจกรรมสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ปัจจุบันการสนับสนุนทรัพยากร งบประมาณ เครื่องมือแก่กลุ่มชาวบ้านในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลจะมีส่วนอย่างมาก เพราะองค์การบริหารส่วนตำบลจะมีความสามารถในการจัดตั้งงบประมาณเพื่อสนับสนุนกิจกรรมภายในพื้นที่ตำบลด้วยตนเอง หากสภาองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพร้าวเห็นชอบ ซึ่งที่ผ่านมาจากการติดตามข้อมูลจากข้อบัญญัติตำบลบ้านพร้าว เรื่อง งบประมาณรายจ่ายประจำปีงบประมาณ พ.ศ.2548 (ตุลาคม 2548 – กันยายน 2549) พบว่า องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพร้าวตั้งงบประมาณรายจ่าย ตามประมาณการรายรับทั้งสิ้น 12.28 ล้านบาท แยกเป็น 1) รายจ่ายด้านการบริหารงานทั่วไป 6.06 ล้านบาท 2) ด้านการบริการชุมชน และสังคม - แผนงานการศึกษา 332,600 บาท (ส่วนใหญ่เป็นการสนับสนุนงบประมาณให้เด็กในระดับก่อนวัยเรียนและประถมศึกษา ซึ่งเป็นการศึกษาในระบบ ในหมวดค่าตอบแทน ค่าครุภัณฑ์) ยังไม่พบกิจกรรมใด ๆ ตามแผนงานขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพร้าวที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยโดยตรง

บทที่ 5

สรุปและข้อเสนอแนะ

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

งานวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อ

1. ศึกษากระบวนการศึกษาตามอัยาศัยเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน
2. ศึกษาการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการศึกษาตามอัยาศัย
3. ศึกษาผลลัพธ์และผลกระทบของการศึกษาตามอัยาศัยเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน
4. ศึกษาปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จและที่เป็นอุปสรรคในกระบวนการศึกษาตามอัยาศัยเพื่อการพึ่งตนเองของชุมชน

ขอบเขตของการวิจัย

1. กรณีศึกษาในครั้งนี้ เป็นกลุ่มประชาชนที่เป็นผู้นำชุมชน ผู้นำชาวบ้าน ซึ่งเป็นแกนนำในการจัดกิจกรรมต่าง ๆ ภูมิปัญญาชาวบ้าน ผู้นำกลุ่มอาชีพต่าง ๆ และผู้นำในกลุ่มอื่น ๆ ที่เกี่ยวข้อง
2. ประเด็นที่ศึกษา
 - 2.1 ผลจากการพัฒนาแบบพึ่งพาภายนอก
 - 2.2 การพึ่งพาตนเองของชุมชนในบริบทของหมู่บ้านและตำบล
 - 2.3 รูปแบบการศึกษาตามอัยาศัยเพื่อการพึ่งตนเอง
 - 2.4 พัฒนาการของการศึกษาตามอัยาศัย
 - 2.5 การมีส่วนร่วมของชุมชนและภาคีการพัฒนา
 - 2.6 ผลของการศึกษาตามอัยาศัยต่อการพัฒนาชุมชน
 - 2.7 ปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จ - อุปสรรคข้อขัดข้อง

วิธีดำเนินการวิจัย

คณะผู้วิจัยทั้ง 3 คน เริ่มลงพื้นที่เก็บข้อมูลตั้งแต่เดือนมกราคมพ.ศ.2548 จนถึงเดือนมกราคม พ.ศ.2549 โดยการวางระบบการลงพื้นที่เก็บข้อมูล 3 ลักษณะ คือ 1) การลงพื้นที่สัมภาษณ์ FOCUS GROUP กับกลุ่มเป้าหมายที่เป็นแกนนำของชุมชน จำนวน 4 ครั้ง

2) การลงพื้นที่สังเกตการณ์ประชุมของกลุ่มกิจกรรมต่าง ๆ จำนวน 9 ครั้ง โดยเข้าสังเกต การฝึกอบรมการทำขนม 1 ครั้ง ณ ที่ทำการหมู่บ้านหมู่ที่ 10 การร่วมประชุมของกลุ่มแก้ปัญหา เอกสารสิทธิที่ดิน ทุ่งลานโย 3 ครั้ง ณ โรงเรียนบ้านหาดสูง การร่วมประชุมกับแกนนำกลุ่มสัจจะบ้านสะพานเรือ 2 ครั้ง การร่วมประชุมกับกลุ่มโรงเรียนชานาเกษตรอินทรีย์และกลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษ จำนวน 3 ครั้ง 3) การสัมภาษณ์ผู้นำชุมชนเฉพาะราย และ 4) การศึกษาจาก เอกสารข้อมูลที่เกี่ยวข้องของ องค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพร้าว การศึกษานอกโรงเรียนอำเภอ ป่าพะยอม รายงานผลการศึกษากลุ่มปัญหาเอกสารสิทธิที่ดิน ทุ่งลานโย รายงานการวิจัยของ สารูป ฤทธิชู และสุนีย์ ทองไขว้ เรื่อง “ตามรอยช้างแลได้”

สรุปผลการวิจัย

จากกระบวนการศึกษาของคณะผู้วิจัยในช่วง 1 ปี พบว่า “กระบวนการพัฒนาสู่การ พึ่งตนเองของชุมชนชาวตำบลบ้านพร้าวเกิดขึ้นจริง โดยมีปรากฏการณ์แนวคิด แนวปฏิบัติของ กิจกรรมที่แสดงให้เห็นถึงภาวะการพึ่งตนเองในระดับต่าง ๆ โดยจะสรุปตามประเด็นที่ศึกษาทั้ง 7 ประเด็นดังต่อไปนี้

1. ผลจากการพัฒนาแบบพึ่งพาภายนอก

ผลจากการพัฒนาต่อพื้นที่ตำบลบ้านพร้าวในแง่มุมต่างๆ ต่อไปนี้

1.1 ผลกระทบด้านการผลิตทางการเกษตรและอาหารบริโภคในพื้นที่ พบว่าพื้นที่ นาข้าวจะลดลงเรื่อยๆ กลายเป็นสวนยางพาราและสวนปาล์มน้ำมัน ดังนั้นในอนาคตผลผลิตข้าว ของชาวตำบลบ้านพร้าวจะลดลง และชาวนาจำนวนหนึ่งหันไปปลูกข้าวเพื่อการตลาดเล็กปลูกข้าว พื้นที่เมืองเพื่อการบริโภค ในภาพรวมของเกษตรกรชาวบ้านพร้าว ต้องประสบกับต้นทุนค่า สารเคมีที่สูงขึ้นตามราคาน้ำมัน ปุ๋ยและยาเคมี อาจต้องซื้อข้าวสารกินเพราะไม่นิยมบริโภคข้าวที่ ปลูกเพื่อการตลาด หากยังต้องเสี่ยงกับสภาวะการเป็นหนี้สินหากราคาผลผลิตข้าวปรวนแปร และเกิดภัยธรรมชาติรุนแรงมากขึ้นทั้งภัยแล้งและภัยน้ำท่วม อาจต้องซื้อทุกอย่าง และมีโอกาสสูง ที่จะเข้าไปติดบ่วงภาวะหนี้สิน และภาวะรายจ่ายที่สูงมากขึ้น

1.2 ผลกระทบด้านสาธารณสุข สุขภาพและการรักษาพยาบาล พบว่า การล้มหาย ตายจากไปของความรู้ด้านแพทย์แผนไทย หมอพื้นบ้าน หมอตำแย และมีระบบแพทย์แผน ใหม่เข้ามาแทนที่ ส่งผลให้ภาวะการพึ่งตนเองด้านการแพทย์ของชาวบ้านพร้าวตกต่ำลง เช่นเดียวกับทุกพื้นที่ใน

1.3 ผลกระทบต่อการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ สิ่งแวดล้อมและสังคมวัฒนธรรม พบว่า มีคนนอกพื้นที่ที่มีทักษะในเชิงธุรกิจเข้ามาซื้อที่ดินในปริมาณที่สูงขึ้นเรื่อยๆ แกนนำหลาย คนให้การตรงกันว่า “พื้นที่ดินในบริเวณรอบ ๆ มหาวิทยาลัย ราคาสูงขึ้นจากไร่ละเรือนหมื่นเป็น ไร่ละล้าน” ในขณะที่น้ำซึ่งเป็นทรัพยากรที่มีปัญหาในตำบลบ้านพร้าวมาก่อนนานแล้ว จะทวี

ความรุนแรงมากขึ้น ส่วนผลกระทบทางด้านสังคมนั้น การเกิดขึ้นของสถาบันการศึกษาบางแห่งได้นำพามาซึ่งปัญหาของเยาวชนในหลาย ๆ ด้าน สร้างปัญหาให้กับตำบลบ้านพร้าวมาก รวมทั้งการเกิดขึ้นของสถานเริงรมย์ต่างๆ ที่เพิ่มจำนวนมากขึ้นตามการเติบโตสู่ความเป็นสังคมเมืองของตำบลบ้านพร้าว

1.4 ผลกระทบด้านการศึกษาตามอัยาศัย พบว่า สภาวะการณ์ของระบบการศึกษาตามอัยาศัยในตำบลบ้านพร้าวในกระแสการพึ่งพาภายนอกที่สูงขึ้น การเรียนรู้ การถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น ระหว่างคนรุ่นเก่ากับรุ่นใหม่ ผ่านช่องทางการสื่อสารความรู้ต่างๆ ของท้องถิ่นที่เคยดำรงอยู่ในอดีต ซึ่งเป็นหัวใจของรูปแบบการศึกษาตามอัยาศัยแบบเก่านั้นมีน้อยลงอย่างชัดเจน รูปแบบการเรียนรู้เปลี่ยนแปลงไป สื่อโทรทัศน์ วิทยุ หนังสือพิมพ์ เข้ามามีบทบาทแทนสื่อที่เป็นคน การมีส่วนร่วม การพึ่งพากันและกันของคนในชุมชนจะลดลงอย่างเห็นได้ชัด

2. การพึ่งพาตนเองของชุมชนในบริบทของหมู่บ้านและตำบล จากการศึกษาพบรูปธรรมของการพึ่งตนเองในตำบลบ้านพร้าวในระดับต่างๆ ดังต่อไปนี้

2.1 การพึ่งตนเองระดับครอบครัว/ปัจเจกบุคคลและระดับกลุ่ม ด้านปัจจัยการผลิต พบ 2 กรณีศึกษาที่น่าสนใจ คือ

กรณีที่ 1 “นางประคอง” หมู่ที่ 10 บ้านบ่อทรายใน มีสวนยางพาราและสวนผลไม้อยู่ในพื้นที่ตำบลเกาะเต่า มีความมุ่งมั่นในแนวทางเกษตรปลอดภัย เป็นแกนนำกลุ่มผักปลอดภัย ใช้บ้านของตนเองผลิตปุ๋ยหมักชีวภาพ ใช้ในสวนยางพาราและสวนผลไม้ของตนเอง เลิกใช้ปุ๋ยเคมีโดยเด็ดขาด โดยหมักที่สวน เพื่อสะดวกในการใช้รดไม้ผลและใช้ฉีดหน้ายางพารา เพื่อให้กรีดยางง่ายและให้น้ำยางที่มีเปอร์เซ็นต์ดี เธอเป็นตัวอย่างที่ดีในการพึ่งตนเองด้านปัจจัยการผลิต ผลผลิตของกลุ่มผักปลอดภัย นอกจากใช้เองแล้ว ยังขายเป็นรายได้ของกลุ่ม และส่งเสริมการจ้างแรงงานให้สมาชิกที่ว่างงาน ให้มีงานทำอีกด้วย โดยเครือข่ายหมอดินจังหวัดพัทลุง เป็นผู้รับปุ๋ยชีวภาพจากกลุ่ม

กรณีที่ 2 “นายชื่น พลอยดำ” หมู่ที่ 1 บ้านพร้าว เป็นข้าราชการบำนาญโครงการชลประทาน จังหวัดพัทลุง ที่ยึดแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง ตามแนวพระราชดำริมายาวนาน เป็นผู้ผลักดันกิจกรรมของโรงเรียนชวนาเกษตรอินทรีย์ ด้วยแรงงาน ทุนทรัพย์ของตนเองและการสนับสนุนจาก ศูนย์บริการการศึกษาโรงเรียนอำเภอป่าพะยอม ได้รับปัจจัยการผลิต เป็นเมล็ดพันธุ์ข้าวสังข์หยดและปุ๋ยอินทรีย์อัดเม็ด จากงบประมาณของผู้ว่าราชการจังหวัดพัทลุง และโครงการนำร่องการบูรณาการการบริหารจัดการเชิงพื้นที่ จังหวัดพัทลุง โดยมีสมาชิกของกลุ่มจำนวน 10 ราย เข้าร่วมกิจกรรมในครั้งนี้ “กลุ่มสมาชิกโรงเรียนชวนาเกษตรอินทรีย์” มีกิจกรรมหลายอย่าง เช่น การจัดตั้งกลุ่มออมทรัพย์ การทำปุ๋ยหมักร่วมกัน การทำข้าวสังข์หยดหอมมือจำหน่าย เป็นต้น

2.2 การพึ่งตนเองระดับปัจเจก ด้านแพทย์แผนไทย-การทำบัญชีครัวเรือน ในบ้านไสกล้วย หมู่ที่ 7 ตำบลบ้านพร้าว มี “หมอสมปอง นะโค” หมอและหมอพื้นบ้านชื่อดังของหมู่บ้าน บ้านอยู่ใกล้วัดโดนคลาน รักรักษาคนถูกงูกัด รวมทั้งมีงานรับเหมาก่อสร้างด้วย งานหมอพื้นบ้านเป็นอาชีพรอง ความรู้ทางแพทย์แผนไทยของ “หมอปอง” ในยุคนี้จึงเป็นที่ต้องการของสาธารณชนมากขึ้นอย่างน่าสนใจ นอกจากนี้ยังเป็นผู้นำทางด้านการทำบัญชีครัวเรือน ซึ่งเป็นการเรียนรู้ของครอบครัวที่สำคัญมาก ทำให้เกิดการรู้จักตนเอง รู้จักการวางแผนครอบครัว ลูก ๆ รู้จักการประหยัด ปรากฏการณ์ของครอบครัวหมอปอง-นางขำ จึงเป็นกระบวนการเรียนรู้ตามอริยาศัยที่ชัดเจน จัดกระบวนการศึกษาด้วยตนเอง มีการประเมินผลและการนำไปใช้ประโยชน์จริง สร้างคุณค่าของการศึกษาตามอริยาศัยอย่างน่าทึ่ง ทั้งด้านการพัฒนาทักษะอาชีพแพทย์แผนไทยที่หมอปอง มีการพัฒนาความรู้ตลอด 1 ปีที่ผ่านมา หลังจากได้รับการสืบทอดวิชามาจากน้ำของภรรยา และการพัฒนาทักษะการดำเนินชีวิตของนางขำ-ภรรยา ด้านการทำบัญชีครัวเรือน

2.3 ปราชญ์ชาวบ้าน ทุณภูมิปัญญาในหมู่บ้าน..ขาดคนสืบทอด พบร่องรอยของปราชญ์ชาวบ้านหลายสาขา ได้แก่ ภูมิปัญญาด้านแพทย์แผนไทย ภูมิปัญญาด้านพิธีกรรมและหมอดู ภูมิปัญญาด้านจักสานและหัตถกรรม ครูโนราห์-หนังตะลุง –เพลงบอก ซึ่งทั้งหมดนี้เสียชีวิตหมดแล้ว โดยไม่ได้ถ่ายทอดให้ใคร วิชาความรู้จึงตายไปกับตัวเอง ด้วยมูลเหตุที่ขาดคนสืบทอดก็เพราะว่า

1. ระบบการศึกษาสมัยใหม่ทำลายความรู้เก่า ๆ กำหนดหลักสูตรและสอนให้นักเรียนเชื่อในระบบการศึกษาแผนตะวันตกแบบใหม่ สอนความรู้ใหม่และไม่นำเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นมาสอนให้นักเรียนทั้งในระบบและนอกระบบได้รับรู้เลย การศึกษาจึงทำลายความรู้เดิมของชุมชนบ้านพร้าวไปแทบหมด

2. เพราะระบบการเรียนการสอนไม่นำเรื่องภูมิปัญญาท้องถิ่นมาถ่ายทอดให้คนรุ่นใหม่ได้ภูมิใจและรับรู้เลย คนรุ่นใหม่จึงไม่ซึมซับเรื่องดี ๆ ของชุมชน รอวันที่ความรู้เหล่านี้จะตายไปกับตัวผู้รู้

3. เพราะนโยบายรัฐบาล ไม่ส่งเสริมการเรียนรู้เรื่องดั้งเดิมที่เป็นภูมิปัญญาท้องถิ่น แต่กลับมีการส่งเสริมความรู้ด้าน “ไอที”

4. ระบบการจัดการศึกษาในปัจจุบันทำให้คนยากจน เรียนแล้ว “เหยียบซีไถไม่ฝ่อ” ไม่รักงานอาชีพดั้งเดิมของพ่อแม่ ส่วนพ่อแม่ก็ไม่อยากให้ลูกลำบากเหมือนตนเอง ต้องการให้ลูกเป็นเจ้าของคนนายคน และไม่ถูกเพื่อนเอาไรต์เอาเปรียบเหมือนที่ตนเองโดนกระทำ จึงส่งให้ลูกเรียนจนสุดความสามารถ จากระดับ ปวช. จนจบปริญญาตรีต้องใช้เงินมากกว่า 300,000 บาท ในช่วงเวลาประมาณ 9 ปี จบแล้วหางานที่เหมาะสมไม่ได้ ต้องอยู่ที่กรุงเทพฯต่อไป ไม่กลับบ้าน หากเวลาผ่านไปหลายปี ก็อยู่ในสภาวะว่างงาน สิ้นเปลืองค่าใช้จ่ายของรัฐบาลอย่างมหาศาล พ่อแม่อาจต้องขายที่ดินชำระหนี้ที่เกิดจากการศึกษาของลูก (ลูกจบแล้วหางานทำไม่ได้) กลายเป็นคนจนรุ่นใหม่

2.4 การพึ่งตนเองด้านเงินทุนระดับชุมชน พบกรณีกลุ่มสัจจะออมทรัพย์บ้านสะพานเรือก หมู่ที่ 6 ตำบลบ้านพร้าว เป็นการพึ่งตนเองด้านเงินทุนของหมู่บ้านอย่างชัดเจน ก่อนตั้งมานานกว่า 15 ปีแล้ว มีสมาชิกมากกว่า 850 คน ที่กระจายขยายไปทั่วทั้งตำบลบ้านพร้าว และข้ามไปถึงอำเภอควนขนุน ตำบลปันแต หมู่ที่ 3 เงินทุนสัจจะสะสมกว่า 5 ล้านบาท มีความเข้มแข็งมาก โด่งดังที่สุดในตำบลบ้านพร้าว สถาบันการเงิน อย่างธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ การเกษตร ธนาคารออมสิน เชิญชวนให้กู้เงินธนาคารมาให้สมาชิกกู้ต่อ แต่กลุ่มจะไม่ทำ เพราะกรรมการทุกคนมีแนวคิดตรงกันว่า “ต้องยืนอยู่บนขาตนเองให้ได้ ต้องพึ่งตนเอง”

นอกจากกลุ่มสัจจะฯ สะพานเรือกแล้ว ใน 10 หมู่บ้านของตำบลบ้านพร้าว มีองค์กรการเงินชุมชน ที่ยังขับเคลื่อน ดำเนินกิจกรรมอย่างต่อเนื่องด้วยตนเองอย่างน้อย 20 กลุ่ม วงเงินทุนหมุนเวียนไม่ต่ำกว่า 22 ล้านบาท แสดงให้เห็นถึงศักยภาพของการพึ่งตนเองด้านเงินทุนของหมู่บ้านและตำบลในระดับที่น่าพอใจ แม้ว่าบางกลุ่มจะล้มหายตายจากไปบ้าง ด้วยสาเหตุมาจากการขาดคนรุ่นใหม่เข้ามาทำงาน”

2.5 การพึ่งพาตนเองด้านกิจกรรมจัดงานปีใหม่บ้านสะพานเรือก เป็นกลุ่มบ้านสำคัญของหมู่ที่ 6 บ้านหาดสูง ตำบลบ้านพร้าว เป็นกิจกรรมพึ่งพาตนเองในระดับชุมชน พบกิจกรรมที่น่าทึ่งอย่างหนึ่งของชุมชน คือ “กองทุนจัดงานปีใหม่” ดำเนินงานติดต่อกันมา 19 ปีแล้ว โดยมีรูปแบบของกิจกรรมคือ การระดมทุนเพื่อจัดงานปีใหม่ร่วมกันทุกปี ในช่วงแรกลงเงินกันตามศรัทธาและจัดงานแบบไม่ฟุ่มเฟือย เหลือเงินส่วนหนึ่งก็นำไปใช้ประโยชน์เพื่อส่วนรวม ต่อมามีการพัฒนารูปแบบ นำเงินกองทุนที่เหลือให้สมาชิกในกลุ่มกู้ กลุ่มก็จะมีรายได้จากดอกเบี้ยนำมาจัดงานปีใหม่ร่วมกัน เหลือจากการจัดงานปีใหม่ งานรื่นเริง เลี้ยงสังสรรค์แล้ว ก็นำไปใช้ประโยชน์ เป็นกิจกรรมพัฒนาหมู่บ้านด้านต่าง ๆ

2.6 แผนแม่บทชุมชน ของภาคประชาชนในการวางแผนพัฒนาในบริบทของหมู่บ้านและตำบล พบว่า กระบวนการการทำแผนแม่บทชุมชน ส่งผลให้ครอบครัวรู้จักตนเอง รู้รายรับ-รายจ่ายของครอบครัว นำมาสู่การวางแผนพัฒนาครัวเรือนก่อนเป็นอันดับแรก ก่อนที่จะนำผลการสำรวจรายครัวเรือนมาบูรณาการเป็นแผนของหมู่บ้าน และเป็นแผนของตำบล ตามลำดับ ซึ่งตำบลบ้านพร้าวได้จัดทำแผนแม่บทตำบลมาครั้งหนึ่งแล้วเมื่อปี พ.ศ.2544 และข้อมูลจากกระบวนการแผนแม่บทชุมชนในครั้งนั้น ถูกนำมาใช้เป็นแผนพัฒนาตำบลบ้านพร้าว ของ อบต.บ้านพร้าว แทบทุกประการ จากเอกสารแผนแม่บทชุมชนตำบลบ้านพร้าว ซึ่งเสนอให้ประชาคมตำบลบ้านพร้าวพิจารณาเมื่อเดือนพฤศจิกายน 2544 ได้กำหนดแผนการพัฒนาตำบลบ้านพร้าว 8 แผนงาน คือ

1. แผนการผลิตด้านการเกษตร มีกิจกรรมย่อยภายใต้แผนงานนี้ 21 กลุ่มกิจกรรม
2. แผนการแปรรูปผลผลิตด้านการเกษตร มีการเสนอกิจกรรมย่อย ๆ 5 กิจกรรม
3. แผนการตลาด มีกิจกรรมภายใต้แผนงาน 6 กิจกรรม
4. แผนการเรียนรู้ มีการเสนอกิจกรรมย่อย 5 กิจกรรม

5. แผนงานด้านสิ่งแวดล้อม/มลพิษและยาเสพติด มีกิจกรรมย่อยภายใต้แผนงาน 8 กิจกรรม
 6. แผนการสร้างงาน มีกิจกรรมย่อย 5 กิจกรรม
 7. แผนการพัฒนาน้ำกินน้ำใช้ เสนอให้มีการสร้างระบบประปาให้ครอบคลุมทุกพื้นที่
 8. แผนการมีส่วนร่วมต่อองค์กรและเครือข่าย ไม่ได้กำหนดกิจกรรมย่อย
- โดยทุกแผนงาน มีการกำหนดคณะทำงาน ไว้อย่างชัดเจน แผนงานละ 10-15 คน

2.7 การแก้ปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินทุ่งลานโโย ขบวนการชุมชนเพื่อแก้ปัญหา

เอกสารสิทธิ ที่ดินทุ่งลานโโย บนเนื้อที่เกือบ 5,000 ไร่ หลังจากมีการเวนคืนและแบ่งให้วิทยาลัยเทคนิคพัทลุง แห่งที่ 2 จำนวน 213 ไร่ และให้มหาวิทยาลัยทักษิณ ประมาณ 3,500 ไร่ ไปแล้วนั้น เป็นขบวนการชุมชนที่ได้รับความร่วมมือจากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง ทั้งผู้ใหญ่บ้าน กำนัน สภามอบการบริการส่วนตำบล และ ฝ่ายบริหารองค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพร้าว มีผู้แทนชุมชนจากพื้นที่ที่มีปัญหา 6 หมู่บ้าน มีการแต่งตั้งคณะทำงานแก้ปัญหาเอกสารสิทธิ และมีการเสนอผลการศึกษาและข้อเสนอแนะ ผ่านการประชุมสมัชชาวิสามัญของสภา อบต.บ้านพร้าว กรณีนี้เป็นกระบวนการจัดการความรู้ โดยการมีส่วนร่วมของชุมชนและองค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นที่น่าสนใจ เพื่อนำไปสู่กระบวนการแก้ปัญหาที่ใช้ “ข้อมูลและความรู้” เป็นบรรทัดฐาน ไม่ใช่กระบวนการกดดันหรือบรรยากาศของความขัดแย้ง แต่เป็นการสร้างกระบวนการแก้ปัญหาบนเส้นทางของความสมานฉันท์ ใช้ปัญหาที่เกิดขึ้นจริงในพื้นที่เป็นตัวตั้ง ไม่กล่าวโทษกันไปมา ซึ่งเป็นคุณประโยชน์

3. พัฒนาการการศึกษาตามอัธยาศัยในตำบลบ้านพร้าว ปรากฏการณ์จากข้อมูลในเอกสารงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับพื้นที่ตำบลบ้านพร้าว ในวงเสวนา จากการสัมภาษณ์บุคคล จากการสังเกตการณ์ และจากกรณีศึกษาที่กล่าวมาแล้ว คณะนักวิจัย แบ่งพัฒนาการของกระบวนการศึกษาตามอัธยาศัยในตำบลบ้านพร้าวเป็น 7 ยุค ดังนี้

3.1 ยุคที่หนึ่ง : โรงช้าง โรงโจร ช่วง พ.ศ.2445 - 2488 ชาวป่าพะยอมยุคนั้น อาชีพที่โดดเด่น คือ อาชีพจับช้างป่ามาฝึก การจับช้าง การฝึกช้าง เป็นความรู้เอกที่สืบทอดกันมาในช่วงนั้น ในวงศ์ตระกูล และเสื่อมถอยไปตามกาลเวลาของการพัฒนา ปริมาณป่าไม้ที่ลดลง งานของช้างก็ค่อยหายไปด้วย เจ้าของช้างหลายรายทยอยขายช้าง เปลี่ยนอาชีพเป็นอย่างอื่น บางรายขายช้างส่งลูกเรียนจนได้เป็นใหญ่เป็นโต และในช่วงเดียวกันนั้น อำเภอควนขนุน เป็นแหล่งช้อปปิ้งของชุมชนโจรสลัดสำคัญของภาคใต้ การเข้ามาปราบปรามของ “นาย” จึงมีความรุนแรงและกระทบต่อคนดีไปด้วย หลายกรณี มีการรังแกคนดี และคนส่วนหนึ่งไม่ได้รับความเป็นธรรม ฝังรากในความเชื่อว่า “ไม่รบนาย ไม่หายจน” นำไปสู่การเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ของคนป่าพะยอม

3.2 ยุคที่สอง : โรงนา โรงสี ช่วง พ.ศ.2488 – 2517 มีการพัฒนาระบบการทำนาอย่างจริงจัง มีการทำนาเพื่อการค้า มีระบบชลประทานบ้านพร้าว การทำนา โดยใช้วัวควายไถนา เป็นวิชาความรู้ที่ชาวบ้านพร้าวถ่ายทอดในช่วงนี้

3.3 ยุคที่สาม : โรงเรียนป่า โรงเรียนบ้าน ในปี พ.ศ.2516 (14 ตุลาคม 2516) พรรคคอมมิวนิสต์ เข้ามาเคลื่อนไหวในเขตพื้นที่เทือกเขาบรรทัดอย่างต่อเนื่อง และมีชาวป่าพะยอม จำนวนมากเข้าร่วมกับพรรคคอมมิวนิสต์ ด้วยมูลเหตุของการไม่ได้รับความเป็นธรรมจาก “นาย” การเข้าโรงเรียนในป่าเพื่อเรียนรู้ลัทธิของพรรคคอมมิวนิสต์ รวมทั้งการเรียนรู้อาหาร จึงเกิดขึ้นในพื้นที่บนเทือกเขาบรรทัด นานหลายปี และด้วยพื้นเพของชุมชนที่รักการศึกษาเป็นชีวิตจิตใจ ต้องการให้ลูกหลานได้เล่าเรียนสูงๆ เป็นเจ้าคนนายคน จะได้ไม่ถูกเอารัดเอาเปรียบจากสังคม ชาวป่าพะยอม ชาวเกาะเต่า ชาวลานข่อย จึงร่วมแรงร่วมใจกันสร้างโรงเรียนป่าพะยอมพิทยาคม เป็นโรงเรียนมัธยมแห่งแรกของอำเภอป่าพะยอม เพื่อความสะดวกของบุตรหลานที่ไม่ต้องไปเรียนไกล ๆ ถึงในเมืองลุง หรืออำเภอควนขนุน

3.4 ยุคที่สี่ : โรงยาง โรงวันม พ.ศ. 2522 – 2535 หลังจากสวนยางพาราได้รับความนิยมในภาคใต้ ชาวบ้านพร้าวส่วนหนึ่งก็พลิกผืนนากลายเป็นสวนยางพารา ถ่ายทอดเรียนรู้วิชาปลูกยางพาราจากเพื่อนชาวสวนยาง และเริ่มมีการเลี้ยงวันม การเรียนรู้เรื่องการเลี้ยงวันม เป็นความรู้ที่ละเอียดอ่อน และต้องเป็นผู้ที่มีใจรัก ชยัน รักสัตว์ จึงจะสามารถเลี้ยงวันมสำเร็จ

3.5 ยุคที่ห้า: แผนแม่บทชุมชน,วิทยาลัยและมหาวิทยาลัย พ.ศ. 2540 – 2547 ในปี พ.ศ. 2542 กรมอาชีวศึกษาขอใช้ที่ดินทุ่งลานโย ก่อสร้างวิทยาลัยเทคนิคพัทลุง แห่งที่สอง บนพื้นที่ 213 ไร่ และมหาวิทยาลัยทักษิณ ก็เข้าไปใช้พื้นที่ทุ่งลานโย 3,500 ไร่ ก่อสร้างวิทยาเขตจังหวัดพัทลุง และเปิดทำการสอนตั้งแต่ปี พ.ศ. 2547 กระบวนการเรียนรู้ตามอัธยาศัยของชุมชน ผ่านกระบวนการวิจัยของนักวิชาการจากมหาวิทยาลัยทักษิณหลายคณะเข้าไปมากขึ้น ทั้งด้านการวางผังเมือง วิทยาศาสตร์สุขภาพ องค์กรการเงินชุมชน และการศึกษาตามอัธยาศัย (ทีมวิจัยชุดนี้) มีการลงพื้นที่เก็บข้อมูลของนักศึกษา นักวิจัยหลายคณะ โดยทุกคณะวิจัยเน้นการมีส่วนร่วมของชุมชนในกระบวนการดำเนินกระบวนการวิจัย

3.6 ยุคที่หก : โรงเรียนชานาเกษตรอินทรีย์ กองทุนชุมชน พ.ศ.2547 –2549 จังหวัดพัทลุงสนับสนุนโรงเรียนชานาเกษตรอินทรีย์ รวมทั้งกิจกรรมเกษตรอินทรีย์หลายโครงการๆ มีการจัดกระบวนการเรียนรู้หลากหลาย มีการพัฒนาชุมชนและองค์กรชุมชนเอง มีกลุ่มกองทุนหมู่บ้านเกิดขึ้น 10 หมู่บ้าน รวมกลุ่มเดิมและกลุ่มใหม่ไม่น้อยกว่า 20 กลุ่ม รวมเงินกองทุนไม่น้อยกว่า 22 ล้านบาท

3.7 ยุคที่เจ็ด : โรงเรียนสิทธิชุมชน ในปีพ.ศ.2549 – ปัจจุบัน ในช่วงหัวเลี้ยวหัวต่อของการเปลี่ยนแปลงระหว่างชุมชนชนบท สู่ชุมชนเมือง ปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินทุ่งลานโย เริ่มก่อตัวขึ้น การขับเคลื่อนกระบวนการแก้ปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินทุ่งลานโยเริ่มด้วย “กระบวนการจัดการข้อมูล จัดการความรู้ “ โดยการมีส่วนร่วมของท้องที่และท้องถิ่น ใช้กระบวนการ วิธีการ

การศึกษาตามอัธยาศัยกับการทำงานโดยตลอด สีสันและบรรยากาศของการเรียนรู้เพื่อแก้ปัญหา เอกสารสิทธิที่ดินครั้งนี้ จึงเป็นการเรียนรู้จากชุดประสบการณ์ที่สั่งสมมาแต่เดิม เป็นการ ออกแบบการเคลื่อนไหวที่มุ่งเน้น “กำจัดจุดอ่อน เพิ่มพลังจุดแข็ง ของขบวนการประชาชน” อย่าง ชัดเจน เริ่มจากรายงานผลการศึกษาที่เป็นระบบ จนเป็นที่ยอมรับของทุกฝ่าย

4. รูปแบบการจัดการการศึกษาตามอัธยาศัยเพื่อการพึ่งตนเอง รูปแบบการจัดการศึกษา ตามอัธยาศัยของตำบลบ้านพร้าว มีดังนี้

4.1 การสืบทอด พบรูปธรรมของการสืบทอดวิชาความรู้ด้านการพัฒนาอาชีพ การแพทย์พื้นบ้าน การบริหารจัดการกลุ่ม การสืบสานประเพณีวัฒนธรรม ในทุกระดับ

4.2 การเรียนรู้ด้วยตนเอง พบในกลุ่มผู้นำของทุกองค์กร ผู้นำองค์กรเกือบทุกคน มี ลักษณะของการเป็น “ผู้เรียนรู้ตลอดชีวิต”

4.3 การเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ เป็นการเรียนรู้ตามความสนใจของผู้เรียนรู้ ดังนั้น แหล่งเรียนรู้ จึงมีความสำคัญต่อประสิทธิผลของการศึกษาตามอัธยาศัยอย่างยิ่ง จากการศึกษา แหล่งเรียนรู้แบ่งออกเป็น 1) แหล่งเรียนรู้ภายในพื้นที่ 2) แหล่งเรียนรู้นอกพื้นที่ 3) แหล่ง เรียนรู้จากสื่อ

4.4 กระบวนการจัดการการเรียนรู้ รูปแบบนี้ได้แก่ 1) การเดินทางไปศึกษาดูงาน ในเรื่องราวหรือสถานที่ที่ผู้เรียนสนใจร่วมกัน โดยมีองค์กร/หน่วยงานที่เกี่ยวข้องให้การสนับสนุน และจัดกำหนดการดูงานตามความประสงค์ของผู้ที่จะเดินทางไปร่วมกิจกรรม โดยมีการหารือตกลง กันก่อนเดินทาง 2) การจัดหลักสูตรฝึกอบรมตามหัวข้อที่ผู้เรียนสนใจ 3) การจัดประชุม เสวนาเรื่องการศึกษาตามอัธยาศัยกับการพึ่งตนเองของชุมชน

4.5 การจัดการแสดงผลงานทางวิชาการ นิทรรศการ ในสถาบันการศึกษา/ ราชการ

5. การมีส่วนร่วมของชุมชนและภาคีการพัฒนา พบว่า ต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของทุก ฝ่ายอย่างจริงจัง ในหลายระดับและหลายมิติ ได้แก่

5.1 ผู้เรียน/ชุมชน ควรให้ความร่วมมือ และมีส่วนร่วมกำหนดจัดกิจกรรมการ เรียนรู้ ได้แก่ ร่วมออกแบบวิธีการเรียนรู้ สถานที่เรียน ก่อนจัดหลักสูตร ให้เวลาเข้าร่วมกิจกรรม เรียนรู้ จนครบหลักสูตร ครบชั่วโมงที่จัดกิจกรรม เพื่อให้ได้เข้าสู่กระบวนการจริงๆ ไม่ฉาบฉวย

5.2 ผู้เรียน/ชุมชนร่วมสร้างกิจกรรมบุกเบิก ในระยะการปฏิบัติการจริง/ขยายผล โดยต้องเป็นสมาชิกร่วมทำกิจกรรมเพื่อนำไปใช้ตามแนวทางการพึ่งพาตนเอง

5.3 ผู้นำองค์กรชุมชน/ท้องที่/ท้องถิ่น เข้าร่วมวางแผนและสนับสนุนกิจกรรม ต้องได้รับความร่วมมือและการมีส่วนร่วมหน่วยงานต่าง ๆ ทั้งราชการและเอกชน

5.4 สถานศึกษาในพื้นที่ให้การสนับสนุน ทั้งโรงเรียน วิทยาลัยและมหาวิทยาลัย ต้อง ให้มีการจัดสรรเวลาเรียนสำหรับการสนับสนุนการจัดการการศึกษาตามอัธยาศัย ให้มากที่สุด และ เข้าไปมีส่วนร่วมในกระบวนการสนับสนุนการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยในระบบชุมชน

5.5 หน่วยงานภาครัฐทุกส่วนให้การสนับสนุนการจัดการศึกษาตามอัยาศัยอย่าง เชื่อมโยงและบูรณาการร่วมกัน โดยยึดพื้นที่เป็นตัวตั้ง พบว่า ถ้าการพัฒนาตำบลบ้านพร้าวใช้ พื้นที่เป็นตัวตั้ง งานพัฒนาตามโครงการของหน่วยงานต่าง ๆ จะต้องร่วมกันวางแผนก่อนลง ปฏิบัติการในแต่ละปีงบประมาณร่วมกัน

6. ผลของการศึกษาตามอัยาศัยต่อการพัฒนาชุมชนแบบพึ่งตนเอง ส่งผลต่อการ พัฒนาชุมชนบ้านพร้าวให้ก้าวไปสู่การพึ่งตนเอง ดังนี้

6.1 สร้างผู้นำการเปลี่ยนแปลง พบว่า ผู้นำชุมชนที่สามารถบริหารจัดการครอบครัว ตนเอง จัดการกลุ่ม/องค์กร/เครือข่าย ให้ประสบผลสำเร็จนั้น ต้องอาศัยการเรียนรู้ตลอดเวลา ซึ่ง ผู้นำเหล่านั้นต่างก็ใช้กระบวนการศึกษาตามอัยาศัยโดยไม่รู้ตัว

6.2 สร้างครอบครัวและแปลงเกษตรต้นแบบในการแก้ปัญหาความยากจน พบใน กลุ่มอาชีพต่าง ๆ หากมีการจัดการกระบวนการศึกษาตามอัยาศัยให้กับกลุ่มสมาชิกมากขึ้น เรา จะได้ครัวเรือนและแปลงเกษตรต้นแบบเพื่อการพึ่งตนเองอย่างชัดเจน นำไปสู่การแก้ปัญหาความ ยากจนของรัฐบาลได้อย่างเป็นรูปธรรม

6.3 สร้างกลุ่ม/องค์กรการเงินชุมชนต้นแบบที่เน้นการพึ่งตนเอง/พึ่งกันเอง พบว่า กลุ่มสัจจะออมทรัพย์บ้านสะพานเรือก ใช้กระบวนการศึกษาตามอัยาศัยเป็นกระบวนการค้นหา ความรู้มาบริหารจัดการกลุ่มสัจจะฯ จนประสบผลสำเร็จติดต่อกันมานานถึง 15 ปี

6.4 สร้างกิจกรรมงานปีใหม่เชิงพัฒนาเป็นตัวอย่าง พบว่า กลุ่มผู้นำชาวบ้านสะพาน เรือก ได้พัฒนาระบบการจัดงานปีใหม่เชิงสร้างสรรค์ ติดต่อกันมานานถึง 19 ปีแล้ว โดยนำเงินที่ เหลือจากงานรื่นเริงมาจัดเป็นกองทุนพัฒนาชุมชน เป็นทุนการศึกษานักเรียน และสะสมมากขึ้น ทุกปี

6.5 สร้างเครือข่ายองค์กรชุมชนแก้ปัญหาตำบลครบทุกระบบ พบว่า มีขบวนการ ขับเคลื่อนภาคประชาชนของบรรดาผู้นำชุมชนธรรมชาติกับผู้นำชุมชนที่เป็นทางการอย่างเป็น ระบบ ยึดหยุ่น ส่งผลให้ปัญหาทุกปัญหาได้รับการจัดการ จากทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง

6.6 การสนับสนุนขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น พบว่า มีการให้ความร่วมมือกับ องค์กรภาคประชาชนดีมาก ทั้งในงานกระบวนการทำแผนแม่บทตำบลบ้านพร้าว งานแก้ปัญหา เอกสารสิทธิที่ดินทุ่งลานโย

6.7 การแปลงนโยบายการแก้จนสู่ภาคปฏิบัติที่บ้านพร้าว พบในหลายกรณีศึกษา ที่ องค์กรต่าง ๆ ภาครัฐให้ความช่วยเหลือ ทำให้มีความหวังว่านโยบายการแก้จนสามารถ ปฏิบัติการได้จริงที่ตำบลบ้านพร้าว

6.8 การค้นพบภูมิปัญญาและปราชญ์ชาวบ้านสาขาต่าง ๆ เป็นทุนทางสังคมในการ พัฒนาแบบพึ่งตนเอง พบว่า “ปราชญ์ชาวบ้าน” ที่ยังมีชีวิตอยู่ในพื้นที่ แต่หลายรายอยู่ในสภาพ ไร้คนสืบทอดความรู้ ขาดคนรุ่นใหม่มาสานต่อ ซึ่งเป็นหน้าที่ของคนในและคนนอกพื้นที่บ้านพร้าว

ต้องลงแรงมาร่วมมือกันฟื้นฟูทางปัญญาของบ้านพร้าวให้ดำรงอยู่ต่อไป และสามารถนำมาใช้แก้ปัญหาและพัฒนาชุมชนได้จริง

6.9 การค้นพบความหวังต่อ “บทบาทของมหาวิทยาลัยทักษิณ” ในการจัดการ
การศึกษาตามอัยาศัยเพื่อการพึ่งตนเองของตำบลบ้านพร้าว พบว่า ชาวชุมชนบ้านพร้าวอยากเห็นมหาวิทยาลัยทักษิณ เข้ามามีส่วนร่วมในการพัฒนาชุมชนบ้านพร้าวให้มากกว่านี้ และสร้างความสุขความร่มเย็นให้กับพื้นที่ตำบลบ้านพร้าว

7. ปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จและอุปสรรค ข้อขัดข้อง ในการจัดการศึกษาตาม
อัยาศัย ผลการศึกษาได้ดังนี้

7.1 ปัจจัยที่เอื้อต่อความสำเร็จ มีหลายสาเหตุปัจจัย ได้แก่

7.1.1 ศักยภาพ ความสามารถและความเสียสละของผู้นำชุมชน ทุกกรณีเราพบว่า ผู้นำกลุ่ม/องค์กรชุมชนต่างๆที่กล่าวถึงในกรณีศึกษา ต่างมีความมุ่งมั่นในการแก้ปัญหาและร่วมมือร่วมใจพัฒนาชุมชนอย่างต่อเนื่อง แม้ว่าจะไม่มีตำแหน่งทางสังคม

7.1.2 ภูมิปัญญาที่สืบสานถ่ายทอดกันมาจากคนรุ่นก่อน บ้านพร้าวเป็นชุมชนเก่าแก่ที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน เป็นชุมชนของคนที่รักการเรียนรู้และรักความเป็นธรรม และมีภูมิความรู้ที่ถ่ายทอดกันจากคนรุ่นเก่า สู่คนรุ่นใหม่

7.1.3 องค์กรชุมชนที่มีความเข้มแข็ง ทำงานเป็นทีม ยืนอยู่บนขาตนเองได้ โดยไม่ต้องมีพี่เลี้ยง

7.1.4 หน่วยงานส่วนใหญ่ให้การสนับสนุนเต็มที่ทั้งด้านงบประมาณและการประสานงานแก้ปัญหา จังหวัดพัทลุง มีโอกาสดีกว่าพื้นที่จังหวัดอื่น ๆ ในภาคใต้ เพราะได้รับการสนับสนุนโครงการนาร่องการแก้ปัญหาคความยากจน โดยการทำงานแบบบูรณาการการบริหารจัดการเชิงพื้นที่ รวมทั้งงบประมาณจากเครือข่ายแผนชีวิตชุมชน ทำให้ภาคประชาชนสามารถใช้กลไกเชิงนโยบายของรัฐมาแก้ปัญหาคความยากจน

7.1.5 องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่นให้การสนับสนุนในด้านต่าง ๆ ทั้งฝ่ายบริหารและฝ่ายสภาองค์การบริหารส่วนตำบล

7.1.6 นโยบายของจังหวัดเปิด และสนับสนุนภาคประชาชน ในฐานะเป็นจังหวัดนาร่องและเป็น 1 ใน 10 ของจังหวัดที่ผู้ว่าราชการจังหวัดทำคะแนน “ผู้ว่า CEO ได้สูง” งบประมาณหลายด้านจึงลงมาสนับสนุนได้โดยตรง

7.1.7 มีศูนย์เรียนรู้ชุมชน (ศรช.) ของตำบล 1 แห่ง กรมการศึกษานอกโรงเรียนป่าพะยอม ได้จัดตั้งศูนย์การเรียนรู้ชุมชนของตำบลที่บ้านหาดสูง หมู่ที่ 6 แม้ว่าจะเป็นศูนย์ฯ ที่เน้นการเรียนรู้ผ่านสื่อสโตนทัศน์อุปกรณ์เป็นส่วนใหญ่ ยังไม่เอื้ออำนวยให้เกิดการศึกษาตามอัยาศัยในช่องทางอื่น ๆ มากนัก

7.2 ข้อขัดข้องและอุปสรรค มีหลายสาเหตุดังนี้

7.2.1 ภูมิปัญญาท้องถิ่นไม่ได้รับการยอมรับ บ้านพร้าวเป็นตำบลที่มีประวัติศาสตร์ยาวนาน มีปราชญ์ชาวบ้าน มีภูมิปัญญาท้องถิ่นหลายสาขา แต่ปรากฏว่าภูมิปัญญาหลายสาขาได้หายสาบสูญไปกับ การเสียชีวิตของผู้ที่เป็นแหล่งเรียนรู้ หากไม่ฟื้นฟูหรือพัฒนาคงหายสาบสูญไปกับกาลเวลา

7.2.2 ความเข้าใจเรื่องกระบวนการการศึกษาตามอัธยาศัยมีน้อย แม้ว่าคนในแวดวงการศึกษาในตำบลบ้านพร้าวจะได้ยินได้ฟังและเข้าใจในเรื่องระบบการศึกษาตามอัธยาศัย ซึ่งเป็น 1 ใน 3 ระบบการเรียนรู้ที่กำหนดไว้ใน พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ.2542 เป็นอย่างดี แต่การแปรหลักการสู่การปฏิบัติของสถาบันการศึกษา ซึ่งเชี่ยวชาญและชำนาญเฉพาะการศึกษา “ในระบบและนอกระบบ” นั้น เป็นข้อจำกัดที่ทำให้ระบบการศึกษาตามอัธยาศัย ไม่ได้รับการพัฒนาอย่างมีประสิทธิภาพ

7.2.3 ขาดคนรุ่นใหม่มาสืบสานความรู้ภูมิปัญญาพื้นบ้าน ภูมิปัญญาพื้นบ้าน เป็นองค์ความรู้ที่นำชาวบ้านพร้าวและชุมชนบ้านพร้าว ให้เกิดการพัฒนามานานนับ 100 ปี แต่ภูมิปัญญาเหล่านี้กำลังเผชิญกับวิกฤตขาดคนสืบสาน หลายชุดภูมิปัญญาพื้นบ้านในตำบลบ้านพร้าว ต้องหายสาบสูญไป เยาวชนคนรุ่นใหม่ที่อยู่ในการศึกษาในระบบและนอกระบบ ไม่ได้รับการสนับสนุนให้เรียนรู้สิ่งทีนอกตำรา นอกห้องเรียน อย่างจริงจัง และเยาวชนส่วนใหญ่เห็นว่าการศึกษาล้างเหล่านี้ด้อยค่ากว่า

7.2.4 แหล่งเรียนรู้ในชุมชนไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐ แหล่งเรียนรู้ที่เกิดขึ้นตามธรรมชาติ ทั้งในระดับปัจเจกบุคคล และองค์กรชุมชน ไม่ได้รับการสนับสนุนจากภาครัฐเท่าที่ควร หลายสาขาที่กำลังถูกลืม ไม่ได้รับการฟื้นฟู

7.2.5 กระบวนการจัดการศึกษาตามอัธยาศัย ยังไม่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวาง คนส่วนใหญ่ในพื้นที่เกือบทุกระดับ ยังไม่เข้าใจ ยังไม่รับทราบความสำคัญของการศึกษิตตามอัธยาศัย เมื่อไม่รับทราบ จึงไม่เห็นความสำคัญและไม่เห็นปัญหาที่ต้องแก้ไข

7.2.6 ขาดการถอดบทเรียนความล้มเหลวของกิจกรรมการเรียนรู้ กิจกรรมการเรียนรู้หลายกลุ่มของชาวบ้านพร้าวประสบปัญหา ต้องการการถอดบทเรียนโดยกระบวนการมีส่วนร่วมของชุมชนที่เกี่ยวข้อง นำเป็นชุดประสบการณ์ไปประยุกต์ใช้ในงานพัฒนาของบ้านพร้าวต่อไป

7.2.7 สถาบันการศึกษาทุกระดับในท้องถิ่นสนับสนุนการศึกษาตามอัธยาศัยน้อย คนส่วนใหญ่ยังไม่เห็นความสำคัญ เป็นระบบการศึกษาที่เกือบจะถูกลืมเมื่อเปรียบเทียบกับการศึกษาในระบบและนอกระบบ และมีกิจกรรมสนับสนุนกระบวนการศึกษาตามอัธยาศัยไม่มากเท่าที่ควร

7.2.8 ศูนย์เรียนรู้ชุมชนระดับตำบลยังสนับสนุนช่องทางการเรียนรู้ไม่หลากหลาย ไม่สามารถสนองต่อความต้องการหรือมีการสนับสนุนการเรียนรู้ของชาวบ้านได้อย่างเหมาะสม

7.2.9 องค์การบริหารส่วนตำบล ยังมีกิจกรรมสนับสนุนกระบวนการเรียนรู้ในปัจจุบันการสนับสนุนทรัพยากร งบประมาณ เครื่องมือแก่กลุ่มชาวบ้านในพื้นที่องค์การบริหารส่วนตำบลจะมีส่วนอย่างมาก แต่ยังไม่พบกิจกรรมใด ๆ ตามแผนงานขององค์การบริหารส่วนตำบลบ้านพร้าวที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยโดยตรง

อภิปรายผล

การศึกษาตามอัธยาศัยของชุมชนบ้านพร้าวพัฒนาไปสู่การพึ่งพาตนเอง โดยปรากฏภาวะการพึ่งพาตนเองในระดับต่าง ๆ ทั้งในระดับครัวเรือน เช่น ครัวเรือนของนายชื่น พลอยดำ นางประคองและนายสมปอง นะโค ระดับกลุ่มย่อย เช่น กิจกรรมของกลุ่มโรงเรียนชานาเกษตรอินทรีย์ กลุ่มปลูกผักปลอดสารพิษบ้านบ่อทรายใน ระดับกลุ่มใหญ่ เช่น กิจกรรมของกลุ่มสังฆะออมทรัพย์บ้านสะพานเรือก ระดับหมู่บ้าน เช่น กิจกรรมของกองทุนการจัดงานปีใหม่ของชุมชนสะพานเรือกและชุมชนใกล้เคียง และระดับตำบล เช่น กิจกรรมการทำแผนแม่บทชุมชนระดับตำบล

ปรากฏการณ์ของการพึ่งพาตนเองทั้ง 5 ระดับนี้เกิดขึ้นจากการจัดการความรู้ ภูมิปัญญาที่มีอยู่ใน "แหล่งเรียนรู้" ทั้งในตัวบุคคลที่เป็นภูมิปัญญาชาวบ้าน หนังสือตำราต่าง ๆ กลุ่มองค์กรชุมชน สถาบันของรัฐ และสื่อทัศนูปกรณ์ต่าง ๆ ซึ่งสอดคล้องกับ อุดม เชยกิจวงศ์ (2544) ที่กล่าวถึงสถาบันและองค์กรที่เกี่ยวข้องกับการศึกษาตามอัธยาศัย อันประกอบไปด้วย สถาบันครอบครัว สื่อมวลชน แหล่งชุมชน สถาบันการศึกษา หน่วยงานบริการของรัฐ แหล่งทรัพยากรธรรมชาติ และภูมิปัญญาท้องถิ่น โดยชาวบ้านพร้าวได้ใช้ความรู้และภูมิปัญญาที่มีรากฐานจากความรู้เดิมของชุมชนที่ถ่ายทอดกันมาตั้งแต่โบราณ ความพยายามที่จะเรียนรู้ศึกษาค้นคว้าด้วยตนเอง จากตำรา สื่อสาธารณะ พบผู้เชี่ยวชาญและเรียนรู้จากแหล่งเรียนรู้ต่าง ๆ ทั้งภายในและภายนอกท้องถิ่น ตลอดจนการเดินทางไปศึกษาดูงาน เข้าฝึกอบรมในหลักสูตรต่าง ๆ จากหน่วยงานของภาครัฐและเอกชน และการประยุกต์ความรู้ที่เกิดขึ้นในสมัยใหม่อย่างกลมกลืนการจัดการตามกระบวนการศึกษาตามอัธยาศัยเหล่านี้ เป็นการจัดการที่เกิดขึ้นส่วนใหญ่เป็นไปตามธรรมชาติที่เป็นไปเองของผู้เรียนรู้ และผู้สนับสนุนการเรียนรู้ ไม่ได้มีการวางแผนเพื่อการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยแต่อย่างใด ซึ่งสอดคล้องกับแนวคิดการศึกษาตามอัธยาศัยที่เป็นการเรียนรู้ที่เกิดจากกิจกรรมและความสนใจของบุคคลและกลุ่มต่าง ๆ และอยู่ในรูปของกิจกรรมที่ไม่จัดเป็นรายวิชา ซึ่งเป็นไปเพื่อส่งเสริมความรู้ ความเข้าใจ และสนองความต้องการของบุคคลหรือกลุ่มบุคคล (ทองอยู่ แก้วไทรฮะ. 2544 : 45 ; อ้างอิงมาจาก Veronica McGivney. ม.ป.ป.) ซึ่งสังเกตว่า การศึกษาตามอัธยาศัยที่ชุมชนบ้านพร้าวใช้เพื่อนำไปสู่การพึ่งพาตนเองในทั้ง 5 ระดับเป็นกระบวนการเรียนรู้ที่ไม่มีรูปแบบแน่นอน เป็นการเรียนรู้ตามศักยภาพและความสนใจ ตลอดจนความพร้อมในการเข้าถึงแหล่งเรียนรู้ ตามความถนัดในการวิธีการใช้และเลือก

โปรแกรมการศึกษาตามอัธยาศัยเอง โดยมีวัตถุประสงค์ที่แน่นอน (ทองอยู่ แก้วไทรชะ. 2544 : 46 - 47)

นอกจากนี้สภาวะการพึ่งพาตนเองในแต่ละระดับที่ปรากฏ ไม่ได้เกิดขึ้นจากการสนับสนุนหรือการจัดการขององค์กรภาครัฐแต่อย่างใด ส่วนใหญ่เกิดจากการจัดการของชาวตำบลบ้านพร้าวเอง ในการออกไปแสวงหาความรู้ด้วยกระบวนการศึกษาตามอัธยาศัย ด้วยความเชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองและชุมชนที่จะร่วมแก้ไขปัญหาคือความเป็นอยู่ของตนเองชุมชน สมาชิกทุกคนมีส่วนร่วมในการประเมินสถานการณ์ของชุมชน ร่วมคิด ร่วมทำ ตัดสินใจ ดำเนินตามแก้ไข ปัญหาและพัฒนาชุมชนด้วยกระบวนการที่พัฒนาขึ้นโดยชุมชนเอง (สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. 2544) สอดคล้องกับองค์ประกอบของชุมชนเข้มแข็งของธีระพงศ์ แก้วหาวงษ์ (2543 ; อ้างอิงมาจาก กุหลาบ รัตนสัจธรรม และคณะ. 2545) ที่ชุมชนมีอุดมการณ์และวิสัยทัศน์ร่วมกัน ตลอดจนการประสานความร่วมมือจากชุมชน การมีกิจกรรมต่างๆ ที่ต่อเนื่อง มีการขยายกิจกรรมและสมาชิก เกิดการริเริ่มโครงการใหม่ ๆ มีทุน มีทรัพยากรบุคคลที่มีคุณภาพ มีเครือข่ายความร่วมมือ มีความหลากหลายทั้งกิจกรรมและองค์กร นำไปสู่การยอมรับจากสังคมภายนอก เชื่อมั่นในศักยภาพของตนเองพร้อมถ่ายทอดความรู้และภูมิปัญญาแก่ชุมชนอื่นต่อไป

นอกจากนี้ การจัดการศึกษาตามอัธยาศัยในชุมชนบ้านพร้าวที่ผ่านมาประสบความสำเร็จนำไปสู่การพึ่งพาตนเองนั้น พบว่าต้องอาศัยการมีส่วนร่วมของทุกฝ่ายอย่างจริงจัง ในหลายระดับและหลายมิติ ทั้งประชาชนในชุมชนที่มีส่วนร่วมกำหนดกิจกรรมการเรียนรู้ ร่วมสร้างกิจกรรมบุกเบิก ผู้นำองค์กรชุมชน ท้องถิ่น เข้ามามีส่วนร่วมวางแผนและสนับสนุนกิจกรรมของชุมชน และสถานศึกษาในพื้นที่ให้การสนับสนุน ซึ่งสอดคล้องกับ ไพรัช เตชะรินทร์ (2527 ; อ้างอิงใน พรประไพ อุทะนุต. 2542) และนิรันดร์ จงวุฒิเวศน์ (2527 ; อ้างอิงใน พรประไพ อุทะนุต. 2542) ที่ว่ารูปแบบของการมีส่วนร่วมมีทั้งที่ประชาชนมีส่วนร่วมโดยตรง และประชาชนมีส่วนร่วมทางอ้อม ผ่านผู้แทน หรือผู้นำองค์กรชุมชน และมีส่วนร่วมจากการเปิดโอกาสให้หน่วยงานต่าง ๆ และสถานศึกษาในท้องถิ่นเข้ามามีส่วนร่วมในการสนับสนุนกิจกรรมต่าง ๆ ของชุมชน

ข้อเสนอแนะ

1. ข้อเสนอแนะจากการวิจัย

คณะวิจัยเสนอให้สถาบันการศึกษา องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และหน่วยงานภาคราชการในพื้นที่ตำบลบ้านพร้าวทุกภาคส่วน ทุกระดับ สนับสนุนส่งเสริมกระบวนการจัดการศึกษาตามอัธยาศัยอย่างเป็นระบบ บูรณาการร่วมกันโดยยึด "พื้นที่" (ตำบลบ้านพร้าว) เป็นตัวตั้ง โดยให้ประชาชนเข้ามา "เป็นศูนย์กลาง" ในการจัดการกระบวนการ ภาคราชการ

ภาคนักวิชาการ เป็นฝ่ายสนับสนุน ซึ่งในทางปฏิบัติเสนอให้ จัดตั้ง “สภาพัฒนาการศึกษาตาม อัยยาศัยตำบลบ้านพร้าว” ขึ้น โดยประกอบด้วย ผู้แทนคณะทำงานแผนแม่บทชุมชนตำบลบ้านพร้าว ผู้แทนกลุ่มแก้ปัญหาเอกสารสิทธิที่ดินทุ่งลานโโย ผู้แทน องค์การบริหารส่วนตำบล กำนัน ผู้ใหญ่บ้าน ผู้แทนคณะกรรมการจัดการศึกษาขั้นพื้นฐานของทุกสถาบันการศึกษาในพื้นที่ตำบลบ้านพร้าว ผู้แทนองค์กรภาคประชาชนทุกสาขาวิชาชีพ ผู้แทนภาคราชการในพื้นที่ทุกองค์กร และ ประชาชนชาวบ้าน ร่วมกันจัดสมัชชาการศึกษาตามอัยยาศัยขึ้น เพื่อจัดตั้งสภาพัฒนาการศึกษาตาม อัยยาศัย ภายใต้การริเริ่มและประสานงานของคณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ กับ คณะทำงานแผนแม่บทชุมชนตำบลบ้านพร้าว

หากดำเนินการได้เช่นนี้ ผลการศึกษาเล็ก ๆ ขึ้นนี้ก็จะจะเป็นประโยชน์กับชาวบ้านพร้าวใน การก้าวไปสู่ชุมชนแห่งการพึ่งตนเองด้วยกระบวนการศึกษาตามอัยยาศัย เป็นประโยชน์กับ มหาวิทยาลัยทักษิณ วิทยาเขตจังหวัดพัทลุง ในฐานะเป็นหัวขบวนของการพัฒนาการศึกษาใน พื้นที่ และเป็นประโยชน์สำหรับการพัฒนาระบบการการศึกษาของชาติโดยตรง

2. ข้อเสนอแนะเพื่อการวิจัยต่อไป

2.1 เนื่องจากภูมิปัญญาชาวบ้านหลาย ๆ อย่างกำลังขาดผู้สืบทอด และสูญหายไปกับ คนรุ่นเก่า อาจมีศึกษาระบบการสืบทอดความรู้ ปัญหาที่เกิดจากการสืบทอดความรู้ และสภาพ ปัญหาต่าง ๆ ทั้งในมิติทางด้านสังคม ด้านเศรษฐกิจ และมิติอื่น ๆ ที่ทำให้คนรุ่นใหม่ไม่สนใจสืบ สานต่อภูมิปัญญาที่สืบทอดมาแต่โบราณ

2.2 งานวิจัยนี้ศึกษาเฉพาะภายในตำบลบ้านพร้าว และในระยะเวลาที่จำกัด อาจ ดำเนินการวิจัยต่อ โดยขยายผลการศึกษาไปยังตำบลหรือชุมชนอื่น ๆ ในเขตอำเภอป่าพะยอม และใช้ระยะเวลาในการศึกษาที่ยาวนานและศึกษาให้ลึกซึ่งในประเด็นต่าง ๆ มากกว่านี้

2.3 การสำรวจเครือข่ายการเรียนรู้ หรือแหล่งเรียนรู้ และสร้างฐานข้อมูลแหล่งเรียนรู้ ของชุมชน เพื่อการประชาสัมพันธ์เผยแพร่ให้ประชาชนได้เข้ามาใช้เป็นแหล่งศึกษาหาความรู้ใน ด้านต่าง ๆ

บรรณานุกรม

- กุหลาบ รัตนสังข์ธรรม และคณะ (2545). **ความคิดเห็นของประชาชนต่อการดำเนินงานโครงการเสริมสร้างความเข้มแข็งของชุมชนและเศรษฐกิจฐานรากตำบลห้วยน้ำขาว อำเภอเมือง จังหวัดตราด.** กรุงเทพฯ : คณะสาธาณสุขศาสตร์ มหาวิทยาลัยบูรพา.
- จิตเกษม พัฒนาศิริ. (ม.ป.ป.). **การจัดการทางการศึกษาวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี.** จาก <http://www.onec.go.th/Act/6.21/page0103.htm> เข้าถึงเมื่อ มกราคม 2549.
- นันทวัน สวัสดิ์ภูมิ. (2540). **เส้นทางการพัฒนาครูนักวิจัย : การวิจัยรายการณ์ของครูดีเด่นระดับประถมศึกษา.** วิทยานิพนธ์ครุศาสตร์มหาบัณฑิต (วิจัยการศึกษา) บัณฑิตวิทยาลัย จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- ทองอยู่ แก้วไทรสะ. (2544). **"ระบบการศึกษา,"** **ปรัชญาและหลักการศึกษานอกระบบ.** กรุงเทพฯ : มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมาธิราช.
- ทัศนีย์ (ไทยาภิรมย์) ลักษณะภิชนชัย. (2545). **การสังคมสงเคราะห์ชุมชน : มรรควิธีสู่ชุมชนเข้มแข็ง.** กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- ปราณี โพธิสุข. (2547). **เอกสารประกอบการบรรยายเรื่อง "การวิจัยเชิงคุณภาพ".** สงขลา : โครงการพัฒนานักวิจัยท้องถิ่น คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยทักษิณ.
- พรประไพ อุทะนุด. (2542). **รายงานผลการนิเทศเชิงวิจัยปฏิบัติการแบบมีส่วนร่วม.** หน่วยศึกษานิเทศก์ กรมการศึกษานอกโรงเรียน กระทรวงศึกษาธิการ.
- วันชัย ธนะวังน้อย และยงยุทธ พึ่งวงศ์ญาติ. (2541). **รายงานการวิจัย คุณภาพชีวิตของชาวชุมชนแออัดในเขตจังหวัดปทุมธานี.** กรุงเทพฯ : สำนักบัณฑิตอาสาสมัคร มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์.
- วิจิตร ศรีสะอาด. (2547). **การศึกษาตามอัธยาศัย.** จาก <http://www.onec.go.th> เข้าถึงเมื่อ กรกฎาคม 2547.
- สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ. (2544). **รายงานการศึกษาวิเคราะห์ปัจจัยทางเศรษฐกิจ สังคม และวัฒนธรรมที่สนับสนุนให้ชุมชนเข้มแข็ง.** กรุงเทพฯ : สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ.
- สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา. (2540). **ระบบการประเมินคุณภาพและมาตรฐานการศึกษาแห่งชาติ.** จาก http://www.onec.go.th/onec_pub/ofsted/chapter3/page51.htm เข้าถึงเมื่อ มกราคม 2549.
- เสรี พงศ์พิศ วิชิต นันทสุวรรณ และทีมงานมูลนิธิหมู่บ้าน. (2545). **กระบวนการเรียนรู้สู่การพัฒนาที่ยั่งยืน.** กรุงเทพฯ : เจริญวิทย์การพิมพ์.

สารูป ฤทธิชู และ สุนีย์ ทองไชร์. (2543). ตามรอยช้างแลได้. กรุงเทพฯ : สำนักงานกองทุนสนับสนุนการวิจัย.

สารานุกรมวัฒนธรรมภาคใต้. (2529). ชุมโจรบ้านดอนทราย : รุ่งดอนทรายและดำหัวแพร. สถาบันทักษิณคดีศึกษา. มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ สงขลา. เล่มที่ 3 หน้า 987 – 992.

อรทัย อาจอ่ำ. (2531). ชุมชนแข่งกี : วิถีชีวิตและกระบวนการพัฒนาสู่การพึ่งพาตนเอง. กรุงเทพฯ : สถาบันวิจัยประชากรและสังคม มหาวิทยาลัยมหิดล.

อุดม เขยกีวงศ์. (2544). แนวทางการบริหารและการจัดการ : การศึกษานอกระบบและการศึกษาตามอัธยาศัย. กรุงเทพฯ : สำนักพิมพ์บรรณกิจ.